

Állattemetkezések Balatonőszöd-Temetői dűlő Badeni lelőhelyen

HORVÁTH TÜNDE

MTA – Régészeti Intézet, Budapest 1014, Üri u. 49. E-mail: valdemar@archeo.mta.hu

HORVÁTH T.: *Animal-burials in the Late Copper Age Baden Site: Balatonőszöd-Temetői dűlő.*

Abstract: In this paper we described and discussed the animal-burials of Balatonőszöd-Temetői dűlő.

Keywords: Baden Culture, Late Copper Age, ritual pit, animal-burials.

Bevezetés

Tanulmányomban a 2001–2002 év folyamán Balatonőszöd-Temetői dűlőben feltárássra került badeni település állattemetkezéseit vizsgálom.¹

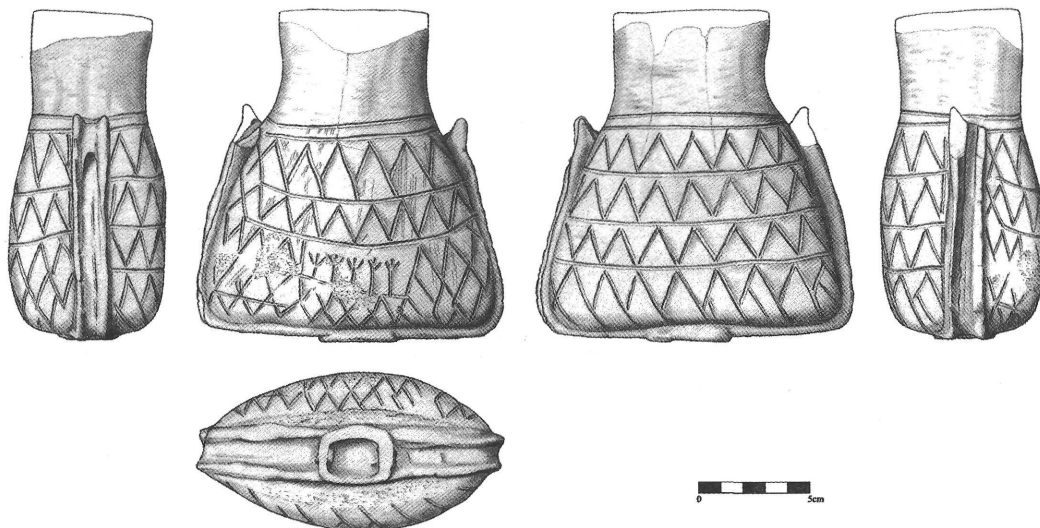
A témával összefoglaló jellegűen elsőként H. Behrens,² legutoljára pedig V. Struhár foglalkozott.³ A magyarországi leleteket részletesen Endrődi A. és Vörös I. dolgozták fel több munkájukban, sajnálatos módon azonban ezek egyike sem jelent meg eddig.⁴

A badeni kultúra időszaka során ugrásszerűen megnőtt a települések száma az előző korszakokhoz képest, és technológiai újítások jelennek meg.⁵ Mindezek hátterében további vívmányok: egy teljesen újszerű kerámiaművesség (folyadéktárolásra alkalmas edények új kollekciója), az állattenyésztés minden korábbit meghaladó fejlődése, annak produktumainak, mint pl. a tej, hús, gyapjú, trágya újszerű felhasználása, valamint az állati erő újfajta kihasználása: az igavonás (szántás és szállítás során is) bukkannak fel.⁶ Ez az összetett folyamat, amelyet ma már „badenizálódásnak” neveznek, Európa nagy térségét, többek között a Kárpát-medence területét is érintette.

Mindezek ellenére nincsenek konkrét régészeti bizonyítékaink a badeni kultúra lakóépületeiről. Figyelembe kell vennünk a badeni kultúra nagy elterjedési területét, amely különböző földrajzi egységeket (kistájákat) foglal magába, és ehhez mérten különböző életmódi szokásokat eredményezhetett. A kultúrára jellemző változatos településformák (magaslati, magaslati-erődített, nyíltszíni-nagy kiterjedésű, barlangi, vízparti) eltérő épülettípusokkal rendelkezettek. Talán olyan épületfajtáról lehet szó, amelyet nem a földbe mélyítettek, ezért megmaradásának kevesebb az esélye (földfelszíni talpas boronaházak,⁷ esetleg föld felszíne fölé emelt faszerkezetes házak lehettek⁸)? Lehetséges, ám véleményem szerint az is elképzelhető, hogy a badeni kultúrának egyáltalán nem voltak a szó szorosabb értelmében vett lakóépületei.⁹ A hétköznapi élet nagy része egészen biztos a lakóhelyeken, de a szabadban folyt. Ezt bizonyítja a badeni településeken feltárt tűzhelyfélék, gödrök nagy száma, sőt, a települések nagy kiterjedése, és a rajtuk levő pusztulási kultúrreteg mind gyakoribb régészetiileg regisztrált megjelenése.¹⁰

Az állattartás fejlettségét és státus-értékét a településeken feltárt nagy mennyiségű állatcsont és a feltűnően magas számú állattemetkezés (településen és temetőben is) jelzi.¹¹ (1. kép)

Kevés az olyan tanulmány, amely egy badeni település teljes állatcsont-leletanyagát feldolgozta,¹² ám ezek segítségével nagyjából az alábbi kép rajzolható fel: a leginkább elterjedt és tenyésztett hasznosítható állatfaj a szarvasmarha,¹³ mindjárt utána, vele szinte azonos



1. kép: Segesd-Alsóbogátpuszta, agyagkulacs. Rajz: Füredi Magdolna.

arányban következnek a kiskérődzők, majd jóval kevesebb arányban a sertés és szinte csak nyomokban a ló (a tanulmányban nem tárgyaljuk). Kevés a vadászott és halászott állatok száma, ám bizonyos környezetben ez az arány kissé felerősödhet. Az archaeozoológiai és a paleoökológiai vizsgálatokkal kiegészített adatok alapján ezt a fajta életmódot „wetland nomadism”, azaz nedves területeken létesített nomadizáló jellegű életmódnak nevezték el.¹⁴

A települések többsége természetesen vízfolyásokhoz kapcsolódik.¹⁵ Hozzá kell tennünk, hogy a badeni kultúra időszaka (Kr.e. 3600–2800) az Atlantikus fázis végére (Kr.e. 5500–3000) és az Atlantikus-szubboréális átmenetre (Kr.e. 3000–2000) esik, és mint ilyen, a nagyon lassú, egyenletes lehűlés (éppen Kr.e. 3000 környékén a legszembeszökőbb), és a nedves időszak jellemzi.¹⁶

Ezek között a „keretek” között kell tehát elképzelnünk a badeni kultúra Balatonöszödön feltárt vízparti települését, amelynek objektumai között mintegy 50 olyan került elő, amely állati vázat vagy összefüggő vázrészét őrzött.

Az állattemetkezések leírása

Az állatcsontok archaeozoológiai vizsgálatát Vörös István végezte, önálló tanulmánya a lelőhelyről megjelenő monográfia-kötetben kap helyet. Eredményeit a leírások és az értékelő részek esetében felhasználtam, összesítő táblázatait változtatás nélkül átvéve közlöm.

A leírásokban a temetkezések jellegének megfelelően csoportokat választottam szét a világosabb áttekinthetőség végett (állati és emberi vázakat is tartalmazó gödrök; állatvázakat őrző gödrök – fajtánként). A vázak leírása során nem jelöltem meg a tájolásukat, azért mert szinte lehetetlen feladatnak tűnt

betájolni őket.¹⁷ Ehelyett inkább más, valóban jelentősnek tűnő észrevételekre koncentráltam, mint pl. a gödör anyagának betöltése, az állatáldozatok gödörbe való fektetési módja, rétegek egymáshoz viszonyított helyzete, mellékletek.

A leírásokat két nagy csoportra osztottam: 1. emberi és állati vázakat tartalmazó gödrök, 2. csak állatvázakat tartalmazó gödrök, azon belül: a/ többfajta állat, b/ egyfajta állat (szarvasmarha, kérődző, sertés, kutya, ló).

1. Emberi és állati közös temetkezések

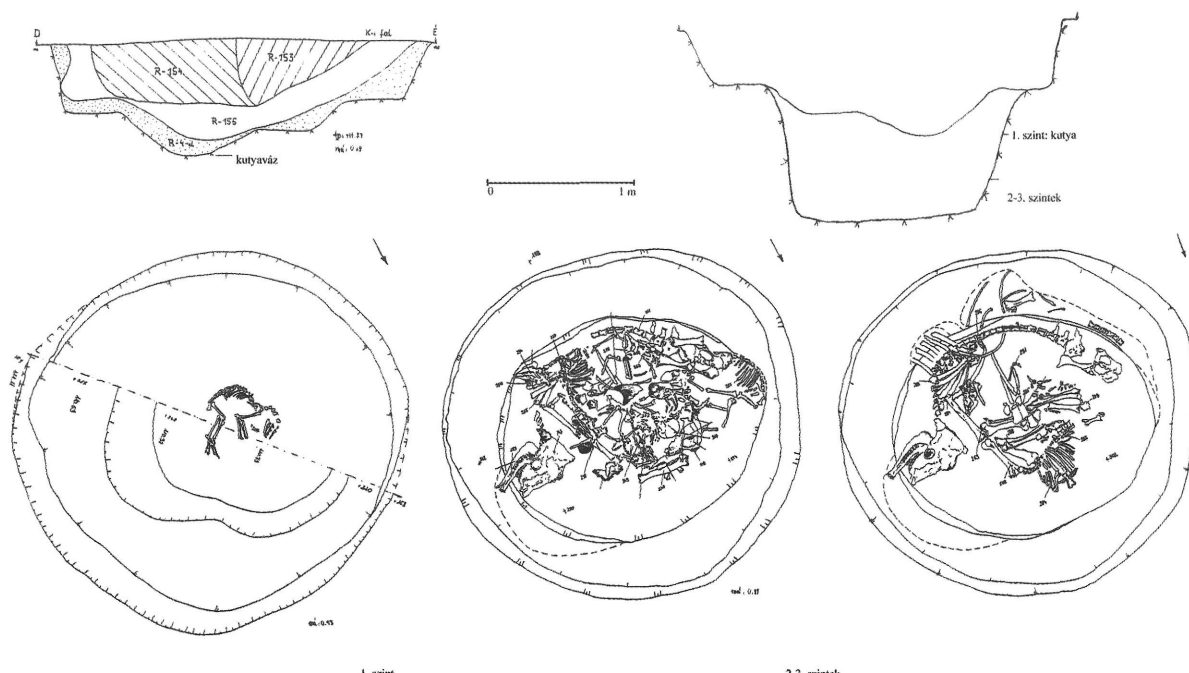
- 203. gödör, 33–34/4 szelvény, vörös erdőtalajban:

A sötétbarna, szabályos kör alakú, erősen paticosos betöltésű foltként jelentkező 203. gödör metszetre bontásakor a nyest felszíntől mintegy 50 cm mélységben a gödör átmérője kisebbé vált. A gödör közepén kutya bal oldalán fekvő váza került elő, fejjel É felé (1. szint). A következő szinten több egymásra helyezett állati teljes és részleges, ill. egy emberi csontváz részletei kerültek elő (2. szint, 66. számú emberi temetkezés). A teljesnek mondható szarvasmarhaváz ezen a szinten megjelenik, de csak a szint lebontása után bontakozott ki teljesen, a gödör oldalához hajtván (3. szint). Az egész 2. szint igen kemény, sűrű, hamus, talán égett is. 203. gödör további leletanyaga baden II.A fázisba sorolható.¹⁸ (2. kép)

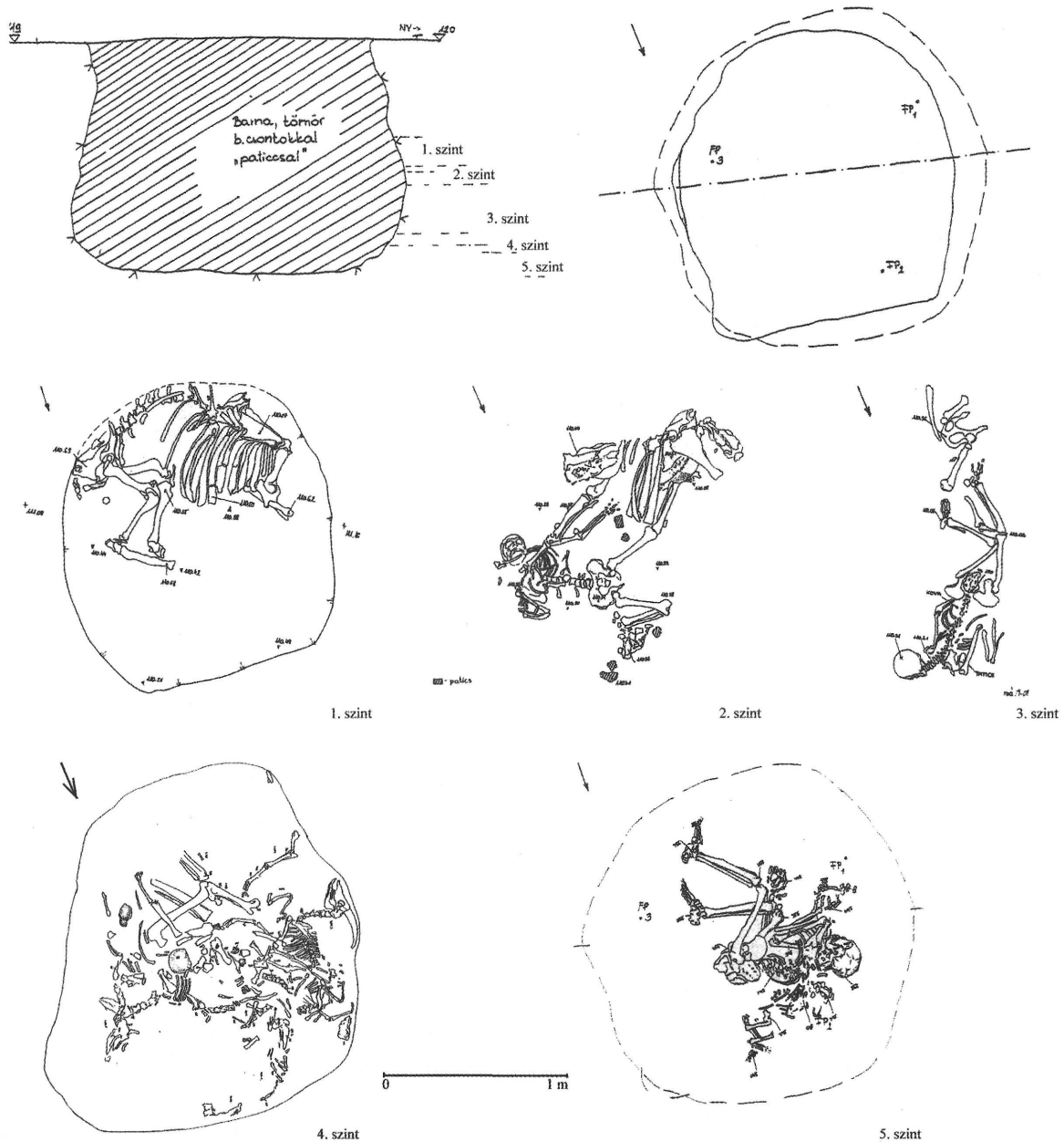
Archeozoológiai meghatározás: az 1. szinten: 1 kutya-váz (megsemmisült); a 2–3. szinteken: 3,5–4 éves szarvasmarhabika váz; juhok: 10 db különböző életkorú egyed, egy teljes váz, a többi csontváz-rész; 1–2 hónapos sertés koponya és végtagcsontjai.

- 426. gödör, 56/28 szelvény:

Az objektum metszetre bontásakor, mintegy 50 cm mélyen szarvasmarha csontvázára bukkantunk (1. szint). Az 1. szintet fölészve a korábban kibontott szarvasmarha bordái közt találtuk annak koponyáját (2. szint), a bedobott 19. emberi vázzal. Ennek felszedése után jelent meg a 23. emberi temetkezés. Elbontása után töredékes és ép kiskérődző vázakat, egy ép, nagy szarvú kecskebak-vázat és egy nem teljes szarvasmarhavázat bontottunk ki (4. szint). A 4. szintből még néhány állati vázrészlet átkerült az 5. szintre. Az 5. szinten egy ro-



2. kép: 203. gödör. Rajz: felső szint: Diós Borbála, alsó szintek: Belényesy Károly.



3. kép: 426. gödör. Rajz: 1-3. szintek: Skriba Péter, 4-5. szintek: Szabó Zoltán.

bosztus zsugorított férfi és egy kisgyermek váza feküdt (67. és 89. számú emberi temetkezés). 426. gödör további leletanyaga baden II. B fázisba sorolható.¹⁹ (3. kép)

Archeozoológiai meghatározás: a felső szinteken: 16–18 hónapos tehén törzse és végtagjai. A 4. szinten: 2–2,5 éves szarvasmarha-bika csontváz-részlete, 18–20 hónapos kecske-váz; juhok: 3 idős juh váza, 3 fiatal juhhoz tartozó vázrészek.

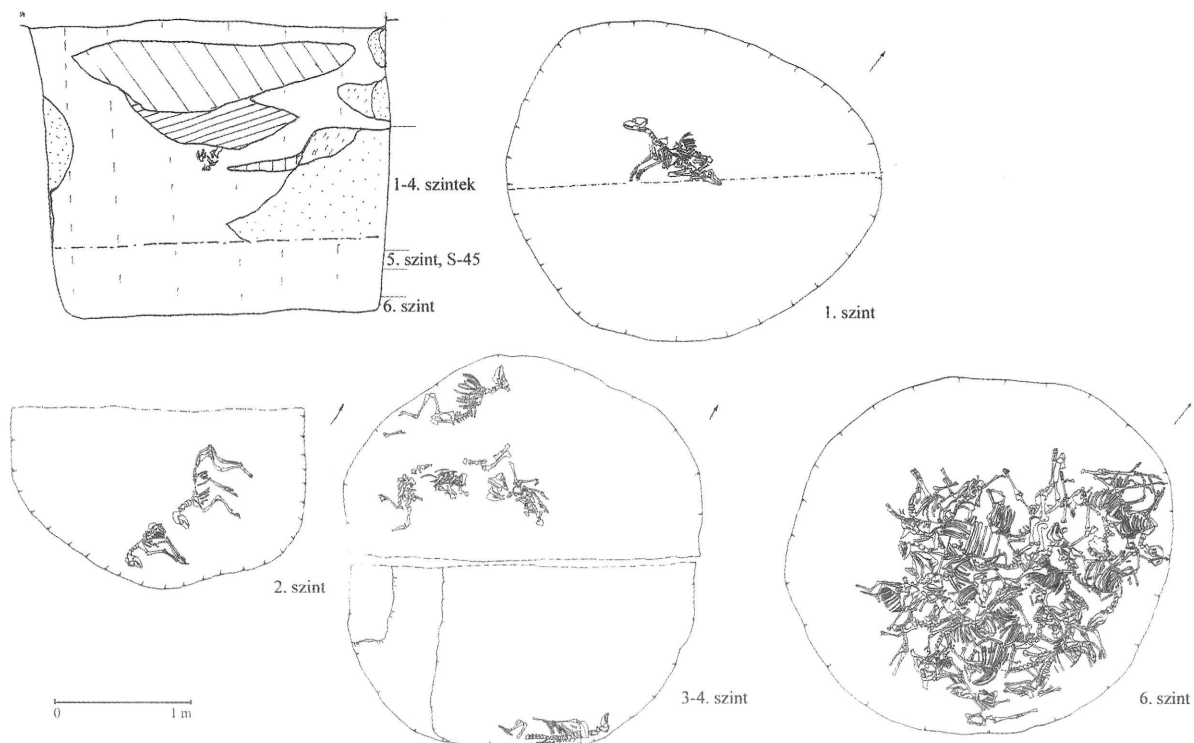
- 1106. gödör, 49/10 szelvény, 925. kultúrréteg alatt:

A 27. emberi temetkezés mellett, hamus, kemény, égett rétegben további állatcsontok. A 1106. gödör leletanyaga a badeni IIB-III. fázisba sorolható.²⁰

Archeozoológiai meghatározás: 2 év körüli szarvasmarha vázrésze; subadultus juh koponyája és végtagjai; 4–6 hónapos sertés mandibulája és végtagja; kutya csontváz-része.

- 1612. gödör, 43/12-13 szelvény, vörös erdőtalajjal kevert 925. kultúrréteg határán:

A gödör metszetre bontásakor a vastag, 925. réteggel kevert erdőtalajban (3. réteg), kb. 1 m mélységben kutyavázat találtunk. Felszedése után tovább mélyülve további kutyavázakhoz tartozó csontok kerültek elő (2–4. szint). A gödör betöltése világosbarna, paticssal és löszpöttyökkel kevert, tömör. Felső részében közepesen szürkésbarnává válik, itt több kerámiatöredék, paticsdarab található, alsó része egészen laza,



4. kép: 1612. gödör. Rajz: Felső szintek: Hajdú Ádám, alsó szint: Bechtold Eszter.

hamuval kevert. Felszedésük után újabb szinten egy gyermek bedobott váza került bontásra (5. szint, 45. emberi temetkezés). Ez után, majdnem a gödör alján egy 6. szint került feltárássra, amelynek rajzolása és felszedése során összesen 34, valószínűleg kiskérődzőkhöz tartozó ép és töredékes vázat számoltunk, és egy fiatalabb szarvasmarha vázát. 1612. gödör további leletanyaga baden II.B–III fázisba sorolható.²¹ (4. kép)

Archeozoológiai meghatározás: a felső szinteken: 8 db kutyához tartozó csontváz ill. vázrész. A 6. szinten: 6–8 hónapos szarvasmarha-bika váza; adultus szarvasmarha koponyája (tarkó-íga okozta szarvcsap-deformációval) és végtagjai; 34 különböző életkorú juh csontváza és csontváz-része; 10 meg nem született juh-bárány végtagjai; fiatal sertésekhez tartozó végtag-csontok 2 db; adultus östulok végtagja; fiatal gímszarvas agykoponyája.

- 1649. gödör, 43/8 szelvény, 925. kultúrréteg alatt:

A 43, 63, 64. és 65. számú emberi temetkezések mellett állatcsont-darabok. A 1649. gödör további leletanyaga a badeni II.B fázisba sorolható.

Archeozoológiai meghatározás: adultus szarvasmarha-bika végtagja; adultus juh mandibulája; kutya végtagja. Szarvasmarha ulnájából készült „csontvédő”.

- 1657. gödör, 41/3 szelvény, 925. kultúrréteggel kevert vörös erdőtalajban:

A gödör bontásánál emberi csontváz (42. számú) került elő, lábánál szarvasmarha-koponyával. Felszedése után további, állathoz tartozó lábcsonatok kerültek elő az emberváz alól, a 2. szinten. Keltezés: a gödör további leletanyaga jellegtelen, valószínűséggel a klasszikus badeni fázisba sorolható.²² (5. kép)

Archeozoológiai meghatározás: 18–20 hónapos tehenborjú 4 lábvége; adultus szarvasmarha-bika 4 lábvége; további szarvasmarhához, juhhoz és vadmacskához tartozó állatcsont-darabok.

- 1896. gödör, 40/3 szelvény, 925. kultúrréteg alatt:

A gödörben a 44. emberi váz és állati vázrészek kerültek elő. Az állatcsontok az ember medencéjénél, a gödör közepe táján feküdtek. Keltezés: a gödör további leletanyaga valószínűleg a klasszikus badeni fázisba sorolható.²³

Archeozoológiai meghatározás: 1,5–2 hónapos szarvasmarha-csontváz; fiatal szarvasmarha mandibulája; adultus juh csontváz-részlete; fiatal sertések mandibulái 2 db.

- 1915. gödör, 41/7 – 42/8 szelvény, 925. kultúrréteg alatt:

48. és 71. emberi temetkezések mellett állatcsontok. A 1915. gödör további leletanyaga alapján a klasszikus badeni periódusba keltezhető.

Archeozoológiai meghatározás: 2,5–3 éves szarvasmarha feje és végtagja; 12–20 hónapos juh feje, csigolyája és végtagja; 4–6 hónapos sertés végtagja.

- 2058–2237. gödrök, 54–55/32 szelvények:

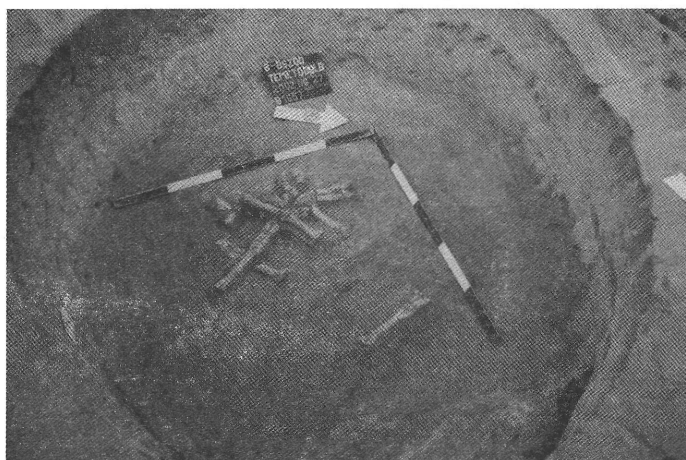
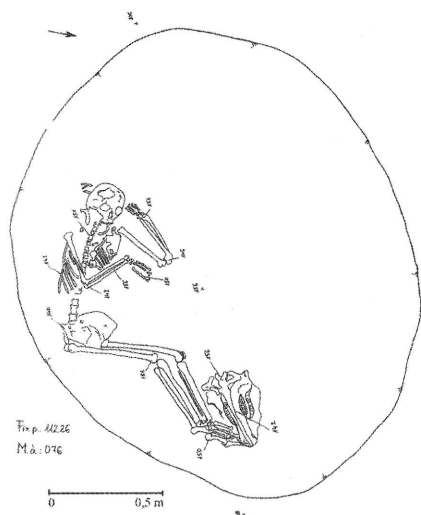
A 2237. Somogyvár-Vinkovci gödör vágta az 56. számú emberi vázat, amely a 2058. badeni gödör alján, annak közepén fekszik. A gödör betöltése tömött, sötétbarna, faszenes. A váz felső része maradt meg, a váz mellett állatkoponyák alsó állkapcsai feküdtek felfelé fordítva – a gyerekvázhoz tartozó mellékletek? A gödörkomplexumból származó további leletanyag: baden II.A–B. és III. fázisokra tehető.²⁴

Archeozoológiai meghatározás: más korszakhoz tartozó állatcsontok.

- 2344. gödör, 49/28 szelvény:

A tömött sötétbarna színű, helyenként hamus betöltésű gödörben az 58. számú emberi vázat bontottunk ki, amelyet csipőtől lefelé elbontották. Elvértve kerámia-töredékek, és hamus, kalcinált állatcsontok vannak a lábak helyének irányában. Keltezés: a gödör településen belüli elhelyezkedése alapján bolerázi fázis?²⁵

Archeozoológiai meghatározás: 8–10 hónapos sertés koponyája és vázrészei (a váz megsemmisült).



5. kép: 1657. gödör. Rajz: Tóth Eszter, fotó: Zanati Balázs.

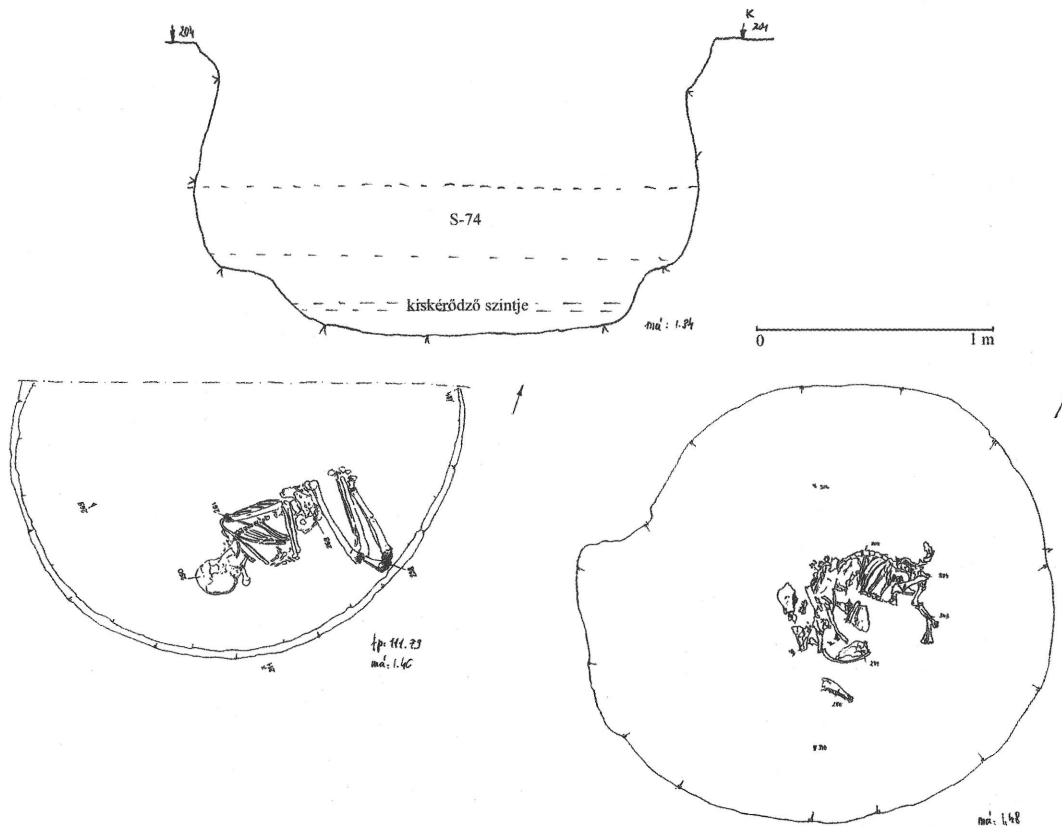
- 2614. gödör, 46/28 - 47/29 szelvény:

A nagyon kemény, szürkésbarna, enyhén hamus, nagy paticsrögökkel teli gödörben a 74. számú emberi temetkezést tártuk fel, amely a gödör DK-i sarkában feküdt, az 1. szinten. A csontok felülete égett. A váz alatt a gödör aljának közepén állati vázrész (kérődző) került elő, a 2. szinten, erősen hamus-faszenes rétegben. 2614. gödör további leletanyaga jellegtelen, a gödör településen belüli elhelyezkedése alapján bolerázi fázis? (6. kép)

Archeozoológiai meghatározás: fiatal szarvasmarha csontváz-része; fiatal szarvasmarha mandibulája; juhok: magzat/újszülött végtagja, 8–10 hónapos bárány csontváz-része, 16–18 hónapos juh végtagja, adultus juh mandibulája és végtagja; 18–20 hónapos sertés csigolyája és végtagja.

- 2635. gödör, 44/26 – 45/27 szelvény:

79. számú emberi temetkezés mellett állatcsont-darabok, a fej és a bal váll között állati szarvcsap. Keltezés: a gödör településen belüli elhelyezkedése alapján a bolerázi fázisba sorolható?



6. kép: 2614. gödör. Rajz: Belényesy Károly.

Fajok	Szarvasmarha		Juh		Sertés		Kutya	Egyéb
	Obj.Nr.	csv/csvr.	m.	csv/csvr.	m.	csv/csvr.		
2058?					1			
2668.	1							
1657.	2	1						vadmacska 1
2614.		2	1	4		1		
203.	1		10			1		
426.	2		6					kecske 1.csv.
1896.	1	1	1			2		
1612.	1	1	34	10		2	8 csv.	őstulok 1, gímszarvas 1.
1272.		1		1				
1334.		1		1				
1649.		1		1			1	
1915.		1		1		1		
1106.		1		1		1	1	
2635.								őstulok 1

Jelmagyarázat: csv/csvr.: csontváz/ak/, csontvázrész/ek/ száma = egyedszám, m.: csontváz/ak/on kívül előforduló csontmaradvány/oka/t szolgáltató egyed/ek/ száma, csv.: csontváz.

1. táblázat: Késő rézkori telep, emberi temetkezéssel 14 gödrének állatcsontleletei (egyedszám) – Vörös István.

Archeozoológiai meghatározás: adultus őstulok szarvasmarha agykoptyája.

- 2668. gödör, 49/36 szelvény:

88. számú emberi koponya-darabok, és szarvasmarha csontjai. A 2668. gödörben található további leletanyag jellegűen, talán bolezési fázisba sorolható.

Archeozoológiai meghatározás: 2,5–3 éves szarvasmarhika csontváz-részlete; juvenilis juh végtagja.

Az 1. táblázat a lelőhelyen előkerült emberi temetkezések mellett feltárt állatcsont-leleteket összesíti.

Településeken előkerült gödrökben közösen eltemetett emberi és állati csontvázakat már a badeni kultúra előtti időszakból ismerünk.²⁶

A badeni kultúrából az alábbi emberi és állati közös, feltehetően áldozati jellegű temetkezéseket ismerjük településekről:

- *Balatonlelle-Országúti dűlő:* egy nagy méretű tároló veremben (Str. 110.) fiatal embert és mellette kutyát temettek el, körülöttük feldarabolt állatcsontok helyezkedtek el.²⁷

- *Balatonlelle-Felső Gamász:* a település melletti temető-részben az egyik „szabályos” sírban két szarvasmarha koponyát helyeztek a halott mellé.²⁸

- *Budapest-Káposztásmegyer-Farkaserdő:* a telepen belül feltárt 1. sírban női váz feküdt jobb oldalán zsugorított helyzetben, vele szemben egy bal oldalára fektetett csecsemőváz volt. A két csontváz között egy kifejlett tehén koponyája volt a sírgödör aljára helyezve.

A 2. sírban férfi zsugorított váza volt. A kutyakoponya a váz jobb oldalán, a váz bal karja alatt pedig kifejlett tehén bal hátsó lábára, és további állatcsontok feküdtek. Mellékletei alapján a badeni III. fázisba keltezte az ásató Endrődi A.²⁹

- *Kaposújlak-Várdomb dűlő:* a 884. gödörben egy ember és két állat (kutya?) vázai, a 439. veremben két ember a gödör alján, alsó harmadában pedig szarvasmarha váza.³⁰

- *Orosháza-Bónum:* leletmentéssel homokbányában edény-melléklettel ellátott, szarvasmarhával eltemetett zsugorított csontvázat tártak fel, amely a fiatalabb klasszikus badeni fázisra datálható.³¹

- *Pécs-Hőerőmű:* a 3. gödörben ember és szarvasmarha közös temetkezése, bolygatott állapotban. A kifejlett tehén jobb oldalán fekszik, hátánál közvetlenül a bal oldalán zsugorított emberi vázzal.

A 9. gödörben ember és szarvasmarha közös temetkezése került elő. A 2–2,5 éves tehén jobb homlokcsontján négyyszög alakú egyenes szélű sebnyílás látható. A gödörkomplexumban kemence, DNY-i végében két további tehén váza feküdt. A 9. gödörkomplexumban ezeken kívül 13 további állatfej, fejrész, 1 kecske, 3 sertés, 1 kutya mandibulája, 165 db húsos végtagcsont (32 szarvasmarha, 129 juh, 4 kecske darabjai) került feltárássra.³²

- *Pilismarót-Szobi rév:* a 380. gödörben gyermek és szarvasmarha közös temetkezése volt. A bal oldalán zsugorított gyermek váza felett több, K-Ny-i irányban lejtő, kerámiatöredékekkel kevert betöltés és hamus rétegek húzódtak. A legfelső hamus rétegen feküdt a jobb oldalán fekvő, 1–1,5 éves tehén váza. A gyermek és a marhavázon kívül juhcsontok, sertés ulnája, mezei nyúl égett lábcsontja, hód combcsontja, és három hal maradványa került még elő.³³

- *Nitra/Nyitra (SI):* emberi és sertésváz került elő közösen.³⁴

- *Nitriansky Hrádok/Kisvárad (SI):* I.: emberi temetkezéssel kutyaváz, emberi vázzal sertésváz került elő. IV. rész: emberi temetkezéssel kutya vázrész, 3 objektumban.³⁵

- *Šarovec I./Kissáró (SI):* emberi temetkezéssel kutyaváz.³⁶

- *Svodín I./Szőgyén (SI):* szarvasmarha és emberváz közös temetkezésben, II. rész: szarvasmarha és emberváz, közös temetkezésben.³⁷

- *Vučedol-Streim (Hr):* a 3. emberi temetkezés mellett 4 hónaposnál fiatalabb malacváz feküdt.³⁸

Rítus-értelmezés

A fent említett esetek között két csoportot választhatunk szét. Az első csoportba azok az esetek tartoznak, amelyekben emberváz mellé csak egy állat csontvázat (ritkább esetben részleges vázát) helyezték (pl. 2344, 2614. gödrök).

Teljes állatvázak több okból is kerülhettek az emberi tetem mellé. A „kísérőállat” fajának kiválasztása összefüggésben lehet a halottkultuszokban kialakult halotti „aspektussal” rendelkező állatfajokkal (ilyen állat pl. a kutya, a ló). Elképzelhető az is, hogy egy egykori kedvenc került a halott mellé, esetleg egy a közösség vagy az egyén számára jelzésértékű állat (pl. totemállat), avagy egykori társadalmi helyzetének visszatükrözője (hatalmi/társadalmi/foglalkozási szimbólum). Kisebbszámú kettős vagy többes emberi temetkezések mellett is megtaláljuk az állatvázakat, ebben az esetben legtöbbször szarvasmarha-váz kíséri az emberi temetkezéseket.

Leggyakoribb az emberi váz mellett a sertés-váz előfordulása (2344. gödör, Nitra, Nitriánsky Hrádok, Vučedol-Streim).

Ez a temetkezési módszer lényegében azonos vagy nagyon hasonló lehet ahhoz, amelyeket szabályos temetőben található sírokban tárunk fel. Lényeges eszmei különbséget takarhat azonban az, hogy ezek településen belül kerültek elő.³⁹

Az előkerült csontvázrészek esetében legnagyobb valószínűséggel a halott mellé túlvilágra szánt hús-áldozat adására gondolhatunk. Ezeket, ha egy teljes állatról is van szó, mindig feldarabolva helyezik a halott mellé.

A másik csoportot azok a gödrök alkotják, amelyek több rétegben tartalmaznak több egyénhez tartozó emberi és állati vázat, vázrészletet. Az esetek többségében a gödör betöltése paticsos és/vagy hamus, égett (203, 426, 1612. gödrök).

A több rétegben betöltődött gödrök esetében felmerülhet, hogy a ceremóniát több alkalommal végezték el. Véleményem szerint nem lehet széthúzni a cselekvés folyamatát túl hosszú időre, a gödrök feltöltődése ugyanis rátégzettségük ellenére is a gödörre jellemzően hasonló összetételű volt, és a vázak szintjei között nem volt markáns elválasztó réteg. Egyetlen jelenség, a 2058. objektum leletanyaga utalhat arra, hogy hosszabb időn keresztül nyitva állhatott a gödörkomplexum, amelyben áldozatot is elhelyeztek. Legtöbbször mégis egy ceremónia, vagy ceremónia-sor különböző fázisaként értelmezhetjük a többrétegű áldozati gödröket.⁴⁰

A bennük őrzött számos emberi és állati élet alapján nagy, közösségi áldozatokat rejthetnek. Összetételükre nézve jellemző, hogy az emberi vázak között mindig találunk fiatal, gyerekkorú egyedet. Az állatfajtaik között állandó jelleggel előfordul a szarvasmarha (mindig hím!), a juh (a 1036. és 1612. gödrökben frissen ellett/ellés előtt levágott anyajuhok újszülött/magzatbáránnyokkal) és a kutya (mindig a legfelső rétegben). A kisebb állati csontvázrészletek az áldozattal kapcsolatba hozható rituális lakoma, felajánlás maradványai lehetnek.

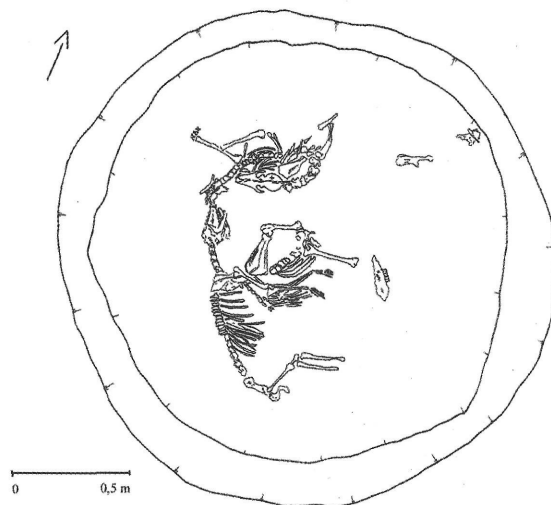
2. Állattemetkezések

a/ többfajta állat teljes váza egy gödörben:

- 578. gödör, 53/4-5 szelvény:

A gödörben 3 állatcsontváz-részlet került feltárással tömött, barna, faszénemcsés betöltésben. Keltezés: a gödör tele-

pülésen belüli elhelyezkedése alapján klasszikus badeni? (7. kép)



7. kép: 578. gödör. Rajz: Csippán Péter.

A vázrészletek a földmunkák és a feltárás során megsemmisültek (az egyik állatváz kutya volt).

- 1036. gödör, 50/11 szelvény, 925. kultúrréteg alatt:

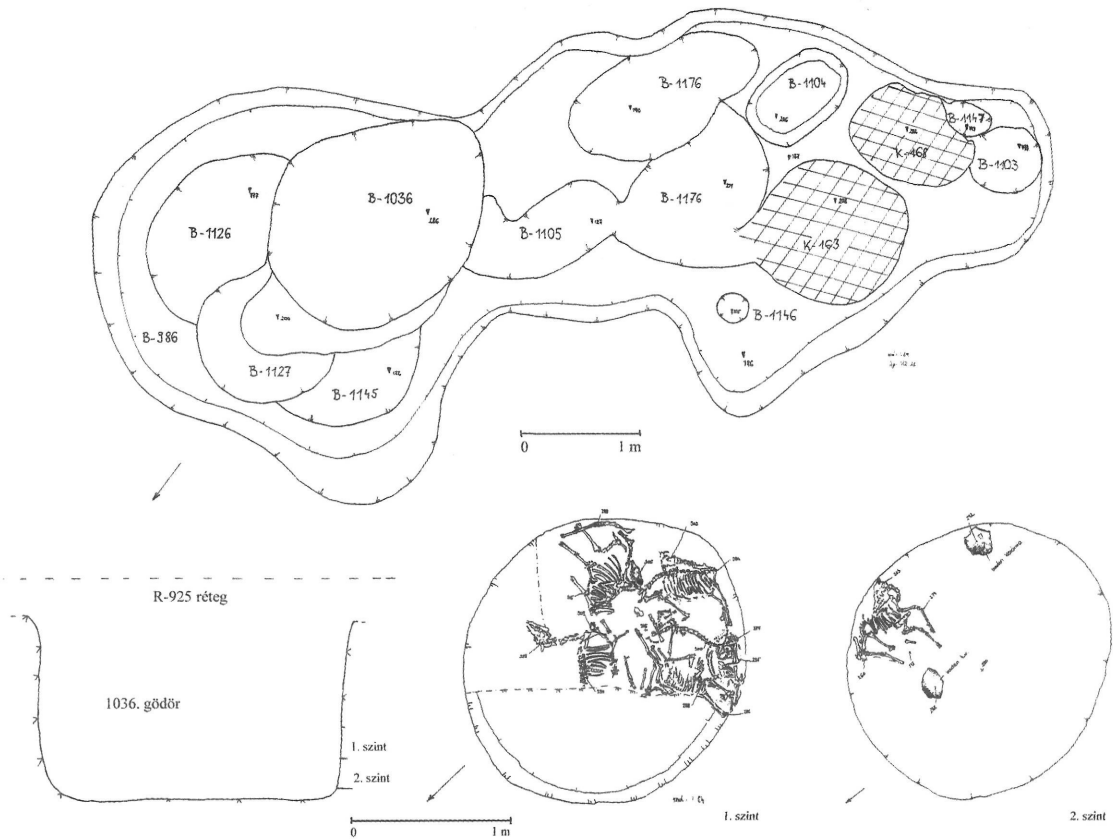
A nagyméretű, amorf foltként elváló jelenség bontása során mintegy 20 cm mélységben újabb objektumok kontúrjai mutatkoztak az altalajban. A felszínen a 1036. objektum Ny-i oldalán lévő 1076. sekély gödröt, Ny-i végében átégett tüzelőhely maradványait figyeltük meg (163. tűzhely). A metszetben bontott 1036. gödör oldalában az alja felett összefüggő állatvázak kerültek elő. Az állatok nyaka hátra volt hajtvva, nyújtva, oldalukon feküdtek. Egy nagyobb kerámiatöredék került elő a gödör legalján. A gödör betöltése szürke, hamus, faszenes, mészpetyyes, kerámiatöredékek, egy szakás pattintott nyílhegy, és egy erősen málló csiszolt kőbalta került elő belőle.

A gödör Ny-i oldalán egy sekély teknőben kisméretű, kerek hamusgödörök (1076, 1105.), alig átégett tüzelőhelyek, és hozzájuk tartozó hamusgödörök (163. tűzhely és 1076. gödör, 168. tűzhely és 1103. gödör), és önálló kis hamusgödörök (1104.) kerültek bontásra. Ezek a kis gödrök felszínben összefüggtek, ill. szintben együtt indultak a 1036. rituális gödörrel, igen valószínű, hogy a rituális cselekménysorhoz kapcsolódó objektumok voltak, ill. az ahhoz kapcsolódó tevékenység során használták őket. Kibontottunk egy a 1036. gödörhöz csatlakozó sekély gödröt is (1145.). A 1036. DNy-i oldalán megfigyelt tüzelőhelycsoport közelében két cölöplyukat bontottunk ki. (1146, 1147.). Előbbi 163. tűzhelytől É-ra, míg utóbbi a 168. tűzhely D-i oldalán került elő. 1036. gödör további leletanyaga badeni III. fázisba sorolható. (8. kép)

Archeozoológiai meghatározás: adultus szarvasmarha-bika csontváz-része; juhok: 2 db adultus váz, 2 vázrész, 10–12 hónapos bárány csontváz-része, 18–20 hónapos juh váza, 6–8 hónapos kos váza, magzat/újszülött váza és 1 vázrésze.

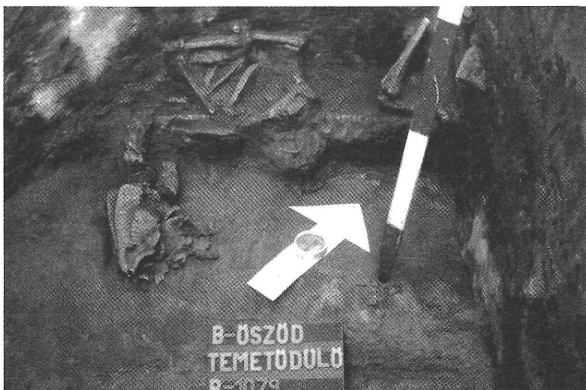
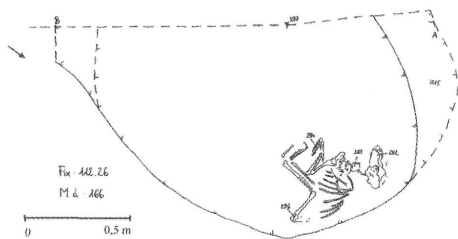
- 1079–1085. gödör, 49/10 szelvény, 925. kultúrréteg alatt:

Az erősen égett paticsos betöltésű, méhkas alakú 1085. gödör ÉNy-i oldalában ép kiskérődző vázat bontottunk ki, amelynek a szétmállott feje hátra volt csavarva. Az objektumot a 1079. kelta gödör vágta. A 1079. gödör ÉK-i oldalában egy ép kutyaváz feküdt. 1085. gödör további leletanyaga a badeni III. fázisba sorolható.⁴¹ (9. kép)



8. kép: 1036. gödör és a szertartási tér. Rajz: Belényesy Károly, Horváth Tünde.

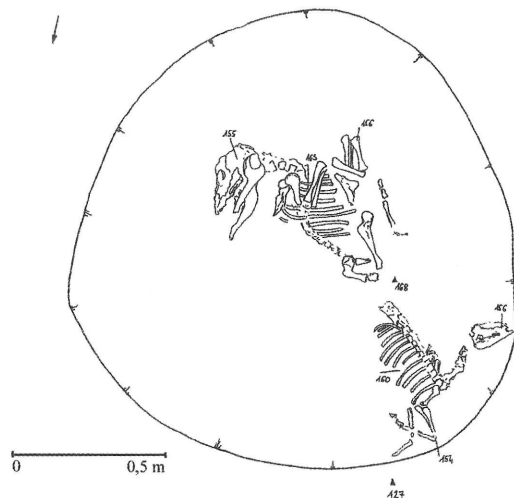
Archeozoológiai meghatározás: adultus szarvasmarhabika koponyája; adultus juh-csontváz és egy másik végtagja; kutya (váza megsemmisült). Szarvasmarha ulnájából készült „csontvéső”.



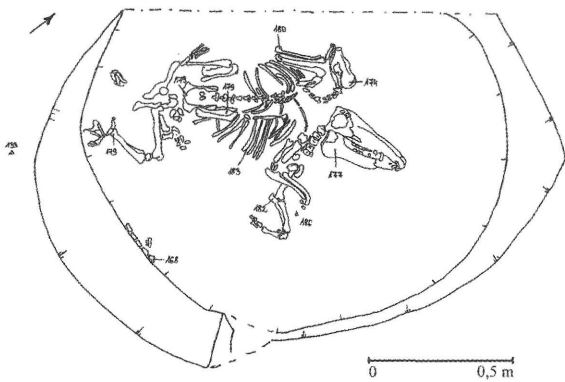
9. kép: 1079-1085. gödör.
Rajz és foto: Horváth Tünde.

- 1331. gödör, 45/9 szelvény, 925. kultúrréteg alatt:

A tömött, sötétbarna színű, paticosos-faszenes betöltésű sekély gödör fenekén két állat vázát bontottuk ki, kevés badeni kerámiatöredékekkel. A gödör közepén egy hátratekert nyakú szarvasmarha-váz feküdt, lábai felhúzva. Az északi oldalában egy kiskérődző váza található, fartájéka és hátsó lába a bontás során megsérült. Keltezés: a gödör további leletanyaga jellegtelen (klasszikus badeni?). (10. kép)



10. kép: 1331. gödör. Rajz: Horváth Tünde.



11. kép: 1497. gödör. Rajz: Horváth Tünde.

Archeozoológiai meghatározás: 8 hónapos szarvasmarhaborjú magzat váza; 6–8 hónapos juh-váz; adultus juh végtagja; fiatal sertés törzse, végtagja.

- 1362. gödör, 45/10 szelvény, 925. kultúrréteg alatt:

A gödör bontásakor annak Ny-i oldalában állatváz darabjait, elsősorban bordákat bontottunk ki. 1362. gödör további leletanyaga a badeni kultúra klasszikus fázisába sorolható.

Archeozoológiai meghatározás: felnőtt sertés váza; fiatal kutya váza; idős szarvasmarha mandibulájának töredéke; fiatal kutya lábvége; teknős-páncél töredéke. Juh tibiájából készült „csontár”. Szemetesgödör?

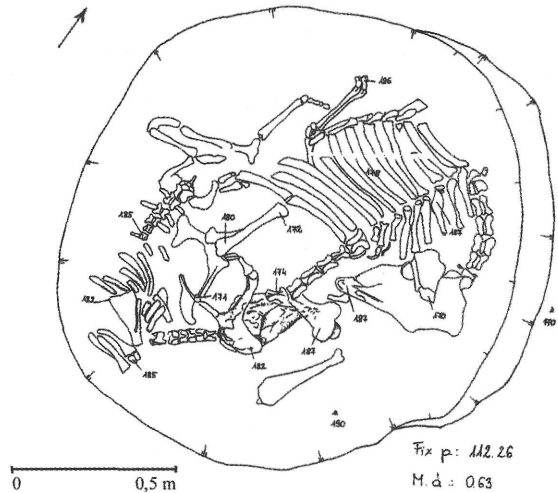
- 1497. gödör, 49/12 szelvény, 925. kultúrréteg alatt:

Az objektumban sertés csontvázat bontottuk ki a gödör alján: a gödör közepén fekszik, bal oldalán, lábai felhúzott állapotban, a mellsők egymásra helyezve. További állatcsontok voltak a sertés gerincíve fölött, amelyet azzal szemközi irányba fektették, jobb oldalára, lábait felhúzták. A gödör betöltése barnás, tömött, erősen mészrögös. 1497. gödör további leletanyaga a badeni III. fázisba sorolható. (11. kép)

Archeozoológiai meghatározás: 18-20 hónapos sertésoca váza; adultus szarvasmarha végtagja; adultus juh mandibulája és végtagja; infantilis sertés végtagja; kutya váza (megsemmisült).

- 1499. gödör, 46/8 szelvény, 925. kultúrréteg alatt:

Az alul méhkas-szerűen kiszélesedő gödörben bedobott állatvázakat bontottunk ki. A gödör betöltése sötétbarna, tömött, helyenként nagy patics- és faszénrögökkel, löszfoltokkal. A kutya-váz hiányos, jobb oldalán fekszik, egy másik állat



13. kép: 1583. gödör. Rajz: Tóth Eszter.

vázrészével és állkapcsával az 1. szinten. Alatta a 2. szinten a gödör K-i oldalához szorítva újabb állati részek. Keltezés: a gödör további leletanyaga a badeni klasszikus fázisba sorolható. (12. kép)

Archeozoológiai meghatározás: 3,5-4 éves szarvasmarhabika váza; 9 db különböző életkorú részleges juh-váz; 6 db sertés-vázrész; további sertéshez és kutya-hoz tartozó darabok. Juh tibiából készült „csontár”.

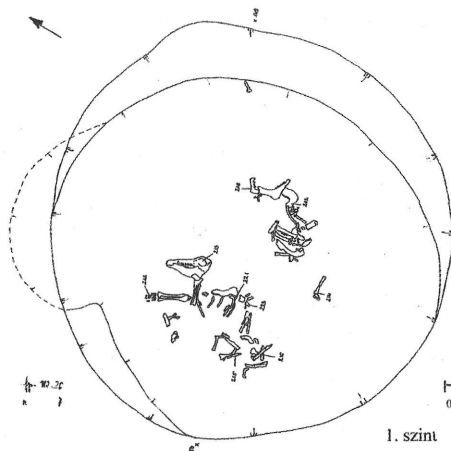
- 1583. gödör, 44/6 szelvény, 925. kultúrréteg alatt:

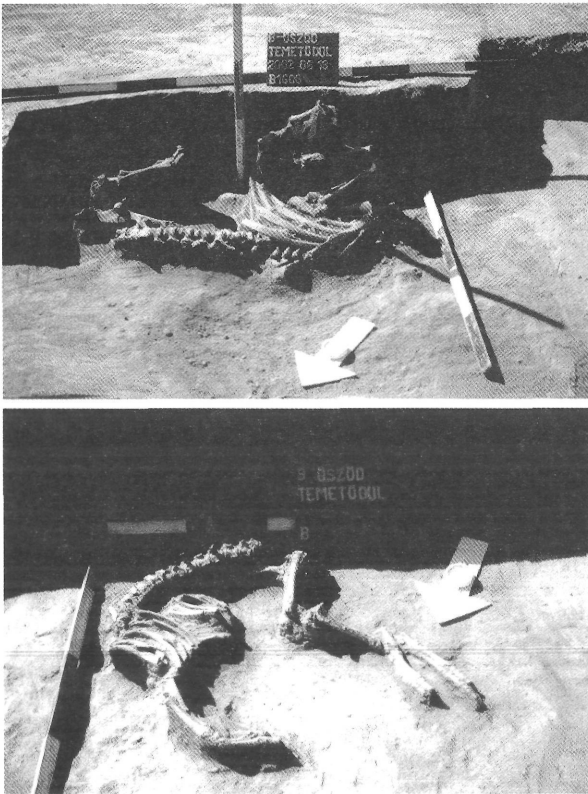
A sötétszürke, paticsokkal kevert betöltésű gödörben egy viszahajtott fejű, hiányos szarvasmarha és egy másik állati vázrész feküdt. A gödör településen belüli elhelyezkedése alapján a badeni kultúra klasszikus fázisába sorolható? (13. kép)

Archeozoológiai meghatározás: 3-3,5 éves szarvasmarha csontváza; adultus juh csontváza (mindkettő megsemmisült).

- 1608-1781. gödörök, 44/6 szelvény, 925. kultúrréteg alatt:

A nagy méretű, hamus betöltésű, enyhén faszenes objektumban egy fej nélküli állati csontvázat találtunk. A 1608. objektum alatt észlelt 1781. objektumban egy újabb állat csontváz-részlete és nagy mennyiségű badeni kerámia-leletanyag került elő. Szemetesgödör? 1608. és 1781. gödörök további leletanyaga a badeni III. fázisba sorolható. (14. kép)





14. kép: 1608-1781. gödör. Fotó: Zanati Balázs.

Archeozoológiai meghatározás: a 1608. gödörben: 16-18 hónapos szarvasmarha részleges csontváza; 7 db különböző korú részleges juhváz; 7 db különböző korú részleges sertéscsontváza; 7 db különböző korú részleges sertéscsontváza; 16-18 hónapos sertéscsontváza részleges váza; további sertéshez, gímszarvhoz, halhoz és hörcsöghöz tartozó csontok. Szarvasmarha bordájából készült „simító”, tibiából „csontvéső”, juh metatarsusából „csontár”, gímszarvas agancs-szárbból „agancsvéső”, 3 db. A 1781. gödörben: sertés csontváza (megsemmisült, a meghatározás fotó- és rajzdokumentáció alapján történt).

- 1770. gödör, 38/4 - 39/5-6 szelvény, 925. kultúrréteggel kevert vörös erdei talajban:

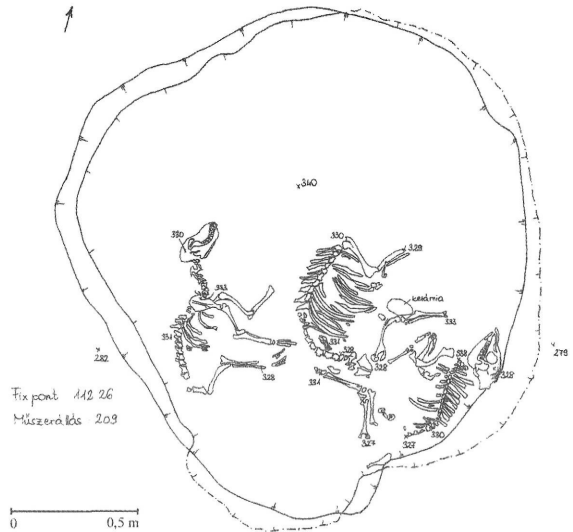
A tömött, szürke, enyhén faszenes betöltésű gödör D- oldalán egy sertés csontvázat, egy kutyavázat, és további állatsontokat bontottunk ki. Keltezés: a gödör településen belüli elhelyezkedése alapján klasszikus badeni? (15. kép)

Archeozoológiai meghatározás: 3-3,5 éves szarvasmarha-bika csontváz; 2-3 hónapos szarvasmarha mandibulája; 3-3,5 éves szarvasmarha végtagjai; 8-10 hónapos sertés-csontváz; 2-2,5 éves sertés-csontváz; sertés-magzat koponyája és csigolyái; adultus nőstény juh csigolyái és végtagjai; adultus kutya csontváza; fiatal mezei nyúl végtagja.

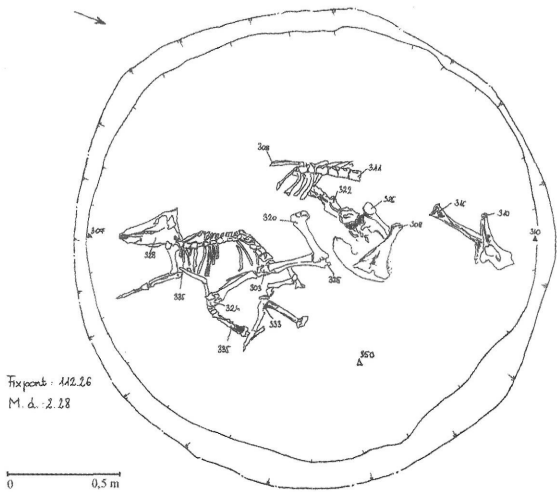
- 1795. gödör, 39/5 szelvény, 925. kultúrréteggel kevert vörös erdei talajban:

A tömött, szürke, enyhén faszenes-löszpettyes sekély, méhkas alakú gödörben két állatsontvázat bontottunk ki. A sertés jobb oldalán fekvő, mellső lábai ellentétes helyzetben nyújtva, hátsók egymás mellett. Mellette szarvasmarha részei. Keltezés: a gödör további leletanyaga klasszikus badeni. (16. kép)

Archeozoológiai meghatározás: 2-2,5 éves szarvasmarha-bika csontváza; 8-10 hónapos sertéscsontváza.



15. kép: 1770. gödör. Rajz: Tóth Eszter.



16. kép: 1795. gödör. Rajz: Horváth Tünde.

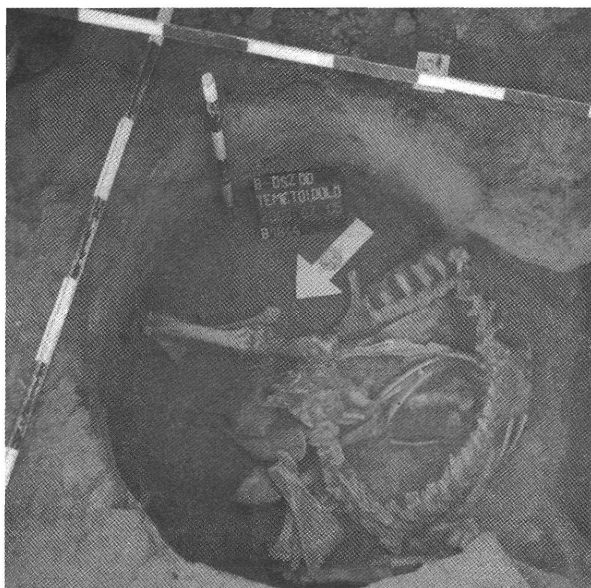
- 1844. gödör, 41/3 szelvény, vörös erdei talajban:

A 1844-1869. gödrök közös metszetre bontásakor egy összehajtott borjúcsontvázat tártunk fel a 1844. gödörben, további állati vázrészekkel. A 1869. gödör vágja a 1844-et. A 1844. gödör betöltése barna, enyhén faszenes. Keltezés: a gödör további leletanyaga jellegtelen (klasszikus badeni?). (17. kép)

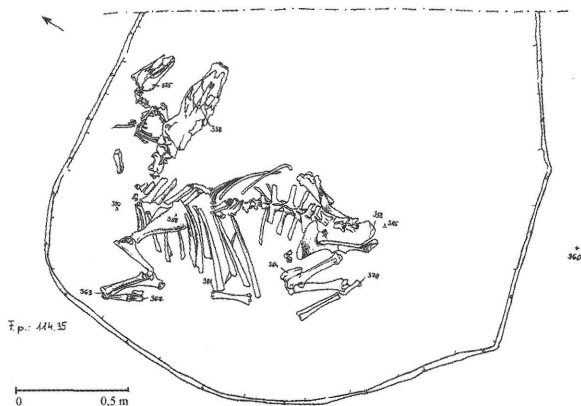
Archeozoológiai meghatározás: 4 évesnél idősebb szarvasmarha-bika csontváz; 3,5-4 éves tehén csontvázrész; 4-6 hónapos juh koponyája és végtagjai; nőstény kutya-csontvázrész; adultus sertés végtagja.

- 1886. gödör, 46/8 szelvény, 925. kultúrréteg alatt:

Az objektumban marhacsontvázat tártunk fel. Felszedése után a marha alatt újabb állat vázrészlete került elő, sérülten. A gödör betöltése laza, sötétbarna, enyhén lösz- és paticspettyes. 1886. gödör további leletanyaga a badeni III. fázisba sorolható. (18. kép)



17. kép: 1844. gödör. Fotó: Zanati Balázs.



18. kép: 1886. gödör. Rajz: Tóth Eszter.

Archeozoológiai meghatározás: 3,5–4 éves tehén csontváz; adultus szarvasmarha végtagja; szarvasmarha végtagja és csigolyája; 8–10 hónapos sertés-csontváz; adultus sertés végtagja; subadultus sertés végtagja; juh végtagja. Juh tibiából készült „csontár”.

A badeni kultúra alábbi településeiről ismerünk olyan áldozati gödröket, amelyekből több állatfaj váza került feltárássra:

- **Pécs-Hőerőmű:** 4–5. gödör: a kemence szélén és a hamuzó gödörben egy bal oldalán fekvő, zsugorított helyzetű, kifejllett nőtény juh váza, és egy kos csontváza került elő két kutya-fejjel és egy kutyakölyök vázával.⁴²

- **Mamming (D):** a 21. gödörben két fiatal, terhes, egymáson keresztben fekvő sertés váza, az 50. gödörben 3 fiatal sertés, egy fiatal nyúl, és egy meg nem született kiskérődző váza feküdt. A 108. gödörben egy nem teljes háziállat váza között kutya és egy harmadik vadállat vázával.⁴³

- **Lichtenwörth (Au):** kb. 1200 kerámiatöredék, kb. 90 sertés alsó állkapocs, 3 szarvasmarha és egy kecskeváz, és egyéb állatokhoz tartozó koponya és végtagcsontok egy gödörben.⁴⁴

- **Wien 6. lelőhely, Gumpendorfer Strasse (Au):** kutya, sertés, kiskérődző és szarvasmarha váza árpával, és kb. 100 db folyami kagylóval.⁴⁵

- **Aljmaš (Hr):** az 59. badeni rituális gödörben durva házikerámia és állatcsont-töredékek mellett egy kutyakoponyát, egy teljes szarvasmarha-vázát, egy kistestű hűsevő (nyest vagy nyuszt) vázát, a gödör É- részén levő fülkeszerű bemélyedésben még egy szarvasmarha-koponyát tártak fel. A leletek között egy antropomorf idol-torzó feküdt.⁴⁶

Rítus-értelmezés

Lelőhelyünkön a szarvasmarha-juh (1036, 1331, 1583. gödrök), szarvasmarha-sertés (1795, 1886. gödrök), szarvasmarha-kutya (1844. gödör), juh-kutya (1079-1085. gödrök), sertés-kutya (1362. és 1497. gödrök) és a szarvasmarha-juh-sertés (1499. gödör), szarvasmarha-sertés-kutya (1770. gödör) kombináció fordult elő.

A legérdekesebb számunkra a 1036. gödör és környezetének elemzése, ahol a gödör beasásával egy időben létesített tűzrakó és hamuzó-helyek kerültek elő a feltáráson. Véleményünk szerint a komplexum egy szertartási „térként” értelmezhető, ahol elsőként tudtuk bizonyítani az állatáldozatok és a szertartás során használt tűz közötti kapcsolatot, az áldozati gödörön kívül, annak közvetlen közelében.

b/ szarvasmarha teljes csontváza:

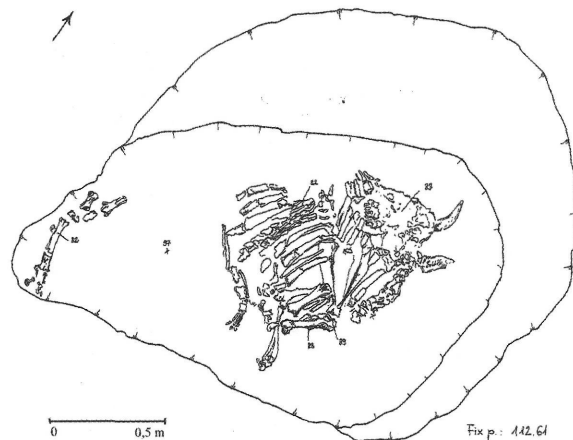
- 334. gödör, 51/6 szelvény:

A gépi földmunka során roncsolt nagykerődző (?) csontváza bontakozott ki. Az állat bal oldalán fekszik, fejét hátracsavarták, hátsó fertálya hiányos. A gödör betöltése barna, tömött, kerámiatöredékekkel kevert. Keltezés: a gödör további leletanyaga klasszikus badeni. (19. kép)

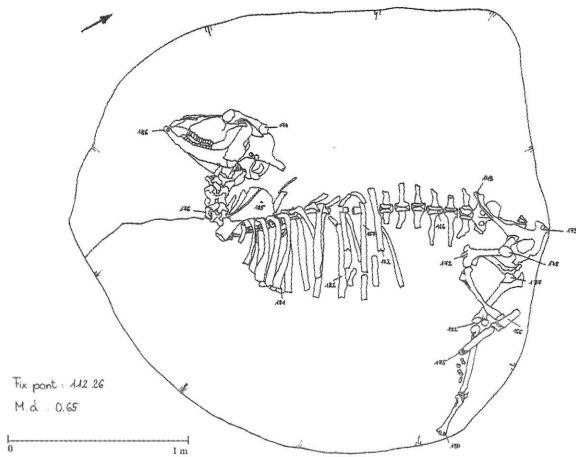
Az állatváz a földmunkák és a feltárás során megsemmisült.

- 988–1090. gödör, 49/8 szelvény, 925. kultúrréteg alatt:

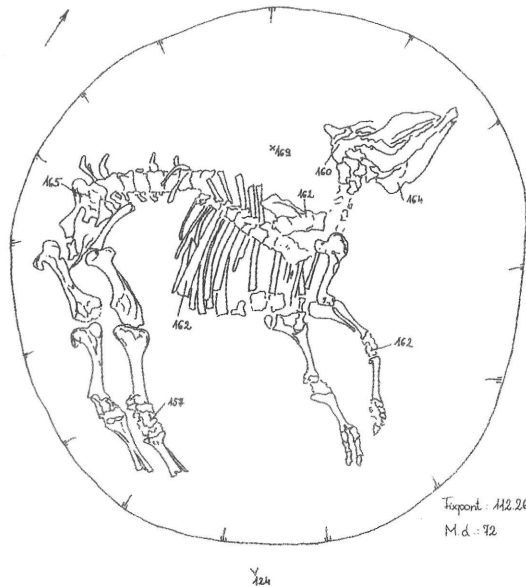
A 988. és 1090. gödröket közös metszetre bontottuk, humusztakaró kötötte össze őket. A 989. hamus betöltésű gödör (144. kemence hamusgödre) vágja az alatta fekvő 1090. számú nagy méretű badeni gödröt, amelyben összefüggő állatváz volt. A gödrök betöltése tömör, barna, szürke hamus és alatta



19. kép: 334. gödör. Rajz: Belényesy Károly.



20. kép: 988-1090. gödör. Rajz: Horváth Tünde.



21. kép: 1143. gödör. Rajz: Horváth Tünde.

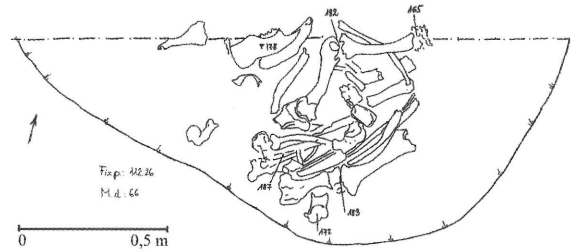
vörös erősen paticsos réteggel. Az állatváz a gödör alján fekszik, hiányos a gödör D-i oldalán – valószínűleg a 989. gödör vágta át, egyébként ép volt – jobb oldalán feküdt, feje kissé visszahajtván a gerinc felé, a hátsó lábai közül a bal felhúzott, a jobb nyújtott állapotban. A gödörkomplexum további leletanyaga a badeni III. fázisba sorolható. (20. kép)

Archeozoológiai meghatározás: szarvasmarha-borjú (csontváza megsemmisült).

- 1143. gödör, 48/6 szelvény, 925. kultúrréteg alatt:

A tömött, barna, paticsal-faszénnel kevert betöltésű gödörben egy borjú bal oldalára fektetett, nyújtott lábú vázát bontottuk ki. Keltezés: a gödör további leletanyaga klasszikus (IV. fázis felé hajló) badeni. (21. kép)

Archeozoológiai meghatározás: 2–4 hónapos szarvasmarha csontváza; további állati vázrészek: adultus szarvasmarha végtagja; 2–3 hónapos juh koponyája és végtagja; adultus juh végtagja és csigolyája; 8 hónaposnál fiatalabb sertés mandibulája; adultus sertés kan koponyája és csigolyája.

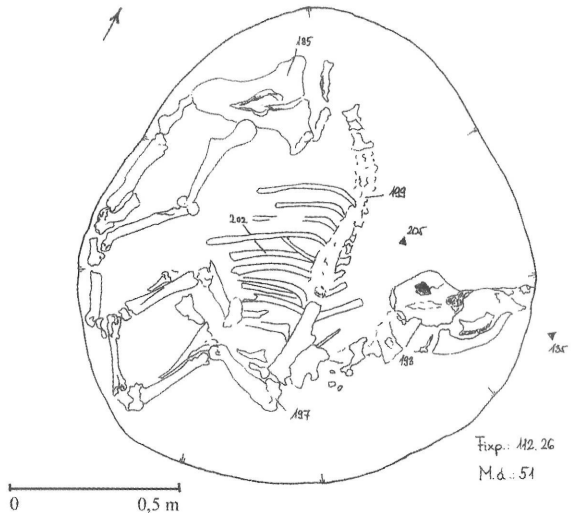


22. kép: 1237. gödör. Rajz: Horváth Tünde.

- 1237. gödör, 43/5 szelvény, 925. kultúrréteg alatt:

A sötét vörösbarna, erősen paticsos, szenes, állatcsontokkal és kerámiatöredékekkel kevert betöltésű gödörben egy hiányos szarvasmarha váza került kibontásra. Keltezés: a gödör további leletanyaga klasszikus badeni. (22. kép)

Archeozoológiai meghatározás: 2,5–3 éves szarvasmarhika csontváza; további állati vázrészek: adultus szarvasmarha végtagja; adultus juh mandibulája; adultus sertéskoca végtagja (égett).



23. kép: 1399. gödör. Rajz: Horváth Tünde.

- 1399. gödör, 46/11-12 szelvény:

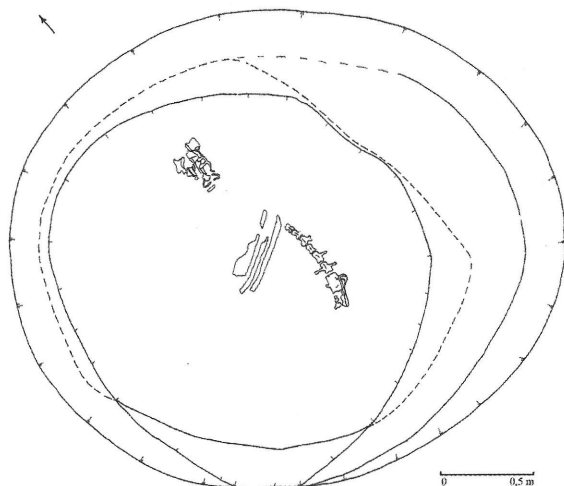
A sötétszürke, faszenes-paticsos, kerámiatöredékekkel kevert betöltésű objektum alján egy a gödör falához hajtott állati vázát tártunk fel, amely bal oldalán fekszik, a feje hátra van csavarva, a mellső lábait behajlítva, a hátsók a gödör fala mentén kinyújtva. Keltezés: a gödör további leletanyaga klasszikus badeni. (23. kép)

Archeozoológiai meghatározás: 3–3,5 éves tehén váza; további állati vázrészek: juh astragalusa.

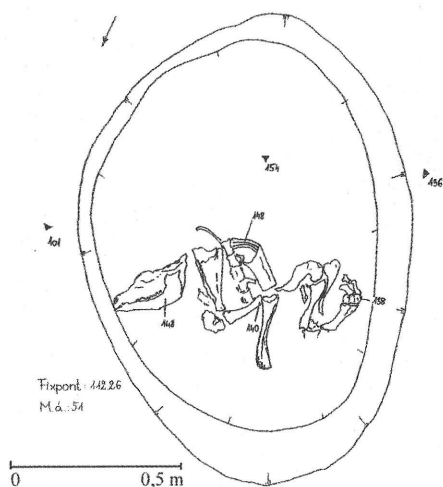
- 1451. gödör, 44/4 szelvény, 925. kultúrréteg alatt:

A sötétszürke, paticsos-faszénnel kevert betöltésű gödörben egy hiányos szarvasmarha-váz feküdt, amelyet a munkások elbontottak. 1451. gödör további leletanyaga a badeni III. fázisba sorolható. (24. kép)

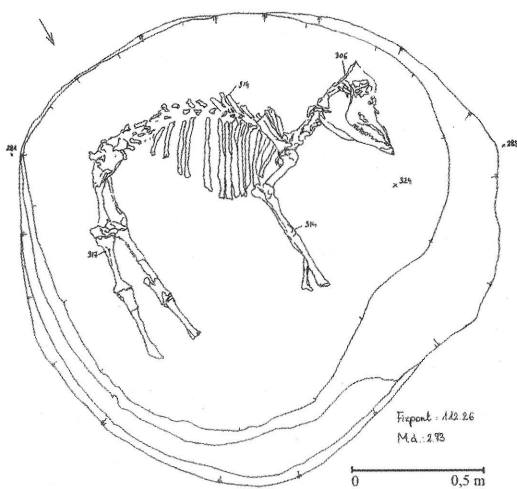
Archeozoológiai meghatározás: 4 év körüli tehén váza; további állati vázrészek: adultus szarvasmarha csigolyája és végtagja; 2 újszülött bárány végtagjai; 18–20 hónapos juh mandibulája és végtagja; adultus juh végtagja; adultus sertés koponyája és végtagja; őz jobb oldali vetett agancstöredéke.



24. kép: 1451. gödör. Rajz: Tóth Eszter.



25. kép: 1493. gödör. Rajz: Horváth Tünde.



26. kép: 1772. gödör. Rajz: Horváth Tünde.



27. kép: 1796. gödör. Fotó: Zanati Balázs.

- 1493. gödör, 48/6 szelvény:

A sötétbarna, tömött betöltésű gödörben egy hiányos állat csontváza lett kibontva. Keltezés: a gödör településen belüli elhelyezkedése alapján klasszikus badeni? (25. kép)

Archeozoológiai meghatározás: 6–8 hónapos szarvasmarha-vázrész.

- 1772. gödör, 38/4 szelvény:

A tömött, szürke, enyhén faszenes betöltésű gödörben egy borjú bal oldalon fekvő, nyújtott lábú csontvázát tártuk fel. Keltezés: a gödör további leletanyaga korai badeni fázisba tartozik. (26. kép)

Archeozoológiai meghatározás: 4–6 hónapos szarvasmarha váza; további állati vázrészecskék: adultus szarvasmarha mandibulája; 8–10 hónapos sertés csontváz-része; 6–8 hónapos juh mandibulája; 2,5–3 éves ló végtagja.

- 1796. gödör, 39/5 szelvény, vörös erdei talajban:

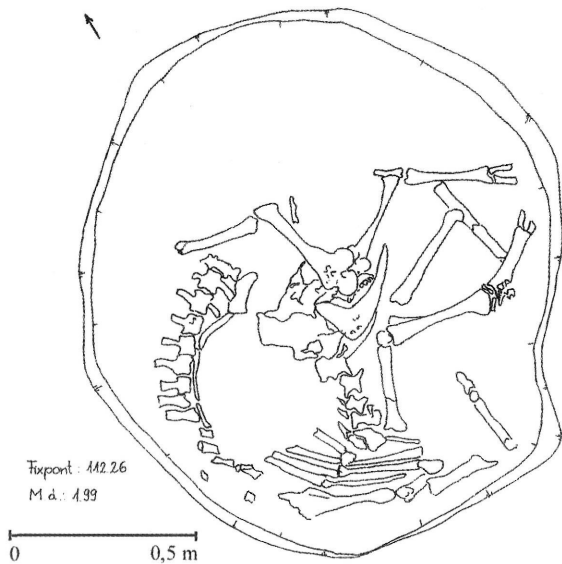
A sekély gödörben a földmunkától roncsolt szarvasmarha váza feküdt, a feje a bordái alatt volt visszahajtván. A gödör betöltése enyhén faszenes, tömött, szürke. Keltezés: a gödör további leletanyaga jellegtelen (korai / klasszikus?) badeni. (27. kép)

Archeozoológiai meghatározás: 3,5–4 éves tehén váza; további állati vázrészecskék: adultus szarvasmarha végtagja; 8–10 hónapos sertés csontváz-része; adultus sertéskoca koponyája és gerincoszlopa; sertésmagzat végtagja.

- 1839. gödör, 40/5–6 szelvények, vörös erdei talajban:

A tömött szürkésbarna, enyhén faszenes betöltésű sekély gödörben hiányos, bedobott szarvasmarha-csontváz került elő. Keltezés: a gödör további leletanyaga jellegtelen (korai / klasszikus?) badeni. (28. kép)

Archeozoológiai meghatározás: 2,5–3 éves szarvasmarhabetű csontváza.



28. kép: 1839. gödör. Rajz: Tóth Eszter.

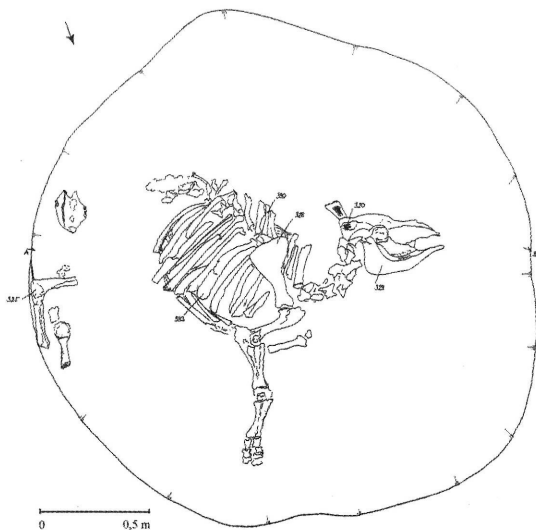
- 1841. gödör, 40/4–5 szelvény, vörös erdei talajban:

A tömött barnásszürke, faszenes betöltésű gödörben egy szarvasmarha bal oldalán fekvő vázát bontottuk ki. Lábai nyújtva, feje kissé a gerinc felé hajtván fekszik. Keltezés: a gödör további leletanyaga jellegtelen (korai / klasszikus?) badeni. (29. kép)

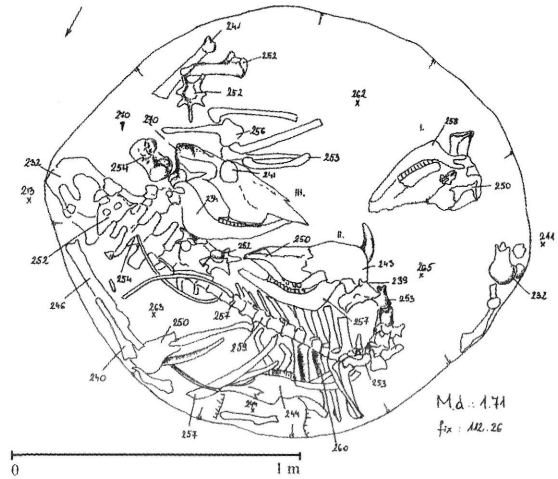
Archeozoológiai meghatározás: maturus tehén csontváza, az állkapcsán sérülés okozta lyukkal; további állati vázrészek: juvenilis szarvasmarha mandibulája; 6–8 hónapos juh feje és végtagja; adultus sertés végtagja.

- 1843. gödör, 41/3 szelvény, 925. kultúrréteg alatt:

A szürkésbarna, enyhén faszenes betöltésű gödör metszetre bontása során szarvasmarha csontváza került elő, amelyet a gödör É-i oldalához hajtottak, fejét visszacsavarták a gerinc fölé, lábait maga alá húzták. A gödör másik oldalán újabb szarvasmarha-koponya volt. Keltezés: a gödör további leletanyaga jellegtelen (korai / klasszikus?) badeni. (30. kép)



29. kép: 1841. gödör. Rajz: Horváth Tünde.

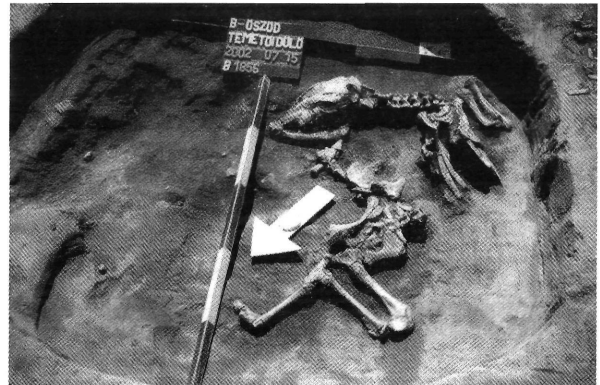


30. kép: 1843. gödör. Rajz: Tóth Eszter.

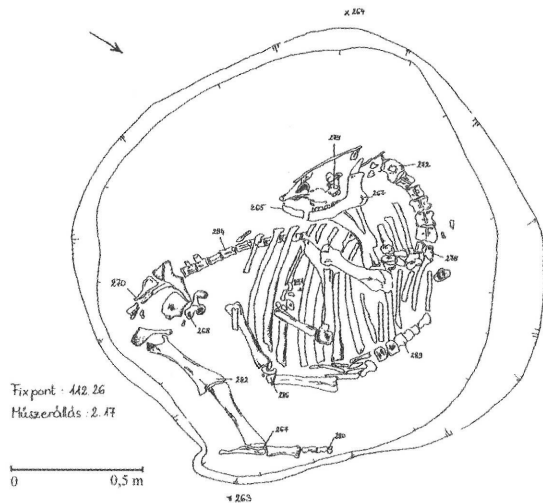
Archeozoológiai meghatározás: adultus szarvasmarha-bika feje és törzse; további állati vázrészek: 3 év körüli tehén csontváz-részlete; 3 év körüli tehén feje; 16–20 hónapos tehén feje; adultus szarvasmarha végtagja; adultus sertés pelvis; nőstény kutya végtagja; 3 ló-egyedhez tartozó csontok.

- 1856. gödör, 44/6 szelvény, 925. kultúrrétegben alatt:

A sekély gödör erősen faszenes, paticos, hamus rétegekkel induló metszetre bontása közben szarvasmarha csontvázat tártunk fel. Felszedése után újabb szarvasmarha-vázra bontottunk. A 1856. gödör további leletanyaga jellegtelen, a gödör településen belüli elhelyezkedése alapján klasszikus badeni? (31. kép)



31. kép: 1856. gödör. Fotó: Zanati Balázs.



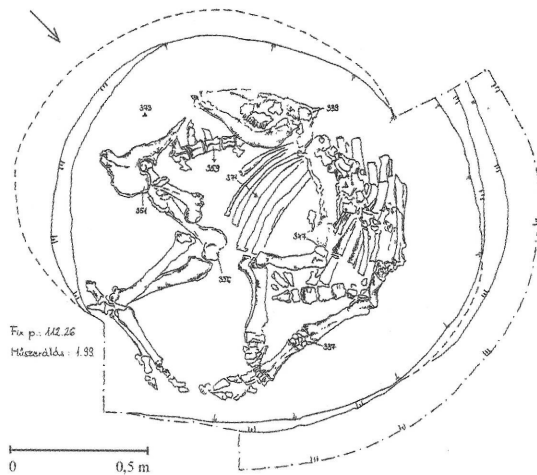
32. kép: 1860. gödör. Rajz: Tóth Eszter.

Archeozoológiai meghatározás: 4-6 hónapos szarvasmarha váza; adultus-maturus korú tehén váza; további állati vázrészek: adultus tehén végtagja; kutya ágyékcsigolyája.

- 1860. gödör, 38/2 szelvény, vörös erdei talajban:

A tömött barna, faszenes, szemetes, paticsos betöltésű sekély gödörben egy bal oldalára fektetett, visszahajtott fejű szarvasmarha csontváza feküdt, végtagjai hiányosak. Keltezés: a gödör további leletanyaga jellegtelen (korai/klasszikus?) badeni. (32. kép)

Archeozoológiai meghatározás: maturus korú szarvasmarha-bika váza; további állati vázrészek: adultus juh végtagja.

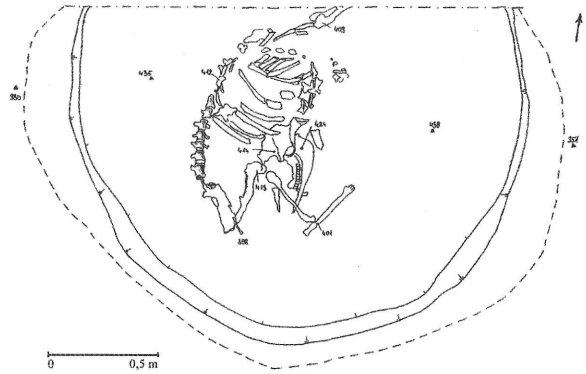


33. kép: 1899. gödör. Rajz: Tóth Eszter.

- 1899. gödör, 46/7-8 szelvény, 925. kultúrréteg alatt:

A tömött szürkésbarna, enyhén faszenes betöltésű gödörben egy szarvasmarha bal oldalára fektetett, visszahajtott fejű csontvázat tártuk fel, amelynek lábai enyhén fel vannak húzva. Keltezés: a gödör további leletanyaga klasszikus badeni fázisba sorolható. (33. kép)

Archeozoológiai meghatározás: 2,5-3 éves szarvasmarha-bika csontváza; további állati vázrészek: adultus korú juh feje és végtagja.



34. kép: 1904. gödör. Rajz: Bechtold Eszter.

- 1904. gödör, 46/8 szelvény, 925. kultúrréteg alatt:

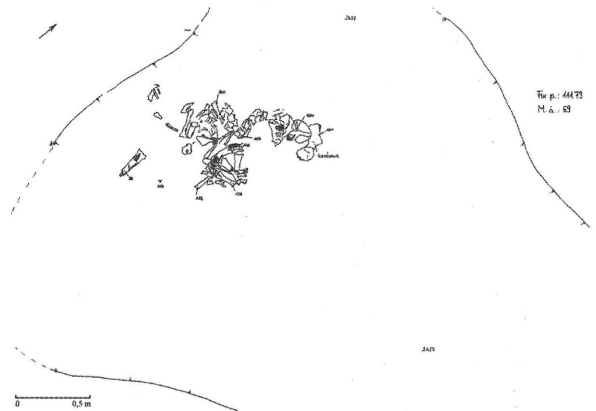
A tömött, szürke, faszenes betöltésű méhkas alakú gödör alján egy szarvasmarha-csontváz részletét tártuk fel. Keltezés: a gödör további leletanyaga a klasszikus badeni fázisba sorolható. (34. kép)

Archeozoológiai meghatározás: 3,5-4 éves tehén csontváza; további állati vázrészek: adultus szarvasmarha koponyája és csigolyája; 10-12 hónapos juh feje és végtagja; adultus sertés végtagja; adultus őz mandibulája.

- 2491. gödör, 31-32/6 szelvény, vörös erdei talajban:

A szürkésbarna, löszpettyes betöltésű gödör tetején a nyelés során megsérült szarvasmarha-borjú csontvázat bontottunk ki, feje körül kerámia-töredékekkel. Az objektumot vágja a 2457. árok. Keltezés: a gödör további leletanyaga valószínűleg a bolerázi fázisba sorolható. (35. kép)

Archeozoológiai meghatározás: 18-20 hónapos szarvasmarha-bika részleges csontváza.

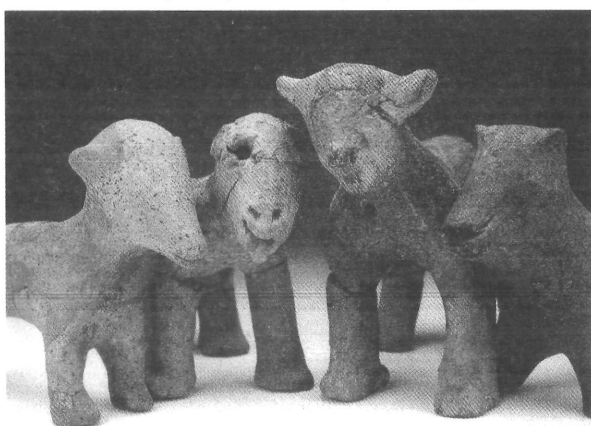


35. kép: 2491. gödör. Rajz: Horváth Tünde.

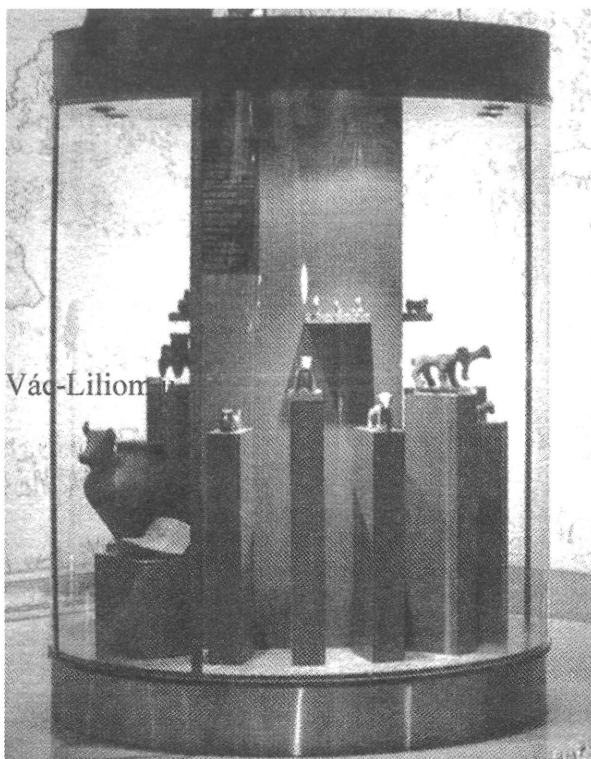
A szarvasmarha legkorábbi házasítása Anatóliában és Délkelet-Európában történt.⁴⁷ A házasított vad alanyt egyetlen faj képviseli: a *Bos primigenius* (őstulok).⁴⁸ Különböző típusú ábrázolásokban edényeken, oltárokon applikációként,⁴⁹ önálló szobrokként,⁵⁰ illetve az állat bizonyos részeinek, elsősorban a fej és a sarvak megjelenítésének kultikus szerepéből adódóan (bucranium/horns of consecration/áldozati sarv⁵¹) vallási fontossága már a badeni kultúra előtt ismert volt,⁵² és később is fennmaradt.⁵³

Szarvasmarha és egyéb állatfaj, állatkoponya rituális eltemetése már a neolitikumban ismert, gyakran építési áldozatok elemeiként.⁵⁴ A késő neolitikum hitvilágában a bika-kultusz, mely Elő-Ázsia vallásaival mutat szoros kapcsolatot, központi helyet foglalt el.⁵⁵ Kiragadott példaként említhetjük a Parja/Parác-i szentélyépületből előkerült „nagy oltárt”, amelynek a női és a férfi figurái bikafejeket viselnek.⁵⁶

A badeni kultúrában hazánk területén kevés szarvasmarha-ábrázolást találunk.⁵⁷ Pilismarót-Basaharc-on állatszobrocskák között,⁵⁸ (36. kép) Vácról pedig zoo-morf edényként jelenik meg.⁵⁹ (37. kép)



36. kép: Pilismarót-Basaharc, állatszobrocskák (A MNM állandó kiállításának vezetője 2002, 21. kép után).



37. kép: Vác-Liliom u. zoomorf edény (Kelet és Nyugat határán 2002, 41. kép után).

Egy másik ábrázolási körben kocsimodellek részeként látható. Már a badeni kultúra előtt ismert volt a kocsimodell és az eléfogott állatok közös ábrázolása. Krežnica-Jara-n a tölcséres-szájú edények népének lelőhelyén két kis ökröcske felsőtestének töredéke került elő.⁶⁰ Az igavonás e módja, amikor a nehéz kocsiszekrényeket szarvasmarhák vontatják, amelyeket nyakukon keresztrúddal ábrázolnak, látható a Bronocice-n előkerült kultikus edényen.⁶¹

A Radošiná-ról ismert kocsimodellel állatprotomé volt: a kocsiszekrény elé tapasztva két ökör, amelyek a kocsit vontatták. Ugyanitt a badeni kultúrában ritkán előforduló zoomorf edény is előkerült (szarvasmarhát ábrázol?). A leletek a bolerázi fázisba sorolhatók.⁶² Boglárlellén egy szemetesgödörben a bolerázi fázisba sorolható leletek között egy négyzetes kocsiszekrény darabjai is előkerültek, amelynek elejéről már hiányzott a Radošina-ról ismert állatprotomé, csak annak tapasztási helye figyelhető meg.⁶³

Ebben a tanulmányban csak a településeken előkerült állati áldozatokra koncentrálva,⁶⁴ a badeni kultúra alábbi lelőhelyein előkerült szarvasmarha-vázak leírását adjuk:

- *Andocs-Nagyoldipuszta*: a 4. gödörben egy törpe méretű 3-3,5 éves tehén jobb oldalán fekvő, hátratekert nyakú csontváza. Az objektumot az ásató a badeni II.A periódusra datálta. A szarvasmarha bal oldali mellső lábvégét a lábtőízületnél levágták. A szarvait a fejről eltávolították. A gerincoszlopot az ágyéki régióban kettévágták.⁶⁵ A váz gödre 3 urnasír közelében feküdt.⁶⁶

- *Balatonkeresztúr-Réti dűlő*: bolerázi objektumban több szarvasmarha koponya, gerincsigolyák és hosszúcsontok.⁶⁷

- *Balatonlelle-Országúti dűlő*: gödörben szarvasmarha temetkezés.⁶⁸

- *Budapest-Káposztásmegyer-Farkaserdő*: a 3. méhkas alakú gödörben egy 1-1,5 éves tehénborjú csontváza feküdt a hátán, a fejét a bal oldalára helyezték. A kerámiamellettek alapján badeni II.B-III fázisra datálható.⁶⁹

A 30. sírban kettős szarvasmarha temetés volt megfigyelhető. A gödör K-i részén egy bal oldalán fekvő 3 éves tehénborjú hiányos csontváza került elő. Gerincét az ágyéki szakaszon eltörték, a bal mellső lábat a törzsről levágták, a fej összeroppant. A borjútól Ny-ra, kb. fél méteres szintkülönbséggel egy kifejlett szarvasmarha anatómiai rendben fekvő csontváza feküdt. A szarvait a fejről levágták, letaglózásakor a homlokát bezúzták. A két csontvázon kívül sertés, juh, kutya maradványai kerültek elő. A kerámiatöredékek a badeni III. fázisra datálhatók.⁷⁰

A 37. sírban 2,5-3 éves tehén hátán fekvő csontváza került elő. Fejét a gödör falához támasztották szájnylással felfelé. Letaglózásakor a homlokát bezúzták, a fejére több ízben mértek ütést.⁷¹

A 49. sírban (méhkas alakú gödörben) kifejlett, 4-5 éves tehén feküdt bal oldalán. Fejét a hát mögé visszahajtották, a nyak a mar alá került. A fejét a jobb szarvra támasztották. Mellső lábai felhúzott, hátsók nyújtott helyzetben feküdtek. Letaglózásakor a fejre mért ütések következtében több sérülés keletkezett (legalább 3). Ezen kívül kutya, juh, és sertés csontjai kerültek elő.⁷²

A 42. gödör alján egy kifejlett szarvasmarha koponya és egy kutya feje feküdt, néhány kerámiatöredék, kagylótöredék és két orsógomb töredékével.⁷³

A 46. gödör alján 10-12 hónapos borjú koponya volt, mandibula nélkül.⁷⁴

- *Budapest, Medve utca*: a badeni kultúra gödréből a 12. gödörben szarvasmarha koponya nyakcsigolyáival együtt került elő. A telep a badeni III. fázisra datálható.⁷⁵

- *Budapest-Zugló, Paskál utca – Cinkotai út*: méhkas alakú gödör szélén 2,5–3 éves tehén maradványait találták táltörredékekkel, amely a badeni III. fázisra datálható.⁷⁶

- *Esztergom-Szentkirályi Duna dűlő*: 5 szarvasmarha temetkezés, 4 kiskérődző, ill. vaddisznó csontváza került elő a településről, amelyek a badeni kultúra klasszikus fázisára datálhatók.⁷⁷

- *Gyöngyöshalász-Encspusztá*: a bolerázi fázis 11 gödre került feltárássra, az 5. gödörben 6–8 hónapos szarvasmarha borjú bal oldali összefüggő végtagjai voltak.⁷⁸

- *Hódmezővásárhely-Bodzáspart*: Balog Sándor földjén egy gödörben égett törmelékes, cserepekkal borított tűzhely alatt egy jobb oldalán fekvő szarvasmarha csontváza, annak bal oldalán másik szarvasmarha csontváza feküdt. Közeliében egy zsugorított gyermek váza került elő.⁷⁹

Ib sír: a 3,5–4 éves szarvasmarha csontváza anatómiai rendben jobb oldalán feküdt.

A Banga-tanyán a 4. gödörben 3,5 éves szarvasmarha csontváza feküdt hátratekert fejfel.⁸⁰ Jobb oldalán feküdt, szétvágott állapotban, gerincét az ágyéki régióban kettévágták, lábak szétvetve, a jobb mellső felhúzva. A bal mellső lábát leválasztották a törzsről.⁸¹

A 3. edény melléklettel ellátott sír fölött és a 15. gödör alján, a 2. szimbolikus sír fölött további szarvasmarha csontvázak kerültek elő.⁸²

A 8. gödörben 3,5 éves szarvasmarha jobb oldalán fekvő csontváza került elő, felhúzott lábakkal, hátratekert fejfel, melléklet nélkül.⁸³ Gerincét az ágyéki régióban kettévágták, a koponya töredékes.⁸⁴

Az új ásatások során a 3. objektumban levágott fejű, összehúzott lábú borjú csontváza került feltárássra.⁸⁵ A leletek a badeni IV. fázisra datálhatók.

- *Kaposújlak-Várdomb dűlő*: 14 objektumban feküdt szarvasmarha-csontváz. A 1326. gödörben két egyede, a 1452. gödörben pedig csak egy bikakoponya volt. Több esetben az állatvázakon vagy azok alatt mericék kerültek elő, két esetben pedig más típusú edény, az egyik ún. kebles edény, a 239. objektumból.⁸⁶

- *Káloz-Nagyhöröcsögpusztá*: két eltérő korú és méretű szarvasmarha-csontváz került feltárássra.⁸⁷

- *Kétegyháza*: a 4. tűzhely fölött egy szarvasmarha összefüggő gerincoszlopa került elő a fej és a végtagok nélkül. A csontok háton fekvő helyzetben voltak. A Cernavoda III-boleráz fázisba datálható.⁸⁸

- *Kunpeszér-Téglaházi dűlő*: leletmentéskor méhkas alakú gödörben átégett agyagtömbök között szarvasmarha csontváza került elő, mellette hombárperem, merice és csiszolt csontvászó volt. A leletek a badeni IV. fázisba datálhatók.⁸⁹

- *Pécs-Hőerőmű*: 2. gödörben ember és szarvasmarha közös temetkezése, a földmunka során a szarvasmarha teljes csontvázának 2/3-a megsemmisült.

A 25. gödörből bal oldalán fekvő 1–1,5 éves tehén váza került elő. Fejét állára támasztották, a gödör falához.⁹⁰

- *Pilismarót-Szobi rév*: a 190. gödörben bolygatott, 2,5–3 éves tehén-csontváz került elő. A törzset a mellső végtagokkal a jobb oldalára, a fejet a törzsre visszahajtva a homlokára fektették. Az ágyéki régió a hátán feküdt, a hátsó lábak szétvetett állapotban. A gödör déli és középső részén nagy területen több rétegben hamus földdel töltött. Részben ezen, részben a gödörben körbefutó padka É-i részén feküdt a marhaváz. A bal oldali metacarpus dorsalis és a tibia distalis vége égett. Gerincét a hát-ágyékcsigolyák között kettévágták. A fej összeroppant, a szarvakat a fejről levágták. Ezen kívül kutya, juh, sertéscsontok voltak a gödörben.

A 197. gödörben egy 3–3,5 éves tehén csontváza, és három további csontváz-részlet (egy részleges csontváz és három hátsó láb) volt elhelyezve. A teljes csontvázat az ágyéki régióban kettévágták. A nyak a martól vissza volt hajlítva a törzsre, a fej az alsó állkapcson feküdt. Mellső lábai felhúzott, hátsó lábai nyújtott helyzetűek. A tetem gödörbe helyezésekor vagy azt követően a gödör Ny-i fala és a mellső lábízület között tüzet gyújtottak. A fej összeroppant, szarvait levágták. A tehén mellkasa alatt egy 6–8 hónapos borjú hiányos csontváza feküdt, csak a bal mellső és hátsó lábat helyezték be, amelyek zsugorított helyzetben a belső oldalukon feküdtek. Ezen kívül a gödörbe helyeztek sertés-részeket, egy bárány hiányos csontvázat, és egy hód femurját. A gödör aljának vastag, égett, hamus rétegből egy gímszarvas agancsból készített agancskapa töredék látott napvilágot.

A 315. gödörből jobb oldalára fektetett idősebb szarvasmarha csontváza került elő. Az állára helyezett fej a váztól magasabban feküdt. A gödör alja a csontváz alatt kő- és paticsdarabokkal volt kirakva. A gerinc erősen ívelt, a mellső lábak a lábtozüzletnél behajtott, a hátsó lábak a bal oldali mellső lábvégek alatt húzódnak. Fejéről a szarvakat levágták, a bal oldali scapulán éles peremű sebnnyílás látható. A szűrt seb az állat leülésekor keletkezett, és annak pusztulását eredményezte. A gödör alja a csontváz mögött és alatt kő- és paticsdarabokkal volt kirakva.

A 327. gödörben 1,5-2 éves tehén csontváza volt, mely összeroskadt mellső lábain és vállán feküdt. A marhát fejfel előre lökték a gödörbe, mindkét lábvéget a csánkízületnél levágták, ezek nem kerültek be a gödörbe. A gödör DNY-i felében levő csontok felülete erősen égett.

Az 504. gödörben a 1,5 éves tehén tetemét fejfel előre lökték be. A fej a jobb oldalán feküdt, majd a testet a fejen átfordították, és így a hátára került, ekkor szakadt meg a gerincoszlop a hátcsigolyák között. Alatta egy edény volt elhelyezve. A fejről a szarvakat levágták. A szarvasmarha-vázon kívül egy juvenilis juh bal oldali mellső lába volt még.⁹¹

- *Szabadszállás-Agostonhalmi dűlő (Aranyegyháza)*: hulladék-gödörből szarvasmarha-váz, juh és kecskecsontok kerültek elő. A marha fejét hátratekerték.⁹²

- *Szeghalom-Dióér*: egy gödörben bezúzott homlokú szarvasmarha-csontváz feküdt, egy másik gödörben a felső rétegben bordadisztes nagyméretű tárolóedény, alatta kutyavész és mardárcsontok voltak. A leletek a bolerázi fázisba tartoznak.⁹³

- *Tahitótfalu-Váci rév*: egy gödörben kerámia-törredékek között 2 éves tehén hiányos csontváza került elő, koponya nélkül, a hosszú csontokon égési nyomokkal. Az állat bal oldali mandibulája, törzse (csigolyái, bordái) a 4. számú edényben a lábszáraitra voltak helyezve. A klasszikus badeni kultúra elejére datálható.⁹⁴

- *Tiszapolgár-Basatanya*: 33/c gödörben szarvasmarha csontváz-részlete került elő.⁹⁵

- *Tiszavasvári-Nyíregyházi út, I. dűlő*: a badeni kultúra két települési részét tárták fel, mindkettőben 1–1 szarvasmarha temetkezéssel. A mélyszántás miatt a leletek erősen bolygatott állapotban voltak. Az I. településrész 2. gödrének „A” részéből egy épnek tűnő tehén csontvázat, és kettő további részeit (egy tehén lábcsontjai és egy bika gerincoszlopának ágyéki részét) gyűjtötték be. Ezeket kívül kifejtett juh jobb oldali fej és végtagrészei, 6–8 hónapos juh jobb állkapcsa, kutya égett jobb oldali állkapcsa került elő.

A II. rész 8. gödrében jobb oldalán fekvő 3–3,5 éves, 132,2 cm marmagasságú bika csontváza volt. A gerincoszlop és a bal oldali bordasor hiányzik. Rajta kívül egy kifejtett juh jobb mandibulája került elő. A leletek a badeni III. fázisba datálhatók.⁹⁶

- *Üllő-Gulyalegelő*: bal oldalán fekvő, hátratekert fejű 4–5 éves tehén hiányos csontvázat tárták fel: sarva és bal lábának egy

része nincs meg. A fejet a 2. és 3. nyakcsigolyával együtt távolították el a törzsről, és a tetem elé, jobb oldalra helyezték. A lábak kissé felhúzva, a mellsők egymás mellett, a hátsók egymáson. A bal mellső lábszár hiánya az állat lerogyasztásával állhat kapcsolatban. A fejről a szarvakat levágták. A badeni III. fázisba datálható.⁹⁷

- *Bajč/Bajcs (SI)*: II.: önálló szarvasmarha-csontváz, III.: önálló állatvázak, 3 db.⁹⁸

- *Birna/Bény (SI)*: ép fiatal szarvasmarha-csontváz.⁹⁹

- *Dolní Vestonice I. (SI)*: szarvasmarha-csontváz, több egyed.¹⁰⁰

- *Jelšovce I. (SI)*: 8 önálló szarvasmarha-csontváz.¹⁰¹

- *Kopčany/Kopcsány (SI)*: önálló szarvasmarha-csontváz.¹⁰²

- *Šarovce III/Kissáró (SI)*: fej nélküli marhaborjú csontváz.¹⁰³

- *Svodín III./Szogyén (SI)*: két önálló szarvasmarha-csontváz.¹⁰⁴

- *Zeslawice II (PI)*: önálló szarvasmarha-csontváz, több egyed?¹⁰⁵

- *Vučedol-Streim (Hr)*: az 55. gödörből felnőtt szarvasmarha csontváz, alatta egy kisebb méretű szarvasmarha-váz.¹⁰⁶

- *Rudine (Hr)*: szarvasmarha-temetkezés.¹⁰⁷

Rítus-értékelés

A szarvasmarha a badeni kultúra idején többcélú haszonállatként funkcionált: húsa, teje, velője közvetlen fogyasztásra, csontjai és szarva, valamint bőre használati tárgyak, fegyverek és ruhafélék, edények készítésére volt alkalmas. Az élő állat igavonó ereje a szállításban és közlekedésben (kereskedelemben), valamint a földművelés (szántás, vetés, boronálás, nyomtatás-cséplés) során érvényesült. Trágyáját valószínűleg a föld megtermékenyítésére és egyéb (tüzelési, faltpasztási, stb.) célokra használták. Ezt a folyamatot, amelyben a neolitikum során az elsődlegesen hús fogyasztásra szánt állat további célokra való hasznosítását kezdték a badeni kultúra idején, nevezik a másodlagos termékek forradalmának.

Az őskorban eltemetett szarvasmarha-áldozatok Európán belül a Duna-vidék közepén koncentrálnak – de több korszakban is – így jellemzően a badeni kultúrához, a tölcséres szájú edények népéhez, és a Gömbamforás kultúrához köthetők (a legtöbb szarvasmarha-váz a Gömbamforás kultúrában került elő).¹⁰⁸

A „badeni” szarvasmarhák mérete az archeozoológiai vizsgálatok szerint rendkívül heterogén és különböző fajtákhoz sorolható.¹⁰⁹ Az áldozati állatok legtöbbször a koponya alakja alapján elkülöníthető, ún. primigenius típusba tartoztak.¹¹⁰

A badeni kultúra állattemetkezései között a szarvasmarha-temetkezésekben találjuk a legváltozatosabb variációkat akár az állat megölését, fektetését, akár vázának épségét vizsgáljuk.

Gyakran kerülnek elő hiányos csontvázak, és ez egyfajta rituális csonkítást feltételez. Egyes esetekben a szarvasmarhák eltemetésénél a fejrészt a nyakcsigolyán leválasztották a törzsről, máskor az ágyéki régióban szelték ketté a gerincet. Önálló koponyák, koponya gerincoszlopi résszel, önálló gerincoszlop/összefüggő csigolyák, és összefüggő hátulsó végtagok gödörben való elhelyezése is ismert. Előfordul, hogy a fejről leválasztják a szarvakat.¹¹¹ Néhány esetben a csánk-

ízületek hiányoznak (rogyasztás vagy nyúzás következménye?). Néhány esetben azt is valószínűsíteni lehet, hogy az állat leölését a gödör mellett, annak közvetlen közelében végezték (rogyasztással). Ritkán a vázon látható sérülés nyoma arra utal, hogy bizonyosan nem elhullás, hanem szándékos leölés után temették el (általában a koponya bezúzása – letaglózás, állkapocs-sérülés – leütés, ritkább esetben szúrás a mellkasba, lapockába).

Az állatcsontokon gyakran tüzelési, illetve égésnyomokat figyeltek meg, előfordul, hogy hamus rétegben kerülnek elő. Legtöbbször gödörbe helyezésük előtt történhetett az égetés, amely a rituális szertartás részét képezte.¹¹² Az általában igen kis méretű gödörbe helyezett szarvasmarhákat jobb vagy bal oldalukra, esetenként hátukra fektetik, a koponyát a gerincre, vagy az alá hátratekerik. Az állatok lábának helyzete is változatos: nyújtott, zsugorított (mind a négy vagy csak a két mellső/két hátsó), és a hátsó lábak békapózban felhúzott helyzetben is előfordulhat. A tájolás változatos, rendszer nem állapítható meg benne. Egy telepen belül is különböző.

A szarvasmarha-temetkezések közötti variánsok miatt feltételezhető, hogy minden módszer különböző társadalmi helyzet leképződése, amely más-más szimbolikus tartalommal telítődött.¹¹³ A Balatonöszödön feltárt, önálló szarvasmarha-vázakat magába fogadó gödrökben levő további kisebb állat-részek arra utalnak, hogy az áldozatot rendszerint lakoma vagy túlvilági életre szánt étel-melléklet adása kísért.

A késő rézkorban a korábbi, neolitikus bikakultusz továbbélése mellett a tehénáldozatok és a zsenge-áldozatok is előtérbe kerültek. Az archeozoológiai vizsgálat településünkön (összesen 72 marha-váz, 36 vázrész, 2 megsemmisült váz között) 20 hím (bika) és 14 nőstény (tehén) vázat/vázrészlet tudott meghatározni. Nem csak az állat neme, hanem életkora is változatos. A vizsgálható egyedek (váz ill. vázrész) közül a kor szerinti megoszlás aránya: bika leggyakrabban juv./subad. korú (8), majd adultus (6), subadultus/adultus (4), és 1–1 infant. ill. maturus korú. A tehének között leggyakoribb a subad./ad. korú (6), majd a juvenilis (3), és 1–1 subad., ad./mat., ad. ill. maturus korú. A meghatározhatatlan neműek közt leggyakoribb az adultus (16 db, ezek többsége azonban csak néhány csont), infantilis (9), juvenilis (5), és 1–1 a subad., juv./subad., neo., és foetus.

Az állattartó népek számára a nép boldogsága nyájai jólététől, a gazdagság a legelő minőségétől függ. A felhős égbolt, ami esőt küld a mezőkre barátságos, pozitív, természetes elem. A nomád ember az égi víz fiának, az eső fiának nevezi magát; a dús legelő megtalálása ösztönzi folytonos vándorlásra. Az állatállomány vándoroltatása általában éjjel folyik. Ezért a nomád népek az éjjeli sötét, és a nappali, felhős égbolt szerelmei, ezekből az elemekből válnak mítoszai szimpatikus témái, szimbólumai. Az éj elsőbbsége a nappallal szemben az éjszakát alapul vevő időszámításban is mutatkozik, valamint a hold járása szerint kialakított holdév-számításban. Az arab nyelvben a *gasaka* ige

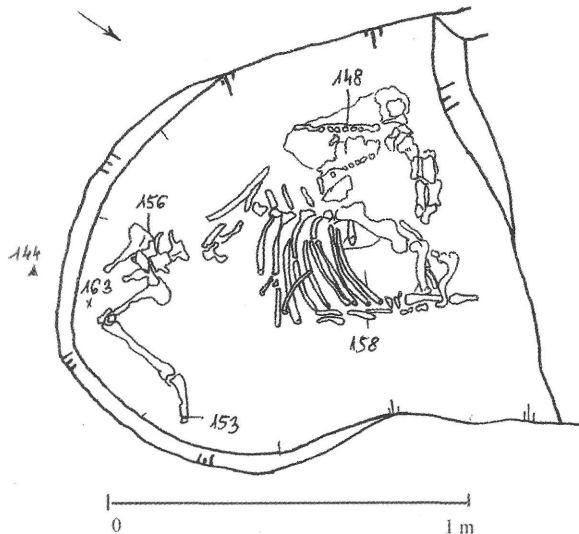
egyaránt jelöli az ég sötétségét és az esőt, és azt is, hogy a tej kifolyik a tőgyből. A mítoszteremtő ember számára az eső nem más, mint az égi tehének fejése, akiket az éj pásztorai az égi legelőkre vezetnek.¹¹⁴

b/ kiskérődző (juh / kecske) teljes csontváza:

- 1431. gödör, 45/7–8 szelvény, 925. kultúrréteg alatt:

A sötétszürke, faszenes, paticsos betöltésű 1430-1431 objektumokat közös metszetre bontottuk, a 1431. sekély objektumban egy kiskérődző hiányos csontváza került elő. Az állat a bal oldalán fekszik, feje a gerince felé hátrahajtván, mellső lábai maga alá hajtván, a hátsók enyhén felhúzva, az egyik hiányzik. 1430. gödör leletanyaga badeni II.B fázisba sorolható, így feltehetően a 1431. is. (38. kép)

Archaeozoológiai meghatározás: adultus juh-csontváz.



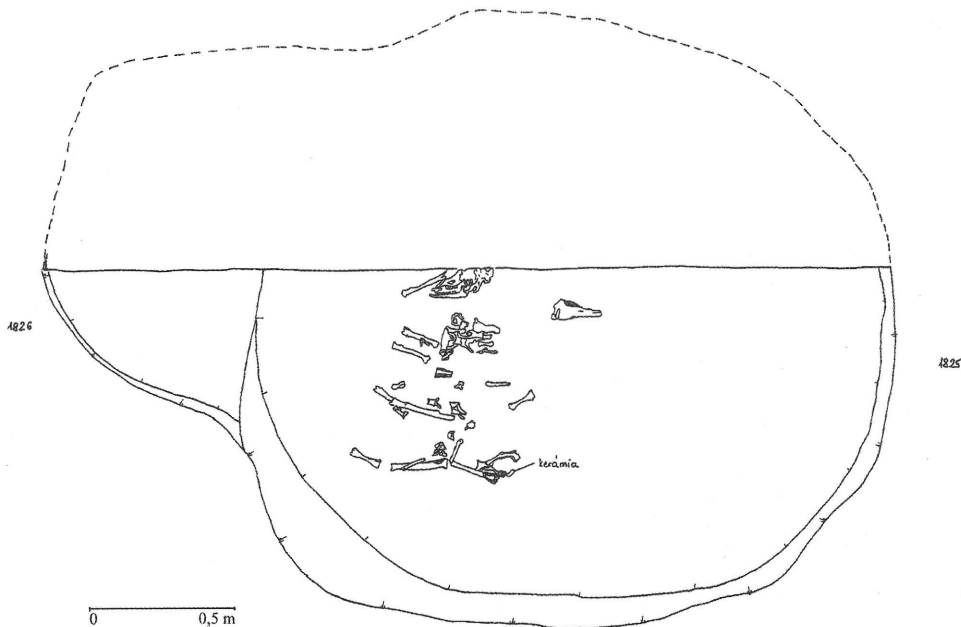
38. kép: 1431. gödör. Rajz: Horváth Tünde.

- 1825–1826. gödrök, 41/6 szelvény, 925. kultúrréteggel kevert vörös erdei talajban:

Közös metszetre bontottuk a feltban összefüggő 1825-1826. gödröket, a 1825-ből nagyobb mennyiségű (valaha összefüggő?) állatcsont került elő. A 1825. gödör betöltése tömött, sötétbarna, faszenes, szemetes. Keltezés: a gödör további leletanyaga jellegtelen (korai/klasszikus?) badeni. (39. kép)

Archaeozoológiai meghatározás: subadultus juh csontvázzrésze; adultus juh végtagja; adultus nőstény juh csontváz-részlete; 2–4 hónapos szarvasmarha végtagja; adultus sertés végtagja.

A juh háziasítása korábbi, mint a földművelés kezdete, egyedül a kutya és a sertés háziasítása előzhetette meg.¹¹⁵ Több mint 40 vad fajtát írták le, amelyekből a háziasítás kiindulhatott.¹¹⁶ A Kárpát-medencébe érkező neolitikus kultúrák délkelet-európai háziasított állatfajokat hoztak magukkal, amelyek között a kiskérődzők domináltak.¹¹⁷ A késői neolitikumban a domesztikált juhok erős morfológiai változásokon mentek keresztül: végtagcsontjaik megrövidültek, és a nőstények szarv nélküliekké váltak.¹¹⁸ A neolitikum és a rézkor folyamán a háziasított állatok között a szarvasmarha és a sertés vette át a vezetést. Bökönyi Sándor ennek okát abban látta, hogy a Kárpát-medencei környezet nem felelt meg teljes mértékben a balkáni viszonyoknak, ezért a kiskérődző-fajok nem tenyésztek olyan jól, mint a Balkánon. Más részről az őskori állattartás viszonyai között a természetes szaporulat sosem volt elegendő a szükséglethez képest, ezért a háziállat-fajokat folyamatosan ki kellett egészíteni háziasítható, vad alanyokkal. A Kárpát-medencében viszont nem volt meg a kiskérődzők vad alanya, csak az őstulok és a vaddisznó. Ezért a kiskérődzők fokozatosan átadták vezető helyüket ennek a két, helyben háziasítható fajnak.



39. kép: 1825. gödör. Rajz: Tóth Eszter.

A neolitikumra jellemző kistestű juhokhoz képest éppen a badeni kultúra idejében történhetett Európa területén változás: ezek már nagytestűek, és a bronzkor kezdetére a marmagasság még tovább növekedett.¹¹⁹ Vörös István szerint a badeni kultúrában a szarvatlan, a tőzegjuh és a rézjuh típusokat sikerült elkülöníteni.¹²⁰

A kecskét Magyarországon a „szegények tehenének” is nevezik, igénytelenebb volta és kisebb termete, de jó tejelőképessége miatt. Háziiasítása nem dokumentálható olyan jól, mint a juhé, bár a korai háziiasítási időszakban egyes helyeken kedveltebb volt a juhnál.¹²¹ A Kr.e. 7–6. évezredben a kecskénél is megfigyelhető a végtagok rövidülése és a szarv alakjának változása (főleg a hímeknél).

A badeni kultúrából juhszobrocskák ismertek Pilismarót-Basaharcról,¹²² Salgótarján-Pécskőről,¹²³ Kakaslonnic/Vel'ké Lomnica-ról.¹²⁴

A településeken belül előkerült állati temetkezésekre koncentrálva a badeni kultúra alábbi lelőhelyein kerültek elő kiskérődző-vázak¹²⁵:

- *Budapest-Káposztásmegyer-Farkaserdő*: 19. sír: sekély gödörben fiatal juh hiányos csontváza feküdt, egy orsógomb töredékével, a badeni III. fázisba sorolható.

31. sír: mély gödörben egy kifejlett juh teljes csontváza feküdt jobb oldalán kerámiatöredékek és kovák mellett, a fej a váznál jóval fejebb helyezkedett el.¹²⁶

38. sír: a gödör ÉK-i oldalában juh bolygatott csontváza feküdt kerámiatöredékekkel.

10. gödör: a gödör aljának közepére kifejlett juh fejt helyezték, továbbá egy 6-8 hónapos juh és egy kutyakölyök feje került még elő kovákkal. A gödör betöltése réteges, paticsos réteggel, széléin két szemben levő cölöplyukkal.¹²⁷

- *Esztergom-Szentkirályi Duna dűlő*: 4 kiskérődző csontváza került elő a település területén.¹²⁸

- *Gyöngyöshalász-Encspusztá*: az 5. gödör fölötti rétegben és a 6. gödör betöltésében fiatal bárány összefüggő törzse (gerincoszlop és bordák) kerültek elő, a bolezási fázisból.¹²⁹

- *Šarovce/Kissárá (S)*: 1–2 éves kiskérődző csontváza feküdt gödörben.¹³⁰

- *Cârcea-Viaduct (Ro)*: G.3. gödörben, Cernavoda III-boleház.¹³¹

Rítus-értelmezés

A juh és a kecske a badeni kultúra idején többcélú használatokként igen jelentős volt. A juh szinte a szarvasmarhával egyenrangú szerepet játszott.¹³² A juh nemcsak hús- és tejfogyasztása, de gyapjának szövésével textilszövésre, nemezelésre, posztványolásra stb. egyaránt alkalmas volt. A kecske alapvetően hús- és tejfogyasztásra, bőre különböző használati tárgyak készítésére volt alkalmas. Mindkét állat csontjait és szarvcsapját felhasználták eszközök (a csontokból főleg árak, tűk, foglalatok, és tároló-késztségek) készítésére. A kiskérődzők szarvai zeneszerszámok készítésére, faggyúja világításra, trágyája tüzelésre, tapasztásra használható. Rendkívül hasznosak abból a szempontból is, hogy lelegelik a növendék cserjéket és ágakat, így az irtások kitisztítására is felhasználhatók.

A kecske, mint áldozati állat régészeti és vallástörténeti szerepkörét részletesen tárgyalja Sz. Kállay Ágota a füzesabonyi, Ludanice kultúra áldozati helyén előkerült jelenségek és leletek alapján.¹³³ Megfigyeléseinek

annyit tennénk még hozzá, hogy a tiszavalki temető állatsont-anyagának vizsgálata azt mutatta, hogy a juh a temetési rítus alkalmával adott áldozati lakoma legfontosabb állata volt már a badeni kultúra előtt is.¹³⁴ Az állatfaj jelentősége a badeni kultúra utáni kultúrákban sem tűnik el.¹³⁵

Az őskori és ókori civilizációkról fennmaradt hagyományok szerint a kecske az egyik leggyakoribb áldozati állat volt, amelyet nagyon sokféle áldozathoz használtak.¹³⁶ Leggyakrabban mint a természet, vegetáció megújuló szimbólumát, erőt, egészséget, szerencsét hordozó, a rontástól védő tulajdonságokkal ruházták fel.¹³⁷

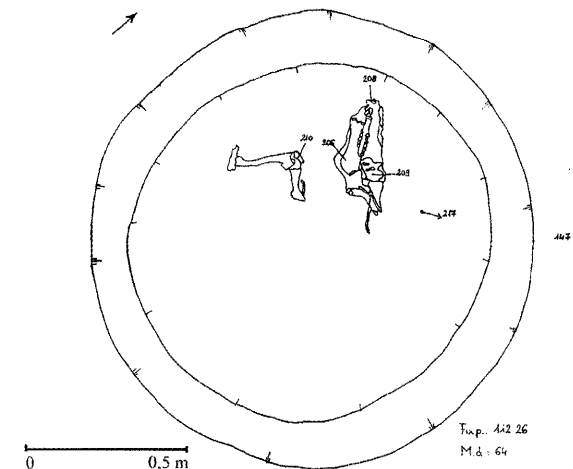
Az előkerült badeni esetekben kiskérődző vázak ember mellett, kutyavázzal, valamint marhatemetkezés mellett teljes vázzal vagy vázrészekkel fordultak elő. A badeni kultúra állattemetkezései között a kiskérődzők nem jutnak olyan mértékű egyéni szerephez, mint a szarvasmarha. Jellemzők viszont tömeges áldozatként (203, 426, 1036, 1612. gödrök), illetve emberi tetem mellett magányos „kísérőként” (2614. gödör).

b/ *sertés teljes csontváza:*

- 1402. gödör, 46/11 szelvény, 925. kultúrréteggel kevert vörös erdei talajban:

A sötét szürkésbarna, faszenes betöltésű objektum alján sertés koponyáját és mellső lábát tártuk fel. Keltezés: a gödör településen belüli elhelyezkedése alapján klasszikus badeni? (40. kép)

Archeozoológiai meghatározás: 2–2,5 éves sertéskoca váza; további állati vázrészek: adultus szarvasmarha végtagja; subadultus juh végtagja.

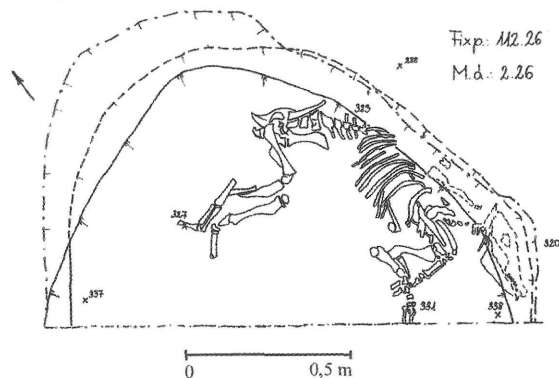


40. kép: 1402. gödör. Rajz: Horváth Tünde.

- 1769. gödör, 39/5 szelvény, 925. kultúrréteggel kevert vörös erdei talajban:

A tömött, szürke, enyhén faszenes betöltésű méhkas alakú gödörben két sertés váza került elő. Az egyik a gödör alján, annak keleti oldalán feküdt, lábai enyhén felhúzott állapotban, bal oldalára fektetve. Keltezés: a gödör további leletanyaga a IIA/klasszikus badeni fázisokba sorolható. (41. kép)

Archeozoológiai meghatározás: 8–10 hónapos és 10–12 hónapos sertéskoca csontvázai; további állati vázrészek: adultus szarvasmarha feje; juvenilis juh koponyája és végtagja.

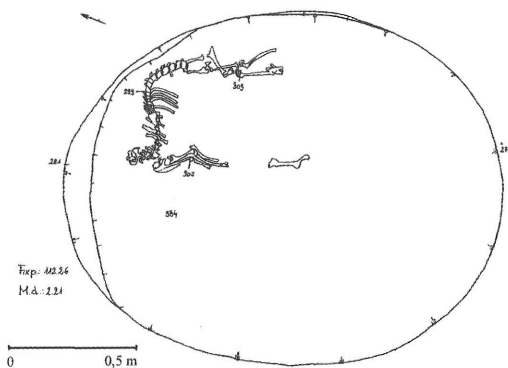


41. kép: 1769. gödör. Rajz: Tóth Eszter.

- 1794. gödör, 39/5 szelvény, vörös erdei talajban:

A sekély gödörben az északi oldalához idomítva egy nyújtott lábú bal oldalán fekvő állatvázat tártunk fel, koponyája hiányzik. A gödör betöltése tömött, szürke, faszenes-hamus kevert. Keltezés: a gödör további leletanyaga a klasszikus fázisba sorolható. (42. kép)

Archeozoológiai meghatározás: 4–6 hónapos sertés csontváza; további állati vázrészek: 18–20 hónapos szarvasmarha végtagja; adultus juh feje és végtagja.



42. kép: 1794. gödör. Rajz: Tóth Eszter

- 1849-1869. gödrök, 40-41/3 szelvény, 925. kultúrréteggel kevert vörös erdei talajban:

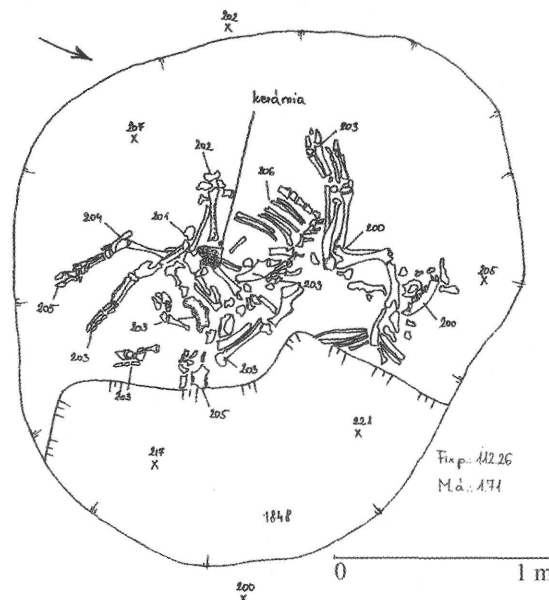
Közös metszetre bontottuk a 1848-1849. egymás melletti objektumokat. A 1849. gödörben állati csontvázat vagy vázákat tártunk fel. A 1849. gödröt vágta a 1848. gödör. A 1849. gödör betöltése tömött, szürke, enyhén faszenes. Keltezés: a gödör további leletanyaga jellegtelen badeni, a gödör településen belüli elhelyezkedése alapján klasszikus badeni? (43. kép)

Archeozoológiai meghatározás: 8–10 hónapos és 18–20 hónapos sertés csontvázai; további állati vázrészek: kutya feje.

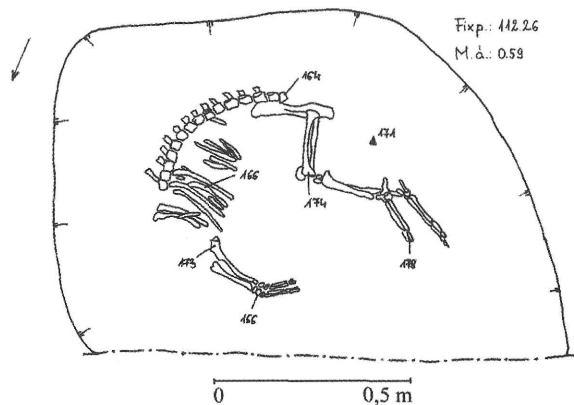
- 1882-1536-1782. gödrök, 44/6 szelvény, 925. kultúrréteggel kevert vörös erdei talajban:

Sertésvázat tártunk fel koponya nélkül, lábai nyújtott helyzetűek, gerince ívelt. A gödör betöltése világosbarna, löszpettyes. A 1882. gödör további leletanyaga jellegtelen (klasszikus?) badeni, a 1536. gödöré klasszikus badeni. (44. kép)

Archeozoológiai meghatározás: 18-20 hónapos sertés csontváza; további állati vázrészek: kutya végtagja.



43. kép: 1849. gödör. Rajz: Tóth Eszter.



44. kép: 1882. gödör. Rajz: Tóth Eszter.

A sertést az eurázsiai vaddisznóból házasítottak.¹³⁸ A legkorábbi domesztikáció nyomai a Közel-Keleten és Kelet-Európában mutathatók ki.¹³⁹ Elsősorban szaporasága miatt volt kedvelt. Főként zsír- és hús-fogyasztásra alkalmas háziállat, esetleg bőrét és csontjait felhasználhatták még különböző módokon. Kitűnő szaglását is hasznosíthatták.

A sertés településen való jelenléte nem nomád, hanem letelepedett jellegű életmódra utal, mivel általában növényi jellegű táplálékon és maradékon tartják.¹⁴⁰ Egyes munkák kiemelt fontosságot tulajdonítanak a disznók trágyatúró és -evő életmódjának is, amellyel gyakorlatilag eltüntették vagy kordában tartották a településeken az emberi létszám növekedésével azonos arányban gyarapodó szemet és ürülék mennyiségét. Ilyen értelemben a sertés az őskori társadalmak betegség-korlátozó, ugyanakkor betegség-terjesztő faktora

is volt.¹⁴¹ A learatott földekre engedve áttúrták a bennmaradt gyökereket, és ezzel művelhetőbbé, termékenyebbé tették a termőföldeket.

Magyarország területén a badeni kultúra előtt is előfordulnak sertés-ábrázolások¹⁴² és szobrocskák,¹⁴³ valamint az után is.¹⁴⁴ A sertécsontok zömét eleinte legnagyobb tömegben nem a házasított, hanem a vad-disznó maradványai képviselik. A neolitikum folyamán folyamatosan kimutathatók a házi és a vad alanyok közötti átmeneti egyedek. A rézkortól a koponya formájának változása az előrehaladottabb házasítás fokát jelzi.¹⁴⁵ A badeni kultúra állományában a kistermetű tözegsertés jellemző.¹⁴⁶

A késő-neolitikumtól kezdve a középső rézkor végéig a temetkezésekben igen gyakori a vadkan-állkapocs, illetve a vadkan-agyar melléklet-adás. A badeni kultúra temetkezéseiben már nem képviselnek jelentős szerepet.¹⁴⁷ Lelőhelyünkön a 1789, 2234, 2655, 2708. és 2724. számú gödrökből került elő csiszolt agyar-lemez. A vadkanagyar felbukkan a középső bronzkori kultúrákban is:¹⁴⁸ a leletek számából és előkerülési körülményeiből egyfajta státusz-szimbólumot jelző szerepe is felmerül, de jelentheti totemállatként, vagy trófeaként való szerepkörét is.¹⁴⁹

Disznószobrocscsa töredékét említik a pilismarót-basaharci 364. sírból.¹⁵⁰ Az alábbi badeni településekről ismerünk sertés-temetkezéseket¹⁵¹:

- *Budapest-Káposztásmegyer-Farkaserdő*: a 39. sírban jobb oldalára fektetett kifejlett sertécsontváz volt. Mellette néhány kerámiatöredék feküdt, a badeni III. fázisból.¹⁵²
- *Csongrád-Bokros-Bokrospuszta*: a 34. protobolerázi fázisba datálható áldozati gödörben egy sertéskan koponyája, a törzs végtagok nélkül, két fiatal szarvasmarhabika bal mellső lábreszével, további sertéskoponyával, marhacsontokkal és juhkoponyával együtt került feltárrásra.¹⁵³
- *Esztergom-Szentkirályi Duna dűlő*: vaddisznó csontváza került elő.¹⁵⁴
- *Kajárpéc-Pokolfadomb*: gödörbe esett vagy dobott vaddisznó csontvázát tárták fel.¹⁵⁵
- *Jelšovce II. (Sl)*: 2 állatváz került elő önállóan.¹⁵⁶
- *Rudine (Hr)*: sertés-temetkezést említenek.¹⁵⁷

Rítus-értelmezés

Az idézett példákban teljes és részleges csontvázrészek is előkerültek. Vannak köztük házi és vad egyedek is.

A kelta, germán és skandináv mitológiában és legendákban a vaddisznó a bátorság, a hatalmas és felfogó harcos, és a legméltóbb ellenfél, a nemesség jelképe, valamint a leggyakoribb áldozati étel.

Az ókori görög mitológiában Déméter és leánya számára készítettek föld alatti szentélyt, megarát. Főleg sertést áldoztak neki, mint a mezőgazdaság, földművelés istennőjének.¹⁵⁸

Kínában – ahol a legkorábbi házasított állat volt – az egészség és a szerencse jelképe, amelyet az ősök számára főzött áldozati étel-felajánlasként, jóslásra és sámánrítusokon is felhasználtak.¹⁵⁹

Egyiptomban a predinasztikus időkben a Nílus-Delta totemállata volt, amelyet később, e terület meghódítása után legyőzött Hórusz, a sólyomisten, Felső-Egyp-

tom totemállata. Mitológiai rivalizálás figyelhető meg a sertés – Szeth isten megtestesülési formája, és a sólyom – Hórusz, Ozirisz isten fia között. Tulajdonképpen ez a legősibb mítosz, amely a jó és a rossz közötti harcot ábrázolja. Végül lépésként az egyiptomi birodalmat többször is elfoglaló hikszoszok „adoptálták” Szeth istent, és ezzel az isten ellenszenves, visszataszító alakja további adalékokkal bővült. Ennek ellenére a sertés tartására és fogyasztására utaló adatok csak később, II. vagy III. Ramszesz idejében ritkulnak, ugyanakkor, amikor az egyiptomi társadalomban bevándorló héber népeiséget lehet elkülöníteni. Valószínűleg héber befolyásra alakul ki az egyiptomi arisztokrácia között a sertésre vonatkozó tabu, amely egyre szélesebb körben terjed el, és nyomokban még a korai kereszténységben is megfigyelhető. A 7. században az iszlám születésekor ez a tabu erősödött meg és született újjá.¹⁶⁰

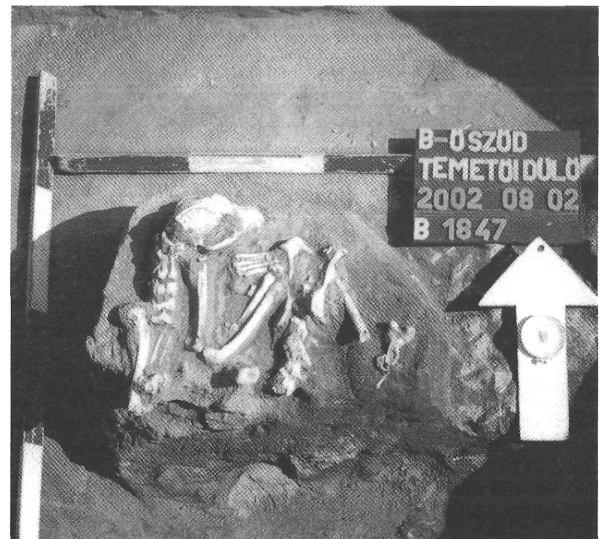
A házi disznó a lustaság, falánkság, bujaság, és az ápolatlan paraszt jelképévé vált a középkor folyamán. Ennek ellenére korábban bizonyára más jelentéstartalmat bírt. Disznó húzta pl. Freya istennő kocsját,¹⁶¹ és Svédországban a Téalapó szánkóját.

A leelőhelyünkön előkerült önálló sertés-csontvázakat tartalmazó gödrök rendszeresen tartalmaztak más állati vázrészeket, amely – a szarvasmarha-temetkezésekhez hasonlóan – arra utal, hogy az áldozatot lakoma, vagy túlvilági életre szánt melléklet-adás kísért. Előfordult sertés-váz emberi váz mellett kíséreként is (2344. gödör).

b/ kutya teljes csontváza:

- 1847. gödör, 40/3 – 41/4 szelvény, 925. kultúrréteggel kevert vörös erdei talajban:

A tömött, szürke, faszenes betöltésű sekély, méhkas alakú gödörben egy hiányos állatváz részzeit tártuk fel. 1847. gödör leletanyaga a badeni III. fázisba sorolható. (45. kép) Archeozoológiai meghatározás: kutya csontváza; kutya feje és végtagja; további állati vázrészek: adultus szarvasmarha végtagja; juvenilis juh végtagja.



45. kép: 1847. gödör. Fotó: Zanati Balázs.

A kutya házasítását a mezolitikum időszakára keltezük, de már jóval korábban az ember kísérvévé és segítőtársává válhatott.¹⁶² A rézkorban kisebb testű kutyák terjedtek el, hasonlóan a korábbi időszakokhoz. A neolitikum és a rézkor folyamán adataink vannak arról, hogy a kutya emberi fogyasztásra is szolgált, ezzel a szokással csak a bronzkorban hagytak fel. Emellett szerepe, mint vadásztárs, egyre inkább háttérbe szorult, helyette nyáj- és házörzőként vált fontossá. A kutyatemetkezések között legtöbbször a legősibb, ún. palustris típust találjuk.¹⁶³ (Vö.: a szarvasmarhák között szintén a legősibbnek számító primigenius típus fordul elő leggyakrabban áldozati állatként.) Lelőhelyünkön csak szukák kerültek elő áldozati gödrökből. Pilismarót-Basaharcon a 359. sírban egy kutyaszobrocska töredéke és egy rhyton töredékei feküdtek.¹⁶⁴ Az alábbi badeni településekről ismerünk kutya-temetkezéseket:

- Budapest-Lágymányos-Bocskai út: leletmentés során a kultúra 25–30 hulladékgödre között az egyik gödörben 4 kutyának meghatározott vázat tártak fel. Talán a fiatalabb klasszikus fázisba tartozik.¹⁶⁵

- Budapest, Lenke u.: tűzhely alatt 3 vagy 4 kutyaváz.¹⁶⁶

- Szeghalom-Dióér: egy három méter mély, réteges betöltésű gödörben kutyacsontváz és madárcsontok voltak. A gödör felső rétegében egy többsoros bordával díszített, nagyméretű tárolóedény volt szájjával lefelé fordítva, amely a bolezési csoport idejére datálható.¹⁶⁷

- Bajcs/Bajcs (SI): I.: önálló állatváz, Bajcs IV. feltárási rész: önálló állatváz.¹⁶⁸

- Dolní Vestonice I (SI): önálló állatvázak, vázrészecskék, 3 objektumban.¹⁶⁹

- Igołomia Park (SI): önálló állatvázak 2 objektumból.¹⁷⁰

- Wyciaze (PL): önálló állatváz.¹⁷¹

- Zesławice I. (PL): önálló állatváz.¹⁷²

- Cârcea-Viaduct (Ro): G2. gödörben, Cernavoda III-Bolez. 173

Rítus-értékelés

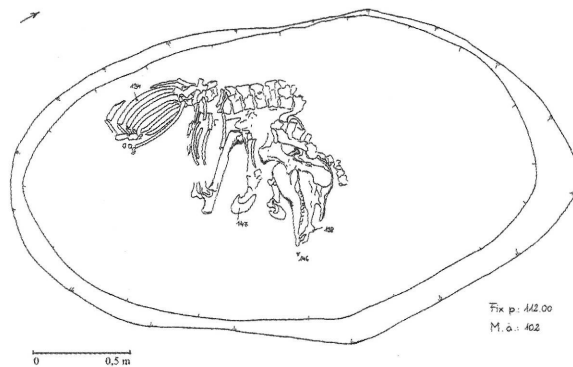
A badeni kultúra előtti kutya-temetkezéseket Zalai-Gaál István foglalta össze,¹⁷⁴ európai viszonylatban az őskort illetően annak vallástörténeti szerepéről is vizsgálva J. Maringer.¹⁷⁵ Az említett művek a kutyát isteni attribútumként, kozmikus állatként, áldozati állatként, építési áldozatként, a halottkultuszban mint az ember kísérvé a túlvilágra is, de egyúttal túlvilági démonként és hullafalóként, valamint gyógyító- és jószágként is említik. A fogából készült amulettnek feltehetően zsákmanýígérő szerepet tulajdonítottak.

Az idézett badeni példákban előfordul az ember mellé helyezett kutyaváz, ezen kívül más állattal együttesen (kiskérődzővel, szarvasmarhával, sertéssel). A több rétegű, emberi vázat is tartalmazó áldozati gödrök elengedhetetlen komponense (203, 1612. gödrök). Minden ilyen esetben legfelül helyezték el őket a több-rétegű áldozati gödörben.

b/ ló?

- 229–230. gödrök, 52/19 szelvény:

A sötétbarna, löszös, faszenes, kerámiatöredékekkel kevert betöltésű 230. gödörből egy hiányos kérődző (?) váza került elő, bal oldalán fekszik, a fejét előrehajtották a mellső lábaihoz, a hátsó lábai hiányoznak. Keltezés: a gödör további leletanyaga klasszikus badeni/kostoláci. (46. kép)



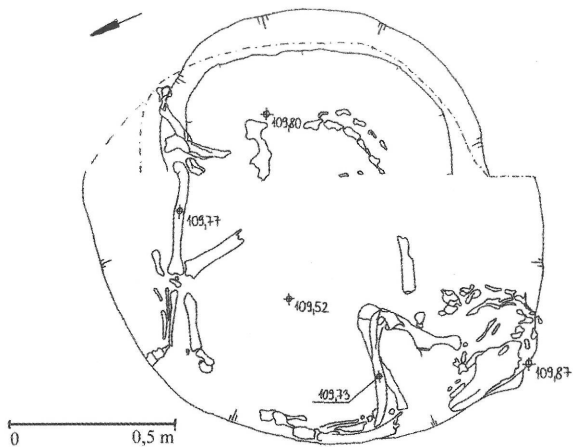
46. kép: 230. gödör. Rajz: Horváth Tünde.

A csontváz a földmunkák és a feltárás során megsemmisült. A fotó- és a rajz-dokumentáció alapján Vörös István lóvázat határozott meg.

- 497. gödör, 58/22 szelvény:

A laza, hamus-vörös, égett paticsdarabos gödörben egy ívelt gerincű, jobb oldalára fektetett kérődző (?) vázat tártunk fel, hátsó lábai nyújtott, mellső lábai hajlított helyzetűek. Keltezés: a gödör településen belüli elhelyezkedése alapján bolezési fázis? (47. kép)

Az állatváz a földmunkák és a feltárás során megsemmisült. A fotó- és a rajz-dokumentáció alapján Vörös István lócsontvázat határozott meg.



47. kép: 497. gödör. Rajz: Horváth Tünde.

Az állattemetkezések értelmezése a településen elfoglalt helyük szerint

Balatonőszöd lelőhelye nem egyedülálló az őskorban az állati- és emberi áldozatok településen belüli magas számát tekintve. Már a badeni kultúra megjelenése előtt előfordultak ilyen jellegű települések, és későbbi kultúrákban is jellemző maradt, bár jóval kevesebb számban figyelték meg.¹⁷⁶

Míg a neolitikumban a szakrális jelenségek és leletek legtöbbször házak sarkaiban, a tűzhely közelében bukkannak elő,¹⁷⁷ addig e késő rézkori kultúrában ennek már semmi régészetiileg megfogható nyomát nem

látjuk. A Balatonőszödön feltárt kultikus jelenségek a település egészén, azon belül bizonyos szabályszerűségeket mutatva jelentkeznek, de sem minőségükben, sem megjelenésükben nem értékelhetők családi cselekvéseként,¹⁷⁸ sokkal inkább: monumentális, nagyméretű és sűrűn alkalmazott, egységes koreográfia szerint zajló közösségi áldozatokként.

Az állatok emberekkel együtt történt eltemetését szociológiai (társadalmi rang), vallási és emocionális (kedvenc állat) okokkal magyarázzák.¹⁷⁹ Az állattemetkezésekkel kapcsolatban V. Struhár két nagy csoportot különböztet meg: a fogyasztásra nem alkalmas egyedek normálisnak vélhető likvidálását, és azokat az eseteket, amikor a közösséget valamely irracionális viselkedése nyilvánul meg.¹⁸⁰

Megkülönböztethetők-e régészeti módszerekkel egymástól a profán (elhullott) és a szakrális céllal elföldelt összefüggő állati csontvázak vagy vázrészecskék? Sokszor nagyon nehéz helyzetben vagyunk: lehetetlen eldönteni, hogy eredetileg is részleges állattemetkezéssel, vagy olyan hulladékgödörrel állunk szemben, amelyet az átlagosnál több állatcsont-szeméttel töltöttek fel (pl. 639. és 1362. gödrök).

Ha az állatvázak feltárása során általános, visszatérő jellegű szempontokat keressük, a feltárt jelenségekben több közös tulajdonság mutatható ki (az állat megölésének módjában, a temetkezés jellegében, a fektetés helyzetében, a kísérő körülményekben és leletekben, a kapcsolatokat ld. a fajtánkénti részletes tárgyalásnál). Azokban az esetekben, ahol valamiféle szabályosságot, ismétlődést tudunk a jelenségek között kimutatni, jó okunk van arra gondolni, hogy nem véletlenül és nem hétköznapi, profán elhullással állunk szemben.

Melyek ezek a tulajdonságok a tanulmányban leírt balatonőszödi objektumok esetében?

- nagyon ritkán fordult elő az állati temetkezéseket őrző gödrökben más régészeti leletanyag magán az állatvázon/vázakon kívül. Ezek hiányában a jelenségek datálása több esetben csak feltételelesen, a gödrök a településen belül elfoglalt helyzetével keltezhető. A „hagyományosnak” tekinthető régészeti leletanyag (kerámia) hiánya mellett azonban gyakorinak mondható ezekben a gödrökben a pattintott kőeszközök, az átfúrt kőbalták és különböző típusú csonteszközök (ár, simító, véső) előfordulása. Pattintott kőeszközök voltak a 1036, 1079, 1143, 1362, 1430, 1499, 1608, 1794, 1825, 1847, 1856, 1886, 1899, 2058. számú gödrökben. A típusok közt leggyakoribb a hegy/nyílhegy (akár, mint halált hozó eszköz) és a kaparó (az állat feldolgozásánál használható eszköz) valamint a retusált szilánk (sarlófényvel, aratásra szolgált eszköz?).¹⁸¹ Kőbalták, vagy kőbaltakészítés/javítás során keletkezett műhelytermékek kerültek elő a 1036, 1079-1085, 1090, 1430, 1493, 1608, 1794, 1825, 1849, 1886. gödrökből. Csonteszközöket találtunk a 1079, 1090, 1451, 1499, 1608, 1649, 1769, és 1886. számú gödrökben (véső, ár és simító-típusok). A kő- és csonteszközök együttesen kerültek elő a 1079, 1090, 1499, 1608, 1886. és 1886. számú gödrökből. Bikónikus orsógomb fél töredéke volt a 1795. gödörben. Az eszköztípusok gyakori előfordulása, esetleges

ismétlődése utalhat arra, hogy valamilyen határozott szerepet játszottak a szertartások során. (49. kép)

- a többretegű, emberáldozatot is tartalmazó gödrökben általános más melléklet (kerámia-töredékek) többkevesebb előfordulása. Típusaik között gyakran megtalálhatók szertartási edényeknek tartott formák (kétosztatú tál, talpas serleg, függeszthető edény).

- a gödrök betöltése több esetben szürke, hamus, amely az áldozat jellegét tekintve az égőáldozatok felé mutat kapcsolatot. Nem biztos azonban, hogy az áldozatbemutatásnak ezt a momentumát (az égetést) a gödörben végezték. A gödrökben ugyanis nem látszik markáns égésnyom, ami az égőáldozat helyének valós bizonyítéka lenne.¹⁸²

- az áldozati gödrök a településen belül csoportokat alkotnak, amelyek: 1769-1770-1772-1794-1795-1796. Ettől nem messzire 1839-1841-1825. gödrök, közelükben a 41. és 71. emberi temetkezésekkel. 1843-1844-1847-1849. gödrök, közelükben a 42. és 44. emberi temetkezéssel. 1499-1879-1886-1904. gödrök, közelükben nem volt emberi temetkezés. 1143-1237, közelükben 28, 29. emberi temetkezéssel. 1079 – 27. emberi temetkezéssel. 1211. a 36. emberi temetkezéssel. 497. a 4. emberi temetkezéssel. 271. a 78. emberi temetkezéssel, a 639. állatcsontokat tartalmazó gödör, a 10. emberi temetkezés a 426. többretegű áldozati gödörrel. A település szélét kísérik: 2689, 2491, 203, 1769, 1770, 1772, 1795, 1796, 1860, 271, 578, 497. állati vázakat őrző objektumok. Ezek többségében egész szarvasmarhát rejtettek.

- az állati és emberi közös temetkezések egészét vizsgálva a marhavázak kapcsolódnak legkevésbé az emberi temetkezésekhez (ld. 1. táblázat). Általában önállóan fordulnak elő, vagy többretegű, emberi áldozatot is tartalmazó gödrök komponenseiként. Sokszor viszont az önálló emberi és magányos marhatemetkezések egymás közelében fekszenek.¹⁸³

- az „önálló” állatáldozatok között leggyakrabban a szarvasmarha (16 esetben egy, két esetben kettős), majd a sertés (4 esetben egyes, két esetben kettős), kerdőz (két esetben), és kutya (egy esetben) feláldozása fordult elő (ld. 3. táblázat).

- az állattemetkezések értékelése során figyelembe kell vennünk annak a lehetőségét, hogy egyszerre több rítus fonódik össze egy jelenségben, jelenségcsoportban (pl. az emberi és állati közös, vagy egymáshoz közel fekvő állati áldozati gödrök/emberi temetkezések esetében). E tény létezését más példák is illusztrálhatjuk.¹⁸⁴ A kultikusnak vélt leletek, ábrázolások, jelenségek egymás közötti jelentéstartalmának hasonlóságát, összefüggéseit nehéz bizonyíthatóan kimutatni: nagyon kevés adat áll rendelkezésre.¹⁸⁵ Ennek ellenére a kultikusnak vélhető leleteink (maszk, idolk, talpas serleg, különleges edények) általában az állati és emberi áldozatok közelében láttak napvilágot.

A halotti rítusok körébe tartoznak a Pilismarót-Basaharcon feltárt állatszobrocscák. Talán a halott tisztelésének szánt szimbolikus áldozati felajánlasként készültek.¹⁸⁶

Diszkusszió

A tanulmány kiválasztott témájára koncentrálna az a kérdés, hogy az állattemetkezéseket hogyan tudjuk értelmezni: miként eleveníthető fel és magyarázható meg a rég elporlott állatok lemészárlása, elföldelése, és a mögöttes, emberi ideológia?

A badeni kultúrában az állatok előfordulásának gyakorisági sorrendje: kiskérődző, szarvasmarha, sertés, kutya, ló.¹⁸⁷ Ez a sorrendiség igaz, ha a kultúra településeiben belül feltárt állatcsont-anyagot elemezzük, igaz, ha a temetkezési mellékletekként adott állatcsontokat vizsgáljuk, és igaz akkor is, ha a ritkaságszámba menő, spirituális tartalommal telítődött különleges leleteket és objektumokat (állat alakú edények, állatszobrocskák, állattemetkezések, áldozati gödrök) nézzük.

Hangsúlyozzuk: ugyanezen állatfajok még későbbi korokban is előfordulnak építési áldozatként, illetve önálló temetkezésben, véres áldozatként.¹⁸⁸

Az állatok értékének valóságos nagyságát, valamint az emberekkel összefonódó kapcsolatukat jelzi az a tény, hogy a telepen belül feltárt emberi és állati áldozati gödrök száma egymással körülbelül megegyező (51 emberi vázat és 44 állati egyed/egyedet tartalmazó objektumot tártunk fel).¹⁸⁹

Milyen képet festhetünk a felállított sorrend alapján a badeni kultúráról, annak társadalmáról? A kép – sajnos – rendkívül ellentmondásosnak tűnik.

A kiskérődzők magas aránya, a települések nagy száma, a köles jelenléte (mint kásanövény, rendkívül kis érésű, igénytelen, a nomádok gabonájának tartják) és a házak (régészeti bizonyítható) hiánya nomád jellegű életmódra utalhat.

Ennek élesen ellentmond a szarvasmarha és a sertés markáns jelenléte (letelepedett életmódra jellemzőek), valódi gabonafajok megjelenése,¹⁹⁰ a kerámiaművesség nagyon magas színvonala és kifejeződése, valamint újabb a teljesen feltárt, vagy megbecsülhető alapterületű telepek nagysága és jellege.¹⁹¹ Ezek miatt a badeni kultúra gazdasági rendszerét nedves klímafeltételek között űzött, földműveléssel változó arányban kiegészített nagyállattartó, pásztorkodó jellegű, részben talán külterjes életmódként jellemezhetjük, de semmiképpen nem tarthatjuk nomádnak!

Világosan látszik egy társadalmi csoport, amely magát kiemelkedő értékekkel különböztette meg a többitől. Hatalmának kifejeződése egyszerre lehetett vallási és szociális jellegű. Ez a csoport régészeti leginkább fém presztizs-tárgyakon keresztül válik személyhez köthetővé,¹⁹² közvetve azonban talán hozzájuk kapcsolhatók az áldozatbemutatók is (társadalmi elit – az állatállomány nagy részének birtoklása – közösségi nagyáldozatok előírása).

Újra felmerül hát a kérdés: vajon milyen berendezkedésű volt a badeni kultúra társadalma?

Arra a megfigyelt és bizonyított tényre alapozzuk feltevéseinket, hogy a kultúra integrált: azaz összes eleme együtt, mint kölcsönösen összefüggő egész működik.

A gazdasági rendszer általában szinkronban van a házassági gyakorlattal, a munkamegosztással és a

letelepedés szabályaival. A kultúra egyik részében történő változás (pl. a mezőgazdasági technológia váltása) a többi összetevő változását is magával vonhatja, különböző mértékben.¹⁹³

A kulturális antropológiai megfigyelések szerint úgy tűnik, összefüggés van a leszármazási vonal és a társadalom szervezettsége, valamint az adott ökológiai viszonyok között. Ha nincs semmi olyan tényező, amely egy népeiséget kisebb, korlátozott területhez kötne, akkor nem alakul ki olyan filiació, amely az egyiket jobban elismerné a másiknál. Sokkal inkább a két leszármazási vonal egymással versenyez. Ahol viszont egy közösségnek korlátozott nagyságú termékeny földje van, vagy az ingó erőforrások csak egy fajtáját képes kiaknázni (például jelentős állatállománnyal rendelkezik, de alig folytat földművelést), ott általában azt találjuk, hogy a tevékenység sok területén egyetlen rokonsági elv szerinti szerveződésnek van állandó elsőbbsége: vagy a patrilineárisnak, vagy a matrilineárisnak.¹⁹⁴

Mármint melyik kép igaz a badeni kultúrára? Nagy elterjedési területe azt sugallja, hogy semmiféle korlátozó tényező nem létezett, ezért mindkét leszármazási vonal egyenlő arányban érvényesült. A régészeti leletek bizonyos fokú eltolódása viszont (megdöbbentően kevés növényi maradvánnyal¹⁹⁵ szemben hatalmas mennyiségű állatcsont; kevés férfibrázolás és sok női brázolás; a szarvasmarha-áldozatok nagy része tehát) arra mutat, hogy igenis volt ilyen tényező, és a badeni kultúra társadalma matrilineáris vonalon szerveződött.¹⁹⁶ A ránk maradt régészeti leletek aránya viszont egyáltalán nem biztos, hogy a valós képet tükrözi!¹⁹⁷

Vizsgálандó szempont továbbá a kultúra hajlandósága a szakralitásra (kultikus életre). Ez a hajlandóság kultúránként eltérő lehet,¹⁹⁸ a badeni kultúra esetében azonban – csak a régészeti leletanyagot tekintve is – erősnek tűnik, mind a jelenségeket, mind a leleteket vizsgálva.¹⁹⁹ A kultikus élet jelentősége a kultúra életének hosszúságával, területének nagyságával, életmód-színvonalának növekedésével egyenes arányban nő.²⁰⁰

Milyen kapcsolat lehet az állatok valóságos létezése és az élethű vagy leegyszerűsített, stilizált ábrázolásai között?²⁰¹ Megfigyelések szerint néha olyan állatok kerülhetnek be a társadalom mintakincsébe és spirituális életébe, amelyet a népesség általános régészeti hagyatékában nem lehet kimutatni.²⁰² Nagy általánosságban azonban a hátrahagyott emlékegyet azt a hű képet tükrözi, amelyet az adott társadalom életében is produkált (és ez a badeni kultúra esetében is helyes megállapításnak tűnik). Leone szerint a skandináv bronzkori természetföldi világban az állatok fantomokká váltak, gyakran alig felismerhetők és lényegesen leegyszerűsödtek, de nem különleges állatok. A látható motívumok absztrakciója és egyszerűsödése a természetföldi állatvilágban még jelentősebb misztifikációhoz vezetett. Az ilyen misztifikáció egy rétegzett társadalmi rendszert tükröz vissza, azért, mert az ilyen rendszernek van szüksége arra, hogy maszkírozza vagy misztifikálja a társadalmi egyenlőtlenségeket ezeken a

szimbolikus rendszereken át, ezzel hangsúlyozva, hogy az ezoterikus és misztériummal kapcsolatos tudást az elit igényli és uralja.²⁰³

A kultúra művészete összefüggésben áll rituális szimbolizmusával. Meglehetősen nagy jelentősége lehetett az ellenőrzött, szabványos rítusok mellett még a spontán szertartásoknak is. A rituális szertartások gyakorisága, szimbolikájuk összetettsége szoros kapcsolatban volt a társadalom dinamikájával. A konfliktushelyzetek sokasága összefüggésben állt a rituális szertartások gyakoriságával.²⁰⁴ Sokáig úgy vélték, a konfliktus abnormális állapot. A kulturális antropológia ma már úgy tartja, hogy a konfliktus majdnem minden nép normális állapota.²⁰⁵

Ennek megfelelően a badeni kultúra meglehetősen sok „konfliktushelyzettel” birkózott életében, hozzá kell azonban tennünk, hogy talán a normálisnál vagy átlagosnál jóval érzékenyebb is lehetett a „konfliktushelyzetekre”. A „konfliktus” fogalmát viszont a társadalmi struktúra fogalmával kapcsolják össze, mivel a részek elkülönülése a részek közötti ellentété válik, és a ritka státus az érte versenyző személyek és csoportok harcának tárgya lesz.²⁰⁶

A kulturális antropológiai megfigyelések szerint az állatok osztályozását erős társadalmi megfontolások itatják át. A taxonómia mindkét esetben úgy rendezi el a természetet, hogy az állati kategóriákban tükröződnek és megerősítést nyernek a házasságra és lakóhelyre vonatkozó társadalmi szabályok. Az állatáldozatok feldarabolási módszereiben ugyanez tükröződik, egyfajta anatómiai totemizmus alakul ki.²⁰⁷

Hogyan épülhetett fel tehát a badeni kultúra vallási élete? Csak az állatáldozatok fajok szerinti és koreográfiájának sokféleségét tekintve valószínűleg politeista volt, amennyiben megengedhető, hogy még nem konkrét, személyesült istenalakokra, hanem elvont fogalmakra, vagy nagyon is valóságos természeti erőkre is gondolhatunk, amelyeket esetleg állatalakok testesítettek meg a rituálék folyamán (ezek az ún. bozótszellemekek – Bush-spirits). Ez magával hordozta bizonyos fokú állatkultusz kialakulását és létezését is (totemisztikus gondolatrendszer?).

A bemutatott állatáldozatok alapvetően az alábbi ceremóniákhoz kapcsolódhattak:

- az emberi élet egyéni sorsfordulóihoz, melyek a születés, a pubertás, a házasságkötés és a halál, ezek az ún. életválság-rítusok
- a közösség életéhez, saját történetéhez (pl. a státus-emelkedés és státusmegfordítás rítusai)
- a természet körforgását kísérő vegetációs ünnepek szezonális vagy naptári kollektív rítusaihoz
- a közösség életében történő megoldásra váró konfliktushelyzetekhez, megmagyarázhatatlan, „természetfeletti” jelenségekhez, csapásokhoz
- spontán, előre ki nem számítható eseményekhez.

A rituális ceremóniák során használt áldozatok sokféle természetűek,²⁰⁸ az áldozatok azonban alapvetően vagy valódi individuumok (igazi, véres áldozatok), vagy pedig azt helyettesítő pótáldozatok (ember helyett valamilyen állat, vagy élőlény helyett annak szerves vagy

szervetlen anyagból megformált másolata).²⁰⁹ A telepeken feltárássra került állatvázak egyértelműen az előbbi, véres áldozat kategóriájába sorolhatók.

Hogy embereket helyettesítettek-e, az már (pusztán régészeti módszerekkel) nem körvonalazható. Azokban az esetekben, ahol az emberi és állati vázak együttesen kerülnek elő, biztosak lehetünk abban, hogy a válasz: nem. A különböző formában megjelenő zoomorf ábrázolások talán az állati véres áldozatok pótáldozat-kategóriáját alkotják. A kevés badeni állatszobrocska egy része mindenképpen a halotti rítus egyik mozzanatának szereplője, míg a még ritkább zoomorf edények szertartási edények lehettek.²¹⁰ (48. kép)



48. kép: Jordanów-Słaski, kos-szobor (Wohin die Toten gehen 2000, Abb. 69. után).

Az áldozati állatnak a legjobb tulajdonságokkal kellett rendelkeznie: sem beteg, sem hibás nem lehetett.²¹¹ Az áldozat jellegére nézve fontos volt az állat neme és kora, amelynek kiválasztása a koreográfia fontos részét képezte.²¹²

A földbe mélyedő áldozógödröket általában a chthonikus istenségek kultuszához, és ezáltal a termékenységi- és halott-kultuszokhoz kötik. Az áldozatbemutató révén e gödrök kapcsolatot jelentenek a földi és alvilági istenekhez, akik a gödörbe tett áldozatot különösen szívesen fogadják el. Bizonyos esetekben maga a gödör a chthonikus oltár.²¹³

Mivel egy őskori település-feltáráson a legáltalánosabb régészeti jelenség a gödör, és a leletek legtöbbje ebben az objektum-típusban jelentkezik, ezért egyáltalán nem meglepő, hogy a fenti áldozatok minden esetben gödörben kerültek feltárássra. Emiatt azonban még nem gondolhatjuk, hogy minden eset az alvilági isteneknek szólt! Végülis: milyen objektumtípus kapcsolódna egy őskori településen az égi isteneknek szánt áldozattípusokhoz, ha nem gödör?

A megfigyelések szerint az égi isteneket az áldozat során mintegy közös lakomára hívták, az áldozati állat bizonyos részeit nekik juttatva. Más volt a helyzet az alvilági (chthonikus) istenségekkel: az alvilágiakat nem hívhatták közös lakomára, ezért nekik az egész állatot oda kellett adniuk.²¹⁴ Ezek szerint, ha ép vázat táruk fel, azt az alvilági, míg ha részleges, azt az égi isteneknek ajánlották.²¹⁵ Sajnos, ez a módszer sem ad biztos diagnózist a fehér és fekete mágia egyértelmű elkülönítéséhez.

Endrődi Anna és Vörös István azt figyelték meg, hogy a korábbi, bolerázi periódusban gyakoribb a részleges, a későbbi, klasszikus periódusban pedig az ép állatok váza. Ez utóbbi, klasszikus periódusban megnő az áldozatok száma is a korábbi bolerázi fázishoz képest.²¹⁶ A részleges/teljes váz-viszonylat tehát tartalmi, de keltezési fontosságú is lehet.

Balatonőszöd-Temetői dűlőben ezt a datálási megkülönböztetést nem tudtuk kimutatni, ugyanis az állatáldozatot őrző objektumok a legtöbb esetben egyáltalán nem tartalmaztak a vázon kívül régészeti leletanyagot, vagy annyira jelentéktelen mértékben, amelynek nem volt jelentős keltező értéke a badeni kultúrán belül.

Leegyszerűsíthetők-e a fent ismertetett, ránk hagyományozódott különböző rítusszabályok egyezései az alábbi sémákban a badeni kultúra állatáldozatain:

- a nőstény állatcsontváz halotti áldozat és női termékenység szimbólum lehetett termékenység rítusokban, míg a hím esküáldozat, a férfierő szimbóluma termékenység szertartásokon, illetve alvilági isteneknek szóló áldozat lehetett.

- a növendékváz zsengeáldozat lehetett.

Tovább finomítva a szarvasmarha-áldozatok körében lehetőségünk nyílt egyéb, az állat kivégzésével, a test épségének állagával, fektetésével kapcsolatos ismétlő-

dő szabályokat kimutatni, amelyek arra utalnak, hogy minden módszer más háttér-okot takarhat.

A fenti módon szelektálva az állattemetkezéseket „rendet teremtettünk” köztük, és egyúttal magyarázat-lehetőségeket is adtunk a feltárt régészeti jelenségekre. Az alkalmazott szabályok szerinti értelmezés szinte ijesztően leegyszerűsítette az első megközelítésre rendkívül bonyolultnak és szerteágazónak tűnő állattemetkezéseket. Ez azonban – mivel következetes logikára épít, amit nem hiteles adatközlőktől szereztünk be, hanem régészeti jelenségek közvetett valláselemzésének útján, és mivel éppen az emberi gondolkodás legösszetettebb és leginkább szerteágazó jelenségét, a rítusok világát vizsgáljuk – rendkívül nagy buktatókat is magában rejt.²¹⁷

Mivel olyan kevésbé lehet a régészeti leletanyagokon keresztül egy őskori kultúra társadalmát megragadni, ezért nem tudunk semmi biztosat mondani a társadalom berendezkedéséről, rokonsági viszonyairól, eszmerendszeréről sem. Mint fent kifejtettem, a társadalom csak egyetlen aspektusát (pl. a leszármazási vonalat) vizsgálva is mindkét alapváltozat mellett szólnak érvek. Adósak maradunk az állattemetkezések rituális eszmei háttere mögött megbúvó társadalmi csoport azonosításával is. Mert érvek szólnak emellett, hogy a társadalmi elit utasítására és érdekeinek kifejeződésésképp mutatnak be nagy, közösségi áldozatokat, de emellett is, hogy éppen a konfliktushelyzetek hozzák mozgásba azokat a szélsőséges társadalmi csoportokat (communitas-okat), amelyek nem az elit tagjaiból szerveződnek; ők azok, akik a konfliktushelyzetek megoldására szerveződnek alkalmi társulásokba, és végeznek el különböző szertartásokat, communitas-uk belső szabályai szerint.

Jegyzetek

- 1 A régészeti ásatás anyagát önálló monográfia formájában szeretnénk megjelentetni. A lelőhelyről eddig megjelent munkák: Belényesy-Horváth 2004, 23-26; Horváth 2002; 2002a; Horváth et al. 2003; Horváth 2004a; Horváth 2004b; Horváth - K. Zoffmann 2004; Horváth et al. 2004 in print; Horváth et al. 2005 in print.
- 2 Behrens 1964.
- 3 Struhár 2001. Hiányzik belőle az állatvázak és az objektumok részletes leírása, és az archeozoológiai vizsgálat eredményei is.
- 4 Endrődi-Vörös 1997; *ibid.* 1998. Részletes tanulmányaik ismerete nélkül a balatonőszödi feldolgozás önmagában jóval kevesebbet érne. Az eredetileg 1997-ben készült tanulmányt a szerzők 1998-ban a Patay Pál emlékkötet részére dolgozták át, amely azonban – sajnálatos módon - a mai napig nem jelent meg. Nemcsak az eredmények kiértékelése, hanem a régészeti és archeozoológiai vizsgálatok részletes leírása, az objektumok és a jelenségek taglálása is megtalálható bennük. Ezúton is köszönöm a szerzőknek, hogy munkájukat megismerhettem és felhasználhattam!
- 5 Ld. pl.: Köninger-Kolb-Schlichtherle 2001.
- 6 Az ún. „The Secondary Exploitation of Animals” és „Secondary Products Revolution” elnevezésű összetett folyamatok 2. stációjának korszaka ez: Sherratt 1981; *ibid.* 1983; *ibid.* 1997. A Sherratt legutóbbi művében a két legfontosabb elemként „alcohol and animal traction - drinking and driving”-ként emeli ki a korszak sajátosságát: Sherratt 1997, 30. Lelőhelyünkön a 1612. gödör egyik szarvasmarha-vázának koponyáján figyelt meg Vörös István iga-viselésre utaló jeleket.
- 7 Brno-Líšeň, Němejcová-Pavúková 1998, 394.
- 8 A balatonőszödi épületekről: Horváth et al. 2004 in print.
- 9 Egy nagyállattartó-pásztorokodó, esetleg nomád jellegű közösség az állatállománnyal időről-időre mozgásba kényszerül. Talán könnyűszerkezetű sátrak, vagy esetleg nagy ekhós-szekerek is szolgálhattak alvó-szálláshelyként (állandóan vagy időszakosan). Ld. pl. Rolle 1991, 85-92.
- 10 Balatonőszöd-Temetői dűlő, Balatonlelle-Országúti dűlő. Mindkét lelőhely az M7 új nyomvonalán található, nyílt-színi, falusias jellegű település. Utóbbiról ld. Sófalvi 2004, 18-23.

- 11 Segesd-Alsóbogátról származik Magyarország területén a legkorábbi ismert agyagkulacs, a badeni kultúra hagyatéka. Draveczy 1970, 6, XIV.T/138. (1. kép) Ez a lelet tovább erősíti az állattartással kapcsolatban tett elképzeléseinket. A nagyállattartó életformára utaló kerámiaformák lehetnek még: halbárka alakú edények – Horváth L. szerint vaj készítésére használták őket, néprajzi megfigyelések alapján - Horváth 1974. Kalapszerű szűrőedények – túrókészítésre, savózásra szolgáltak? Nitriánsky Hrádok, Vysoky breh - Točik 1963, obr.1.9, 12. A mobilis életmódot segítette a számtalan, különböző formájú függeszthető edény is.
- 12 Salgótarján – Bökönyi 1968; Gyöngyöshalász – Vörös 1983; Takács 1983; Győr-Szabadrétdomb – Figler et al. 1997 (itt viszont a régészeti leletanyag feldolgozása hiányzik); Csongrád-Bokros – Vörös 2001.
- 13 Az állattartásban a szarvasmarha-dominancia a középső rézkori Balaton-Lasinja kultúrában már kimutatható, ld.: Vörös István függelékét M. Virág Zsuzsanna doktori disszertációjában: M. Virág 2004.
- 14 Schibler 1987, 196.
- 15 Olyannyira, hogy magyarországi területen is beszélhetünk klasszikus vízparti településekről (Ufersiedlung/Feuchtbodensiedlung), pl. Győr-Szabadrétdomb és Balatonöszöd-Temetői dűlő esetében. A településtípusok változatossága esetleg a társadalom strukturáltságára is utalhat.
- 16 Fűzes 1990, 144-145. A Balaton déli partvonalának környezettörténeti rekonstrukciójához ld.: Sümegi et al. 2004.
- 17 A tájolás fő tengelyének a test egészének iránya, a fej iránya, a gerincoszlop iránya felel-e meg, és milyen irányt adjunk meg, ha mindezek nem fedik egymást (ahogy ez az esetek többségében előfordult)? Eldönthetetlen probléma, és ugyanakkor úgy tűnik, nem is volt különösebb jelentősége. Ezért a rajzokam jelöltem az északi irányt, de a leírásnál nem tájoltam be az objektumokban feltárt jelenségeket. Ugyanerre a következtetésre jutott legutóbb A. Pollex is, ld.: Pollex 1999.
- 18 A kerámialeleteket V. Němejcová-Pavúková rendszere szerint határozta meg. A gödör leletanyagának és az emberi temetkezésnek részletes leírása Horváth – K. Zoffmann 2004, 83-85, 115.
- 19 Horváth – K. Zoffmann 2004, 85, 111.
- 20 Horváth-K. Zoffmann 2004, 91-92, 16. kép.
- 21 Horváth – K. Zoffmann 2004, 85-87, 114.
- 22 Horváth – K. Zoffmann 2004, 87, 113-114.
- 23 Horváth – K. Zoffmann 2004, 87, 9. kép; 114.
- 24 Horváth – K. Zoffmann 2004, 88-89, 10. kép; 114.
- 25 Horváth – K. Zoffmann 2004, 89, 11. kép; 114.
- 26 Pl. Hostivice-Litovice (SI): az 5. gödörben egy szarvasmarha-bika, amelyen 2,5-3 éves gyerek váza feküdt, mellettük kutya, egy másik nagyobb állat feje, kisebb szarvak, a gödör K-i oldalán és valamivel lejjebb egy szarvasmarha szarvai nélkül, egy másik szarvasmarha medencéje, további, több egyénhez tartozó fiatal és gyerek emberi vázrészecskék, paticstörödékek, orsógomb, véső, őrlőkőtörödékek. A gödör É-i része majdnem üres volt (tölcséres szájú edények népe, Baalberg csoport) - Pleinerová 2002, 8-11. Gehoten (D): két idős ember és négy gyerek hét kutyavázzal, további szarvasmarha, disznó, kecske és lócsontok, két csoportban (tölcséres szájú edények népe) - Behrens 1964, 99. Weissenfels (D): 7. gödör: 6 szarvasmarha-koponya, 1 kutyaváz, 2 kutya és 1 disznó-koponya, emberi csontok, 64b. gödör: 3 csecsemő, 1 kutya, 2 szarvasmarha és 1 malackoponya, további állatcsontok; 27. gödör: több rétegben egy 30-40 év körüli nő, 7-8 év körüli gyerek, ölelő helyzetben egy 40-50 éves férfi és egy 5-6 éves gyerek, legalul állatcsontok, 19 szarvasmarha-koponya, 8 kutyaváz, és kutyakoponyák, 2 csecsemő, a gödör legalján pedig őrlőkövek és egyéb kövek, kör alakban, alattuk kétsoros búzafajta magvai (Baalberg csoport) - Behrens 1953.
- 27 Sófalvi 2004, 20.
- 28 Sófalvi 2004, 20.
- 29 Endrődi-Vörös 1997; *ibid.* 2004, 29, 44. kép.
- 30 Somogyi 2004, 165.
- 31 RF 14, 1986, 16; ArchÉrt 88, 1961, 284. Teleptemetkezés?
- 32 Endrődi-Vörös 1997
- 33 Endrődi-Vörös 1997. Hódcsontokat említenek Vučedolról is, a 80. badeni gödörből - Jurišić 1989, 30.
- 34 Struhár 2001, 196.
- 35 Struhár 2001, 196.
- 36 Struhár 2001, 196.
- 37 Struhár 2001, 196.
- 38 Jurišić 1989, 30.
- 39 A „klasszikus” temetőikben található, „szabályos” sírokban eltemetett elhunytakról automatikusan feltételezzük, hogy természetes haláluk után kerültek ide. Ezzel ellentétben a telepeken belüli temetkezések mögött valamiféle furcsa „hátsó szándékol” látunk lappangani (erőszakos halál, nem természetes halál, különösségre való hajlam, áldozati felajánlás?). Ezt gondoljuk most, több évezred elteltével, mert mai gondolkodásunk így képezi le és értelmezi ezt a jelenséget. De igazából semmiféle bizonyítékunk vagy cáfolatunk nincs feltevéseink igazolására. Ld. Horváth 2004.
- 40 Annál is inkább, mivel a térben vagy szintben elváló rétegek sokszor egy állat teljes csontvázát adják ki, mint pl. a 203. és a 426. gödrök esetében is megfigyelhetjük. Hasonló következtetésre jutott Somogyvári Ágnes is, a Solton előkerült állattemetkezések vizsgálata során. A több rétegű áldozati gödrök kerámia-leletanyaga ugyanis összeillett, függetlenül attól, hogy az alsó vagy felső rétegből származtak-e. Előadása 2004. novemberben hangzott el, az OSZK-ban.
- 41 Leírása Horváth – K. Zoffmann 2004, 90-91, 116.
- 42 Endrődi-Vörös 1997.
- 43 Driesch-Gerstner 1993.
- 44 Lenneis et al. 1999, 174.
- 45 Lenneis et al. 1999, 152.
- 46 Grammenos 2003, 161.
- 47 Nea Nikomedeia, Argissa Magula, Thesszália, Kr.e. 6200 - Bökönyi 1974, 110. Çatal Hüyük, Haçılar, Kr.e. 6200 - Clutton-Brock 1999, 87. Ma már nem kérdés, hogy a házasított szarvasmarha az első neolitikus közösségekkel együtt került be a Kárpát-medencébe. Újabb - egyelőre megalapozatlanul - feltételezik, hogy azokon a területeken, ahol az őstulok élt, a szarvasmarha házasítása már a mezolitikum folyamán megkezdődhetett (Soroki II, Kammenaya Mogila) - Rowley-Conwy 1986, 27.
- 48 A vadászat és az élettere visszahúzódása miatt Európában és a brit szigeteken a későbronzkor során ritkultak meg - Clutton-Brock 1999, 82.
- 49 Legtöbbször a Lengyel-morva festett kultúrkörben állatalkos fedőfogóként, oltárok részeiként, de a Körös-Starčevo, Vinča kultúrákban is. Amulettekként (?) a Vinča kultúrában. Házmodelleken, edények fogójaként/füleként, ld. Bánffy 2001.
- 50 A korábbi Körös-Starčevo-Karanovo I. kultúrkörből, a későbbi Somogyvár-Vinkovci, Glina III-Schneckenberg, Hatvan kultúrákból.
- 51 A badeni kultúrából nem ismerünk, de a kostolaci kultúrából, és az azt követő vučedoli kultúrából igen: Gomolavaról kétféle típust, a 16. házban a szarvas oltár

- együtt került elő egy antropomorf jellegű edénnyel (Petrović-Jovanović 361.); Cerić-ről Kostolác-vučedoli környezetből; Vinkovci-Hotel-Piac több példány is, köztük egy házpadlón, a tűzhely mellett, egy másikat földből égettek ki, egy harmadik pedig a ház bejárata fölött függhetett; Vučedol-Cornfield-Streim-ről a 13. gödörből (Hoti 1989).
- 52 Szolnok-Szanda-Tenyősziget, Körös kultúra (Kalicz-Raczky 1980-1981, 1981); Herpály, herpályi kultúra (Kalicz-Raczky 1984); összefüggéseiről tágabban Makkay 1984b, 24. A rézkorból hasonló tárgy került elő Bak-Felrébakról (Furhenstich), a publikáció szerint értelmezése más, azonban korban és formában felgyűjti analógiáit - Horváth 1996.
- 53 Kora bronzkori kultúrában, pl. Zók-Vučedol kultúra: Vinkovci, Sarvaš, Belegiš, Dunaszekcső-Várhegy, Cerić (talán még kostoláci?); Nyírség kultúrából: Tuzsér-Kálunga tanya, Gáborján-Csapszékpart, Bere/Berea, Csomaköz/Ciumești, Szeghalom-Kovácsshalom, hatvani vagy nagyrévi kultúra: Tószeg-Laposhalom - Makkay 2001, 81-86.
- 54 Példák a neolitikum időszakából: Káloz-Nagyhörckön a zselizi kultúrában a 13. gödörben kecskefej; Bicskén két kőbalta két marha- vagy bikakoponyával Sopot-Bicske 2. fázisból (Makkay 1983, 162-163.); Branč-on (Berencsváralja, Ny-Szlovákia) a lengyeli kultúra lelőhelyén a 85. gödörben marhakoponya, a 13. és 17. házak 1-1 cölöplyukában Spondylus-karperecek és házmodell, Ludanice-kultúra (Vladár-Lichardus 1968, 317-320, 269, 273.); Battonya-Parázstanyán a 12. gödörben állatfej a szakálhái kultúra kerámiatöredékeivel; Zsádány-Püski dombon az 1. gödörben állatszaru (Goldman-Szénászy 2003). Az építési áldozat egyik késői előfordulását hazánkban Jászdózsa-Kápolnahalom bronzkori telltelepülésen tárták fel, ahol a négy méter mély belső sáncárok alján egy áldozati gödörben tucatnyi ép állatkoponyát, és egyéb állati maradványokat helyeztek el építési áldozatként (Vörös 1996; MRE 2003, 146.).
- 55 Kalicz-Raczky 1987, 35-36; Makkay 1963, 3-16. Általánosságban: The Bull in the Mediterranean World 2001-2004.
- 56 Szakálhái-korai tiszai kultúra (Ro) - Lazarovici 1989, Fig. 19.1.2.
- 57 Vučedol-Gradac-on az 1. apszisos házból került elő töredékes, szarvasmarhának vélhető állatszobrocska. Badeni kultúra? - Schmidt 1945, 29. T/3.
- 58 Torma 1973, 24, 359. Kőpakolásos sír alatt. A pilismaróti állatszobrok különlegessége a méretük nagysága. (36. kép) A MNM régészeti kiállításának vezetője, 2002, 33, 21. kép. Nitriánsy Hrádok-Vysoky breh: Točík 1963, 8, obr. 8.2, bolerázi fázis.
- 59 Kővári 1993 (MRT 9, 483-484). A lelet egyelőre közöletlen, közlése a Patay Pál emlékkötetben várható. Másolata látható a MNM jelenlegi állandó kiállításán. A badeni kultúra egészét tekintve a legteljesebb és legrészletesebben kivitelezett zoomorf edény. (37. kép)
- 60 Filip 1966, 643.
- 61 Rekonstrukció a Bronocice-i edény alapján: Kruk-Milisauskas 1991, Fig.3. - edény; rekonstrukció az igásállatok befogásáról - Fig.2. A lelőhelyen szarvasmarha szarvon kötélnyomok bevágódott helyét figyelték meg.
- 62 Nemejcová-Pavúková - Bárta 1977, 442-443, Abb. 6. - zoomorf edény; 444. Abb. 7. - kocsimodell.
- 63 Ecsedy 1982, 8/9a,b. Hasonló ábrázolások állatprotoména már csak a helyével: Jennyberg I, Pleissing-Holzfeld, és Pilismarót-Basaharc? - Enachescu 2004, 52.
- 64 Szabályos temetőben található emberi sírokból állatvázak: Alsónémedi 3, 28; Baja, Dózsa Gy. út; Budakalászluppacsárda 3. sír. Bondár 2002, 12. említ még szarvasmarha temetkezést Balatonboglár-Berekre dűlőről, Tiszasziget-Őszentiván VIII-ról, és Zók-Várhegyről.
- 65 Endrődi-Vörös 1997
- 66 Draveczy B. ásatása, MNM Adattár 432/1962.
- 67 Fábíán 2004, 10.
- 68 Sófalvi 2004, 20.
- 69 Endrődi 2004, 47-52, 52. kép.
- 70 Endrődi 2004, 47-52, 47. kép.
- 71 Endrődi 2004, 47-52, 49. kép.
- 72 Endrődi 2004, 47-52, 50. kép.
- 73 Endrődi 2004, 47-52, 54. kép.
- 74 Endrődi-Vörös 1997. 1982-1983 között leletmentés során 3000 m² nagyságú területen a kultúra 36 gödre, 8 állattemetkezése, 3 állatkoponya-temetés, 2 emberi temetés és egy kő sztélé került elő.
- 75 Endrődi-Vörös 1997. Leletmentés során más korszak jelenségei mellett a badeni kultúra 10 különálló gödre, valamint 7 teknőszerű gödör-együttese került feltárássra.
- 76 Endrődi-Vörös 1997
- 77 Endrődi-Vörös 1997. A kultúrához tartozó 340 gödör, 20 szabad tűzhely, néhány lakógödör, 7 emberi váz, és egy különálló koponyát találtak. RF 42, 1988, 11-12.
- 78 Vörös 1983, 47-48.
- 79 Banner 1956, 84, 12. kép, 84.T/51, 11.
- 80 Banner 1956, 78-79, 81, 51.T/12.
- 81 Endrődi-Vörös 1997.
- 82 Banner 1956, 81, 49.T/34.
- 83 Banner 1956, 81, 51. T/1, 11. kép.
- 84 Endrődi-Vörös 1997.
- 85 Harkai 2000, 21, 2. kép/3.
- 86 Somogyi 2004, 166.
- 87 Vörös 1985, 18.
- 88 Ecsedy 1973, 8, 12. kép.
- 89 RF 1987, 17; Endrődi-Vörös 1997.
- 90 Endrődi-Vörös 1997
- 91 Endrődi-Vörös 1997. Az 1978-1980 között folytatott leletmentés során más korszakok objektumai is előkerültek (RF 32, 1979, 18-19.). A 190. és 197. gödrök egymás mellett feküdtek (Vörös 1979).
- 92 Leletmentés során 11, a III. fázisba sorolt gödör került feltárássra, köztük két csontváz temetkezés - RF 16, 1963, 17.
- 93 MRT 6, 1982, 154, 11/80. lelőhely.
- 94 Endrődi-Vörös 1997; MRT 6, 13/1, 30/1. lelőhely; Kővári 1985, 7-14.
- 95 Vörös 1985, 18.
- 96 Endrődi-Vörös 1997; Korek 1983, 116.
- 97 Banner 1956, 65, 189. lelőhely, 38. T/1-2, 4-5; Endrődi-Vörös 1997.
- 98 Struhár 2001, 196.
- 99 Struhár 2001, 196.
- 100 Struhár 2001, 196.
- 101 Struhár 2001, 196.
- 102 Struhár 2001, 196.
- 103 Behrens 1964, 21.
- 104 Struhár 2001, 196.
- 105 Struhár 2001, 196.
- 106 Jurišić 1989, 30. Ugyanitt a 42. kostolaci gödörben fél-éves, zsugorított szarvasmarha, és a 15. kostolaci gödörben szintén szarvasmarha csontvázat találtak.
- 107 Jurišić 1989.
- 108 Behrens 1964. Európában az állatáldozatok között a szarvasmarha a legtöbb (Behrens 1963-ig 459 európai esetet vizsgált, ebből 141 szarvasmarha, 47 juh, 16 ser-

- tés). A szarvasmarha-temetkezésnek 3 főbb területe van Európán belül: Duna-vidék, Kelet- és Nyugat-Európa. A Gömbamfórás kultúra szarvasmarha-temetkezései általában párosával kerülnek elő. A Pollex szerint ez nem véletlen: kísérőleleteik (vésett borostyánkorongok) és a feltárt jelenségek szerint kocsi elé járomba fogott állatok lehettek, amelyeket szántásra, igavonásra használtak, szimbolikus szerepkörük viszont a napkultuszhoz kapcsolódott - Pollex 1999.
- 109 A törpe, alacsony, közepes, nagyközepes, magas és gigantikus testméretű szarvasmarha egyaránt megtalálható - Vörös 1983, 38.
- 110 Bökönyi (kézirat), 20. Ez a legősibb, az őstulokhoz legközelebb álló típus.
- 111 A test feldarabolása ötféle régióban történhet: fej, törzs, húsos végtag, száraz végtag, ujjpercek/bőrben maradó csontok. Az állatok feldarabolásának kiválasztott módja hétköznapi és rituális célú is lehetett!
- 112 A klasszikus Görögországban hamuoltárokat létesítettek Olympiában Gének, Hérának és Hestiának, Samoson Hérának, Thébai-ban Apollón Spodiosnak, Didymában szintén Apollónnak. Az oltár az elégetett állatok hamvából keletkezett. Esetükben pre-hellén kultusztradíciókra következtetnek, amelyek egykor női istenségek áldozóhelyei voltak - Hegyi 1998, 91.
- 113 A núlusi népek tapasztalataikat a szarvasmarha-szimbolizmus segítségével alakítják ki. A dinkák (egy szudáni szarvasmarha-tenyésztő törzs) pl. a színeket a marhák színei alapján követik, a férfiak önmagukról alkotott képét az közvetíti, hogy egy ökörral azonosulnak, a társadalomra vonatkozó tapasztalatok pedig állatáldozatokban összegződnek. Ha feláldoznak egy ökröt, megölésének különböző módozatait írják elő, mindegyik módszer megfelel annak, amit az áldozattal el akarnak éni. Ha vérbosszú által elválasztott két csoport közti fegyverszünet jön létre, az állatot középen kettévágják és elosztják a két fél között (jeleznél: a vizsály immár nem állhat közjük); egyes esetekben agyontaposzák, máskor megfojtják az állatot. Ha az áldozat célja a vérfertőzés hatásainak megszüntetése, az állatot hosszában, nemi szervei mentén vágják félbe. Az áldozati ökör testében nem nehéz felfedezni a politikai test képét, felvágásának módjában nyilvánvalóan egy társadalmi helyzet képződik le, a tevékenységben pedig valamilyen közös ügy fejeződik ki - Douglas 2003, 91, 155.
- 114 Goldziher 2003, 88-127. Sümeghy Vera a badeni kultúra kocsidényeit az ógörög daidala esőkérő termékenységű ünneppel hozza kapcsolatba - Sümeghy 1958.
- 115 A szerző véleménye szerint mindkettő háziasítását már a mezolitikum folyamán elkezdheték - Rowley-Conwy 1986, 26. A legkorábbi juhcsontokat Jericho kerámia előtti rétegekből (Kr.e. 8000-7000), Argissa Maguláról (Kr.e. 7200) ismerjük. Zawi Chemi Shanidarban emberi ellenőrzés alatt tartott, de még nem domesztikált vadjuhokat tartottak Kr.e. 10800 körül - Clutton-Brock 1999, 74.
- 116 Clutton-Brock 1999, 69-70. Valószínűleg az *Ovis orientalis*, az ázsiai muflon lehetett valamennyi háziasított juh őse.
- 117 Nem világos, hogy a jégkorszak végén mi történt az európai muflonnal. Egyes vélemények szerint csak reliktu-mai maradtak, elsősorban a Mediterráneum szigetein éltek kis területek, így nem lehettek az európai őskori kultúrák által befogott vad alanyok. A fosszilis leletek hiánya azonban nem elég bizonyíték egy ilyen érvehez, ezért a kérdés egyelőre függőben van. A neolitikus állattartók kb. Kr.e. 7000 körül vihették be Európába a domesztikált juhot - Bökönyi 1971, 642; Clutton-Brock 1999, 70.
- 118 Clutton-Brock 1999, 75. Talán a szövés-fonáshoz alkalmas szőrzet kialakulása mutációval jött létre, amelyet emberi kiválasztás segített tovább. Az iráni Tepe Sarab-ról előkerült juhszobrocscsa már ilyen gyapjas juhot ábrázol (Kr.e. 6. évezred). A háziasított juh rendkívül sok variációja alakult ki, amelyek a szarv alakjában, a fark hosszúságában és fagyasságában, a gyapjú minőségében és mennyiségében, a bunda színében különböznek egymástól.
- 119 Bökönyi 1971, 649-650. E méretnövekedés miatt feltételezik, hogy már komolyabb gyapjúhasznat hajtottak, mint a korábbi időszak juhai. A badeni kultúrában új tulajdonságainak köszönhetően lendült fel a juhtartás újból. Ehhez kapcsolódik egy újfajta bikónikus, nehéz orsógomb-típus széles körű elterjedése a kultúra teljes területén.
- 120 Vörös 1983, 39.
- 121 A legkorábbi kecskeszontok a Kr.e. 8. évezredből, Jericho kerámia előtti neolitikus rétegeiből származnak, Clutton-Brock 1999, 78. A vad alanyok közül a bezoár, a markhor, a kőszáli, és a kaukázusi fajok lehettek a háziasítás ősei.
- 122 Torma 1973, 413. Kőpakolósos sír alatt, töredékes, 414. kőpakolósos sír szélén, töredékes, a 416. és 418. sírok között a felszínen, töredékes.
- 123 Több töredékes állatszobrocscsa is előkerült: Korek 1968, XII. T/4, XIII. T/1-7. Köztük a XIII/7. leleten kivehető a fotó alapján, hogy juhot formáz, a többinél az állat faja nem határozható meg. Sófalvi A. említi Balatonlelle-Országúti dűlőből egy állatfejet mintázó agyagtárgyat - Sófalvi 2004, 18.
- 124 Vladár 1979, 62, obr. 38-39.
- 125 Juh-temetés temetőben: Vác, Monor: Vörös I. szóbeli közlése.
- 126 Endrődi 2004, 47-52, 52. kép.
- 127 Endrődi-Vörös 1997; Endrődi 2004, 47-52, 53. kép.
- 128 Endrődi-Vörös 1997
- 129 Szabó 1983, 5-34; Vörös 1983, 47-48.
- 130 Behrens 1964, 21.
- 131 Enachescu 2004, 55.
- 132 Testtömegükből adódóan egyetlen szarvasmarhából nyerhető húsmennyiséget 3-4 kiskérődző fedez, ezért a kiskérődzők egyedszáma a jóval nagyobb is a szarvasmarháénál, húshasznosítása körülbelül a szarvasmarha arányának felel meg.
- 133 Sz. Kállay 1988, 38-41; Vörös 1988a.
- 134 Vörös 1986, a temetkezések a tiszapolgári és bodrogkeresztúri kultúra közötti átmenetre keltezhetők. Általában felnegyelték az állatokat.
- 135 Gross-Höflein, középső bronzkor vége - Behrens 1964, Abb.13, 21-23.
- 136 Az athéniek a marathoni győzelem után 500 kecskét áldoztak fel. Leach 1949, 456.
A beduinok között az 1800-as években még 5 fontosabb áldozattípust jegyeztek fel, amelyek 1: az áldozat ünnepe, amelyet egyszer egy évben annak emlékére végeznek, hogy Ábrahám felakarta áldozni fiát, Izsákot, 2: a ginn-áldozat, amelyet vadászat alatt mutatnak be, egy állat húsát és véréát adják a földszellemeknek, hogy ne ártanak a vadásznak, 3: házasság pároknak mutatják be, hogy megővje őket az átoktól és áldást hozzon, 4: családtag halálakor a sírba teszik útravalónak, egy másikat 40 nappal a halála után áldoznak fel, de ez már megemlékezés-jellegű, 5: szenteknek ajánlott áldozat. (Szenteknek minősülnek a törzsek ősapái, patrónusai.) Az áldozatokat a család legöregebbjei végzik általában, a nőket közben elkülönítik. Általában fiatal hím állatot választanak, mert azt tartják, hogy ennek a leglágyabb a húsa,

- míg az öregé rossz ízű, kemény. Az áldozati állat leggyakrabban kecske, de marha és teve is lehet. Az öles előtt vízzel itatják meg őket, a nyúzás után kettéhasítják, és az elkészítés után elfogyasztják. A feleslegeket (koponya, irha) a mézszáros kapja meg. Az áldozati helyektől néha 10-150 méterre található a hulladékgyűjtő, ahová az áldozat során és után képződött hulladékot eltakarítják. Az áldozati helyeket (pl. egy szent sírja) mindig tisztán tartják - Klenck 1995.
- Egyes kultúrákban igen nagy szerepet kap a vendéglátásban az állati hús-evés, amely már-már protokoll jellegűen szigorú és merev szertartási ceremóniává válik. Egész kommunikációt ki lehet fejteni szavak nélkül egy-egy lakomán az ültetéssel, az étel elkészítésével és tárlásával, mert minden mozzanat szimbolikus jelentőséggel bír - Gratham 1995.
- 137 Viga 1980; *ibid.* 1982.
- 138 A vaddisznó Európa, Ázsia, É-Afrika területén él, 25 alfaját írták le. Az őskori háziasított fajták vizsgálata szerint az európai és ázsiai alfajok azonosíthatók őssökként. A legkorábbi háziasított sertécsontokat Jericho kerámia nélküli B rétegéből (Kr.e. 7000), Jarmo-ról, Argissa Maguláról ismerjük - Clutton-Brock 1999, 91-93.
- 139 Az 1990-es években Törökországban Hallan Çemi-ben 10000 éves sertécsontokat találtak. Házasításra utaló bizonytalan jelek kerültek elő mezolitikus településekről, pl. Soroki II, Zamil Koba, Taş Ayir - Rowley-Conwy 1986, 27.
- 140 Az extenzív sertéstartáshoz (réti tartás, makkoltatás) a középkori Magyarországon ld. Szabadfalvi 1971.
- 141 Nemeth 1998.
- 142 Egészen biztosan nem hétköznapi célokra használták a Tiszacsegen előkerült disznó alakú agyagedényt (korai neolitikum. A MNM régészeti kiállításának vezetője, 20. kép). Disznófej, edényről letört részként (Gorzsacsoport, késői neolitikum, Horváth 1998, 289, Pl. I/3, Pl. III/10.).
- 143 Égetett agyagszobrocska Somogyvárról, a lengyeli kultúra gödréből, lába törött - Ecsedy 1973.
- 144 Pl. Tószeg-Laposhalomról, bronzkor - Bökönyi 1974, Fig. 78; Báta, kelta vadkan szobrocska, uott Fig. 79.
- 145 Bökönyi (kézirat), 27.
- 146 Vörös 1983.
- 147 Ennek ellenére előfordulnak, ld. pl. Budakalász-Luppa csárda, 91. férfisír: a „kézműves” sírja - Korek 1986.
- 148 A Fülöp-szigeteki törzsek közül az Agta és az Ilongot törzsek a vadászatokon elejtett vaddisznó koponyáját és állkapcsát a tetőgerendákon tartják, míg az Ifugao törzs kiválogatja és trófeaként tartja őket - Griffin 1998.
- 149 Meglehetősen gyakori a tiszai, lengyeli, bodrogkeresztúri kultúrákban. Vadkanagyar-lemezek (sisak vagy páncél részei?) ismertek középső rézkorból („Tiszaszőlősi kincs”); valamint a bronzkori fűzesabonyi kultúrából Nižna Mysláról (280. sír), a hatvani kultúrából, Törökszentmiklós-Terehalomról, Vattináról, Mezőcsát-Höröcsögösről (87. sír, halomsíros kultúra), stb. Makkay 1982; *ibid.* 2001.
- 150 Torma 1973a, 494.
- 151 Mezőcsát-Höröcsögösön önálló temetkezésként sertés bal oldalára zsugorított váza került elő a kultúra temetőjében - Kalicz 1999, 68, 8 kép/3, 10/jobbra lent.
- 152 Endrődi-Vörös 1997.
- 153 Horváth 2001; Vörös 2001, 9-10. táblázat.
- 154 Endrődi-Vörös 1997.
- 155 RégFüz 42, 1991, 16.
- 156 Struhár 2001, 196.
- 157 Jurišić 1989.
- 158 Pótáldozatként szent malac-szobrocskák is előfordulnak a szentélyek környezetében - Mylonas 1961, Fig. 66.
- 159 Nelson 1998.
- 160 Lobban 1998. Az izraelita törzseknel kialakult tiszta és tisztátlan kategóriák étkezési, tisztálkodási és egyéb előírások voltak, amelyek az adott kor és földrajzi terület közegészségügyi viszonyai mellett a kiválasztott nép egészségét és egységét óvták. Tisztátlanak számított többek között a disznóhús, amely számos mikroszkopikus élősködőt hordozott magában, és így betegségeket, járványokat okozhatott. A sertés húsa csak abban az esetben veszélytelen, ha jól átfőzik. Ezt az adott kor viszonyai között még nem mindig tudták kellőképpen megoldani - KÉZIKÖNYV A BIBLIÁHOZ 1992, 176.
- 161 A legendákban a neve Gullinbursti, ami kb. Arany Sörtét jelent.
- 162 Senckenberg-mocsár (D); Starr Carr (GB); a Közel-Keleten Cayönü. Itt a kecskét és a juhót korábban háziasították a kutyánál - Bökönyi 1974, 317. A kutyát már a mezolitikum folyamán nemcsak vadászatra, hanem hajásra is használhatták. Skandináv mezolitikus lelőhelyekről teljes és részleges kutya-csontvázak kerültek elő emberi temetkezések mellett, de önállóan is. Nemcsak túlvilági társ volt tehát, hanem megillette a temetés „saját jogán” is - Larsson 1990, 155. A szelídítés kb. 15000 évvel ezelőtt kezdődhetett el, Európa területén vad alanyként a farkas és a sakál szolgált - Clutton-Brock 1999, 49. Hasonló a helyzet a Közel-Keleten: Ein Mallahában kőborításos sír alatt, egy idősebb személy mellett voltak kutya-csontok (natúfi kultúra, 12000 éves). A mezolitikum/korai neolitikumból Jarmo (Kr.e. 6600) és Vlasac (Kr.e. 5400), Jásztelek I. (Vörös 2005, 7. táblázat) településeken kerültek elő kutya-csontok.
- 163 Bökönyi (kézirat), 29.
- 164 Torma 1973a, 494, Abb.5.
- 165 Nagy László ásatása 1928-ban, Tompa 1936, 9.
- 166 Banner 1956, 207.
- 167 Ecsedy I. ásatása, 1971, 1973. MRT 6 1982, 154, 11/80 lelőhely.
- 168 Struhár 2001, 196.
- 169 Struhár 2001, 196.
- 170 Struhár 2001, 196.
- 171 Struhár 2001, 196.
- 172 Struhár 2001, 196.
- 173 Enachescu 2004, 55.
- 174 Zalai-Gaál 1994.
- 175 Maringer 1980-1981, 40-41.
- 176 Pl. Hostovice a középső neolitikus tölcseeres szájú edények népének kultúrájától - Pleinerová 2002. A marhaáldozatok legkorábban a Salzmünde-komplexumban, az Altmärkische Tiefstichkeramik-ban, és a Tölcseeres szájú edények népénél jelennek meg, a középső rézkorban. A legkésőbbiek a zsinédgszes kerámiához, a Schönfeld-komplexumhoz és a Gömbamfórás kultúrához kapcsolódnak, a korai bronzkor időszakában.
- 177 „The real scene of Neolithic cult activities must have taken place inside domestic houses, and not in „sanctuaries”. ... This means that most of these rituals must have been a family affair, rather than a communal activity.” - Bánffy 2001, 61.
- 178 Mert nem köthetők családi egységekhez, pl. háztartás portájához, lakóházhoz.
- 179 Behrens 1964, 161-162.
- 180 Struhár 2001, 195. Az állatvázak ezek szerint tartozhatnak elhullott állatokhoz is, mindenféle szakralitási háttér nélkül. Nincs semmiféle bizonyítékunk arra nézve, hogy az őskori Európa emberei mennyire ismerték a betegségeket és az azokat előidéző okokat (valószínűleg semennyire). Ha észleltek is bizonyos szabályosságokat, vagy kimutattak összefüggéseket betegség és annak ter-

- jesztője/kórokozója között, nem tudták megmagyarázni annak okát, ezért inkább a természetfölötti kategóriába sorolták, és mágiával, rítusokkal védekeztek ellene. Az orvoslás és az erre vonatkozó megfigyelések némely ókori civilizációban igen magas színvonalon álltak (pl. egyiptomi birodalom, görög-hellén világ), más esetekben viszont nem fordítottak rá különösebb figyelmet (pl. római birodalom). Az egészséget óvó intézkedések az izraelita törzsek között léptek érvénybe legkorábban (Leviták könyve 11, Második Törvénykönyv 14. fejezetei, amelyek az egyiptomi kivonulást követően készültek, Kr.e. 13 század körül). Az izraeliták más népekhez hasonlóan ekkor még semmit sem tudtak a fertőző betegségekről, a környezetszennyeződésről, a vesztégzáról és a megelőző egészségvédelemről, a törvénnyel szembeni engedelmességük azonban sokszor megmentette életüket.
- 181 Ld. a függelékben Zandler Krisztián meghatározásait.
- 182 Ugyanezt megfigyelte A. Pollex is - Pollex 1999.
- 183 Pollex 1999, 546. Hasonlóan pl. Hódmezővásárhely-Bodzáspart. Az iszlám halottkultusz része: „férfihalálkor átvágott ínú tevét hagyni elpusztulni a síron. Ha a néhai férfi gyilkosság áldozata, legközelebbi rokona magát teszi a bosszú eszközüvé, és ünnepélyesen megesküszik, és addig hajszolja a gyilkost, míg vérrel nem mossa le a vért.” Rushdie 1988, 119.
- 184 Az emberi és állatalak összefonódására több utalást találunk a badeni kultúránál korábbi kultúrákban. Mezőkövesd-Mocsolyás: állatfigura maszkos emberi fejjel, hátán fülszerű fogóval, korai AVK (Kalicz-Koós 2000, 10. kép). Zorlent (Ro): töredékes figura, feje állati, mellrészén két bütyökkel, amely a női kebelnek felel meg (Lazarovici 1979, Pl. 21/A, D, E, F, 22/F, Vinča kultúra). Emberi fejek állati fejek helyén tűnek fel pl. a Vinča „amuletteken” (Stanković 1986, Fig. 8/12). Házmodellen Porodin-ban (Grbić et al. 1960, 34/1), Gradesnitsa-n, három emberfej függ a bejárat felett a bukránium vagy állatfej helyén (Nikolov 1974, Fig. 65.). Gorni Pasarel-ből állatfigura emberi arccal (Petkov 1957, fig. 1a-b, c, f, fig. 17.). Emberi figura állatfejjel Porodin-ból: álló emberi figura állatfejjel, kutya vagy medve (Gimbutas 1982, fig. 188.). Zalaszentbalázs: szemétdöbről kettős fejű állat alakú fedő-fogantyú, és egy női figura feje együtt került elő (lengyeli kultúra, Bánffy 2001, 60.). Lang-Enzersdorf: tűzhely melletti kultikus helyen egy állatfigura és egy női idol, (lengyeli kultúra, Ladenbauer-Orel 1964, 54.). Bánffy Eszter szerint (Bánffy 2001, 54.): „I would like to note the possible connection and the complicated relations between animal and human representations in the Neolithic and Chalcolithic of South East Europe.” uott, 59.: „... we cannot draw a sharp line between human and zoomorphic figurines.”
- 185 E viszonylag ritka alkalmak közé tartozik a méhi hamvasztásos sír, ahol gynekomorf edény, antropomorf edény és egy női idol együtt került elő. Méhi-Feketesár 1. sír, B. Kovács 2002, 24. ábra. Jelentőségük felismerése: Bánffy 1990-1991, 234. Aljmaš-on állati vázakat őrző áldozati gödörben idoltorzóval: Grammenos 2003, 161.
- 186 Torma 1973, 26.
- 187 Különleges esetek: gímszarvas vázát jelentik Nitriánsky Hrádok II-ről (Struhár 2001, 196); Vučedol-Gradacról (badeni kultúra?, Schmidt 1845, 16. T/3); Ljubljansko barje-ről 13 borzkoponyát, és Vučedol-Streim-ről a 80. gödörből 1 teljes és 3 további állathoz tartozó hódcsontokat (Jurišić 1989, 30-31). Hódcsontok voltak a Pilismarót-basaharci 197. gödörben is. Mammíngban egy gödörben őzsuta-vázat tártak fel (Driesch-Gerstner 1993). Lelelyünkön a 1451. és 1904. gödrökben előkerült őz-vázrészek, a 1608. és 1612. gödrökben gímszarvas, a 1657. gödörben vadmacska, és a 1770. gödörben mezei nyúl csontjai utalnak egyedül a háziállatok előfordulása mellett a vadászott állatok jelentőségére.
- 188 A korabronzkori nagyrévi kultúrából Csepel-Hollandi útról és Soroksár-Botanikus kertről, Csongrád-Vidre 55. gödörből a vatyai kultúrából, Ozoráról, urnamezős kultúra? – Vörös 1988b, Kalicz-Schreiber 1981; Vörös 2002; a középső bronzkor végéről Gross-Höflein, Behrens 1964, 21-23; a kelta korszakból hazánkban Sopron-Krautacker, Sé, Jerem 2003.
- 189 Vö.: az emberi temetkezések feldolgozása Horváth - K. Zoffmann 2004.
- 190 A balatonöszödi településen mindössze egy kiskorsóban találtunk elszenesedett köles magvakat, valamint egy nagyméretű, ép őrlőkö őrlőfelületére cementálódott szennelt, nem azonosítható növényi maradvány. További ismert növényi maradványok a badeni kultúrából: Nova Huta-Zesawic (Pl): köles, alakor és tönke, roz (Godowska 1973, 75.); Iža (Sl): kb. 30 kg búza egy veremben (Němejcová-Pavúková 1968); Szlovákiából továbbá Bajč-Vlkanovo, Hoste, Jelsovice, Kámenin, Kočín, Levice, Mužla-Čenkov, Svodin, Sarišské Michal'any, Šarovec lelőhelyekről különböző búzafélék, len, mák, len-cse, stb, különböző típusú gödrökből, kemencékből (Cheben-Hajnalová 1997 Tab. 2.); Stickerberger II. (Au): alakor, Edlinger I: húsos som (Bayer 1928, 87.); Öcsöd-Kenderhalom: vadrepce (Hartyányi-Nováki 1967-1968, 10.); Budapest-Csepel-Vízmű: tönke, törpebúza, alakor, árpa, tölgyemakk, bükkemakk, galagonya, kenyér/kásamaradvány, tűzhelyekből (Endrődi-Gyulai 1998-2000); Keszthely-Fenekpuszta, gödrök alján jelentős gabonamaradvánnyal (Erdélyi I. ásatása, RF 32, 1979, 94. feldolgozatlan).
- 191 Vö.: a késő középkori/kora újkori Magyarország egyik legfontosabb importterméke a ridegen tartott szarvasmarha volt, a sertésállomány egy részét szintén ridegen tartották (makkoltatás), a társadalom mégsem tekinthető nomádnak. A „nomád” elnevezést ma már a néprajztudományban nem tartják szerencsés megfogalmazásnak, és ha használják is, kizárólag a folyamatos, évi ciklikus mozgásban levő lovas-nomád népekre értik, amelyek állatállományát a ló, kisebb mértékben a juh alkotja, és amely nem termel és nem gyűjt be takarmányt, hanem a folyamatos szállásváltásban oldja meg a takarmányellátás problémáját. Félnomádnak tekinthető a szarvasmarhatartást is bevonó, részben letelepült és földművelést is folytató, de zömében állattartással foglalkozó társadalom. A honfoglaló magyarsággal kapcsolatban ld. a kérdésről pl. Szabadfalvi 1997; Veres 1997.
- 192 Pl. a vörsi és kakaslovinci diadémok, a Velvary-i mell-dísz, a Leobersdorf-i és Lichtenworth-i torquesek, a csongrád-bokrosi, balatonszemesi és sármelléki kések - Horváth 2004, 221-222.
- 193 Hollós 1993, 68.
- 194 Turner 2002, 96.
- 195 Balatonlelle-Országúti dűlő és -Felső Gamász lelőhelyeken a lelőhely kiemelkedő fontossága miatt az ásató Sófalvi András földmintákat vett, ám az iszapoltatás és szitálás után sem sikerült jelentős növényi maradványokat kimutatni - Sófalvi 2004, 20.
- 196 Etnográfusok soha nem találtak egyetlen példát sem a nők férfiak feletti uralmára, a matriarchátus tehát - legjobban tudomásunk szerint - nem létezik, és nem is létezett soha - Hollós 1993, 115. A nők státusza minden eddigi vizsgált társadalomban alávetett, az alávetettség mértéke azonban változó. A matrilineáris alapon szerveződő

- társadalmakban, amelyekben jellemző, hogy a házasság után a matrilocális letelepültség mintázata érvényesül, a nők általában több joggal rendelkeznek, de ez nem jelenti, hogy ők uralkodnak. Ugyanúgy a férfiak rendelkeznek a legmagasabb politikai tisztségek és legfontosabb erőforrások felett, bár a legtöbb hatalommal bíró személy nem a férj, hanem az anyai fivér. Az emberi társadalmak 13%-a szerveződik mindössze matrilocális alapon (pl. az észak-amerikai irokézok, vagy az afrikai szenufó-kefarák) - Hollós 1993, 10-107.
- 197 „Ha a homérosi Apollón-himnusz nem tanúsítaná egyértelműen az istenség vallási vezető szerepét, pusztán a régészeti anyag alapján még a Kr.e. 6. században is az istennők túlsúlyára következtetnénk.” – írja Hegyi Dolores a görög Apollón-kultusz kapcsán - Hegyi 1998, 39.
- 198 Vannak társadalmak, amelyek nagy jelentőséget tulajdonítanak a rítusoknak, mások, noha sok rituálét gyakorolnak, azok kevesebb féle rítust és kevésbé burjánzó szimbolikát tartalmaznak, ismét mások teljességgel nélkülözik a vallás bármiféle megnyilvánulását - Turner 2002, 20.
- 199 Jóval jelentékenyebbek, mint az előző középső rézkorban, és mint az utána következő korabronzokban. Tökölön pl. egyetlen gödörből (1-2. jelzésű gödör) 12 női idól töredéke látott napvilágot - Kalicz 2002.
- 200 Így pl. nem véletlen, hogy a badeni kultúrához hasonlóan hosszú életű, nagy kiterjedésű és gazdagságú urnamezős kultúrára ugyanezek a jellemzők igazak.
- 201 Etnográfiai példák léteznek arra, hogy a miniatűr emberi és állati szobrocskákat, idoloikat kifejezetten a rituálé alkalmára készítik, és a felhasználásuk után elveszítik értéküket, az ünnep után gyerekeknek adják őket játékszerűen - Süger et al. 1991.
- 202 A skandináv bronzkorban például több presztizs-tárgyon felbukkanó általános motívum a kígyó, míg az állatsontleletek között még nem mutatták ki csontjait. Ettől függetlenül tudjuk, hogy az adott állatfaj a helyi fauna tagját képezi. Mivel nem haszonállat (sem tenyésztett, sem vadászott formájában), és nem is könnyen azonosítható kisméretű csontjai miatt, ezért ez a tény önmagában még nem tartalmaz feloldhatatlan ellentmondásokat - Levy 1995, 14.
- 203 Leone 1982, 749.
- 204 Turner 2002, 26.
- 205 Hollós 1993, 55.
- 206 Turner 2002, 140. A társadalom és a közösség lényegét rendkívül nehéz megragadni. G. A. Hillery 94 meghatározását nézte át, majd erre az eredményre jutott: „azon túlmenően, hogy az emberek közösségben élnek, nincs teljes egyetértés a közösség természetét illetően” - Hillery 1955, 119. V. Turner az ember társadalmi életét folyamatnak, vagy inkább folyamatok sokaságának tekinti - Turner 2002, 153, 218.
- 207 Douglas 2003, 327.
- 208 Pl. alapító-áldozat, építési-áldozat, esküáldozat, engesztelő-áldozat, győzelmi-áldozat, hála-áldozat, zsenge-áldozat, termékenység-tavaszi áldozat, halotti áldozat, napkultusz, az aratást védő és biztosító szertartások, tisztítóáldozat, szakramentális áldozat.
- A Leviták könyve szerint a zsidóknál öt áldozati szertartás létezett. 1.: égő áldozat: az egyetlen, amelynek bemutatásakor az egész állatot elégették, a felszentelés jele volt, a hívőnek Isten előtti hódolatát és a teljes önátadást jelezte, 2.: ételáldozat: gyakran az égőáldozat vagy a közösségi áldozat után következett, hódolatot és hálát fejezett ki, 3.: közösségi vagy békeáldozat, amely újra létrehozta a közösséget az áldozatot bemutató személy és Isten között, a hálaadó áldozat szerepét is betöltötte, 4.: engesztelő áldozat, amelyet rendszerint azért mutattak be, hogy bűnbocsánatot nyerjenek, ha vétettek Isten ellen. Az engesztelés napján a főpap megvallotta Istennek az egész közösség bűneit, és ezután vitték a pusztába a nép bűnéért való áldozatra szánt bakot, 5.: jóvátételi áldozat, amelyet akkor mutattak be, amikor embertársukat bántották meg. A 4. és 5. áldozat kiterjedt a nem szándékosan elkövetett vétségekre is, pl. a szülés után bemutatott engesztelő áldozatra. A vörös tehén szertartása a holttest megérintése miatti tisztatlanság megszüntetését szolgálta. Az áldozatbemutatást előre meghatározott sorrend és szabályok szerint végezték. A naponkénti áldozatbemutatások nem öncélúak voltak, hanem a bűnre emlékeztették a népet, amely elválasztja őket az Istentől. Az engedetlenség (bűn) által megszegték az Istennel kötött szövetséget, és ez a halálbüntetést jelentette számukra. Isten azonban engedélyezte, hogy a bűnös ember megválthassa magát egy tökéletes, hibátlan állattal. Am a bűnt csak vér moshatta le, ez egyfajta váltságdíj volt. A feláldozott állatok az illető vagyonától függöttek, de csak hibátlan hímek lehettek: szarvasmarha, juh, kecske, illetve gerle. Az áldozatot felajánló személy ráhelyezte a kezét az állatra, jelezve, hogy az állat őt magát képviseli, aztán megölte. Megölése után a szolgálatot teljesítő pap az edényben felfogott vérral meghintette az áldozati oltárt, és elégette az állat meghatározott részeit. A maradékot a papok és az áldozatot felajánló személy ették meg - KÉZIKÖNYV A BIBLIÁHOZ 1992, 172-180.
- 209 Így pl. „pótáldozatok” kategóriába illenek az idoloik és az antropomorfi és zoomorfi edények is akár, bár erre valódi bizonyítékunk az őskorból még nem került elő.
- 210 Nem meghatározható fajtájú állatszobrocskák a badeni kultúrából: Ózd-Kőaljtető – Banner 1956, LXVIII/3-6, töredékesek, késői badeni; Pilismarót-Basaharc - Torma 1973, 24, 418. kőpakolósos sír közepén, nem meghatározható fajtájú, töredékes; Hlinsko – Pavelčík 1982, nagyon sematikusak; Obrova – Šmid 1979, Obr. 5/1-2; Mödling-Jennyberg, Zwerndorf – Mayer 1995, 154, Abb. 18. Zoomorfi edény töredéke Hlinsko-ról – Pavelčík 1982, 253. objektum, bolerázi fázis, Abb. 6.2. Állatalakos edény: Zlkovce- tálon lóalakok a peremen. A badeni kultúra pilismaróti állatszobrocskáinak esetében legmegdöbbentőbb azok viszonylagosan nagy mérete (kb. 30 cm körül). Ehhez hasonló mérettartományban sem a korábbi sem a későbbi kultúrák állatplasztikái nem fordulnak elő. Illetve Jordanów Szaski-ról (Lengyelország, Wrocław környezetében, Jordansmühl kultúra) ismerünk a badeni kultúránál kissé korábbi egy nagyméretű, zsinédísszel díszített kos-szobrot, mely nem sírből, hanem gödörből került elő. Ezt a juh-ábrázolást gyapjas típusnak tartják. Benecke 1994, 51. kép. Magassága: 33 cm. WOHIN DIE TOTEN GEHEN Abb. 69, 80-81; ŚLASK... 2003, 15, 30. kép. (48. kép)
- 211 Stengel-Oehmichen 1890, 83. Kérdés, hogy az archeozoologia ezt a kritériumot vizsgálni tudja-e.
- 212 Esküáldozathoz csak hím állatot mutattak be, a halottaknak nőstény vagy kasztrált állatot, a chthonikus istenségeknek elsősorban hím állatot áldoztak. A mykénei áldozati szertartási rend szerint Dionysosnak, Zeus Chthoniosnak és Ge Chthoniának egyéves állatot áldoztak. Fiatal állatokat áldoztak a kiemelkedő szent embereknek, és az ősöknek is. A zsengeáldozathoz az istenségnek a nyáj zsengejét, elsőszülöttjeit áldozták, általában meghatározott szertartások közepette. Az óind társadalomban az emberáldozat ősi pótléka a ló-áldozat volt, amely a legfelső társadalmi kasztok, nevezetesen az uralkodó privilégiuma volt. A brahmanikus

- szövegekben ötféle áldozat szerepel, amely öttagú hierarchikus sorba rendeződik: ember, ló, bika, kos, kecskebak. Ivanov 1984, 181.
- 213 Makkay 1975, 168.
- 214 Stengel-Oehmichen 1890, 85.
- 215 Meg kell jegyeznünk, hogy sokszor igen problémás eldönteni, hogy az állatváz alapvetően hiányosan volt-e a gödörbe helyezve, vagy csak később, a bolygatás vagy a feltárás során sérült meg.
- 216 Ez Balatonöszödön is bizonyítható: 15 objektumot biztosan, 24 objektumot feltételelesen sorolunk a klasszikus fázisba, 3 objektum nagy valószínűséggel a bolezai, 1 pedig a II.A-nak nevezett átmeneti periódusba tartozik.
- 217 Egy társadalom nemcsak strukturáltságot (különböző státussal, presztízzsel járó rétegzettség), hanem limináltságot (kiszöbhatás) is mutat, és így a különböző társadalmi rétegek hatalmának kifejeződése ugyanolyan mértékben szerepet kap, mint a – leginkább éppen az átmeneti rítusok által közvetített, az alkalmi, kultuszokban létrejövő közösségeknek (communitasoknak) köszönhetően létrejövő – társadalmi rangok, szabályok időszakos megszüntetése, eltörlése. Míg a struktúrának kognitív minősége van, lényegében egy osztályozási rendszer, amely az embernek a kultúrára, a természetre és a közélet elrendezésére vonatkozó gondolkodási modellje, addig a communitasnak egzisztenciális minősége van, az egész ember viszonyát tükrözi a többi egész emberhez, ezen kívül a lehetőségesség aspektusával is rendelkezik. A communitas még a legegyszerűbb társadalmakban is szimbolikus jelentőséget nyer a liminalitás, marginalitás, alsóbbrendűség és újraegyesülés kulturális jellegzetességeiben, bár a strukturalitás normái és különbözőségei az írás és történelem előtti társadalmakban kevés helyet hagynak az egyéni szabadságnak és választásnak. Az individualistát (akik köre a communitasok szerveződnek) inkább megbélyegzik és elítélik (Vö.: boszorkányság). Mindenképpen együtt alkotják azonban az általános „emberi állapotot”. Mivel a communitas gyakran spekulatív, és képzeteket, filozófiai eszméket termel, eksztázist gerjeszt, fől szabadítja az ember strukturális kötöttségeit, és szabad kibontakozást enged a mítosz, a rituálé és a szimbólumok terepén, ezért főleg radikális társadalmi feszültségek idején bukkan fel. A történelem előtti társadalmakban viszont a communitast úgy tekintik, mint annak a célnak az elérésére szolgáló eszközt, amellyel kiteljesedtebben vehetnek részt a strukturális szerepjátszás sokféleségében - Turner 2002, 140-144, 152-153.

Irodalom

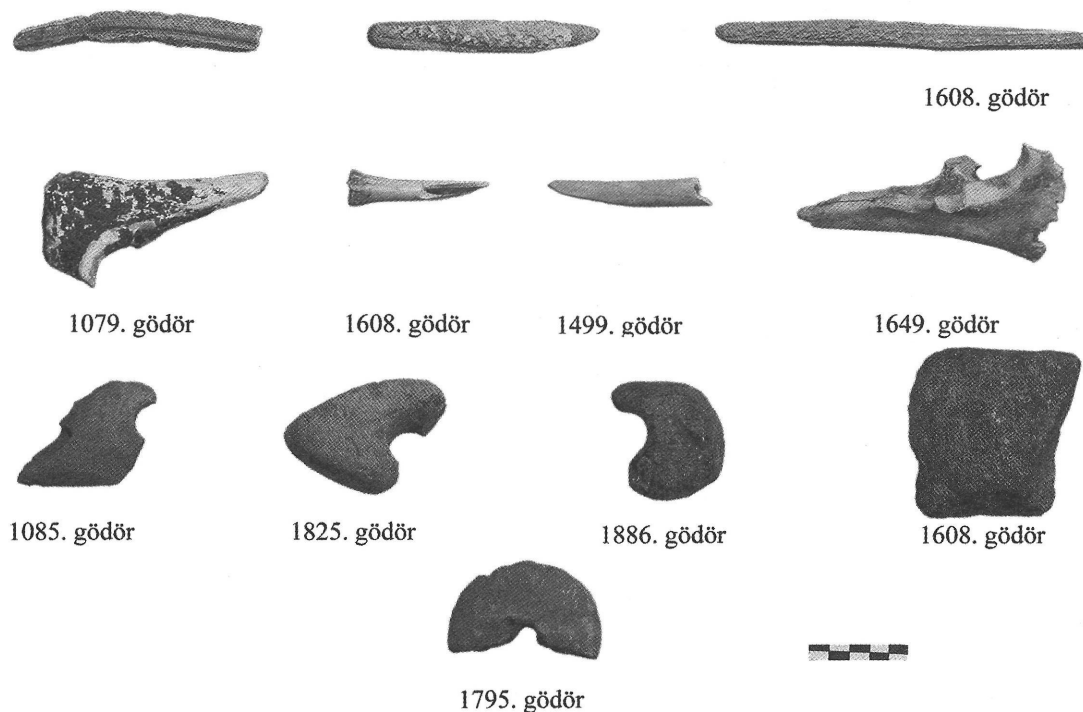
- BANFFY E. 1990-1991: Cult and Archaeological Context in Central- and South-Eastern Europe in the Neolithic and the Chalcolithic. - *Antaeus* 19-20: 183-251.
- BANFFY E. 1998: The origin of an imaginary animal figure type in the Lengyel culture. In: (Eds.: Anreiter P., Bartosiewicz L., Jerem E., Meid. W.) *Man and the animal World. Studies in Archaeozoology, Archeology, Antropology and Paleolinguistics in memoriam Sándor Bökönyi.* Archaeolingua, Budapest, 1998. pp. 55-65.
- BANFFY E. 2001: Notes on the Connection between Human and Zoomorphic Representations in the Neolithic. In: (Eds.: Biehl, P. F. – Meller, H. – Bertemes, F.) *The Archaeology of Cult and Religion.* Archaeolingua, Budapest (2001. pp. 53-71.
- BANNER J. 1934: Ásatás a hódmezővásárhelyi Kotacparton. *Dolgozatok XI:* 97-135.
- BANNER J. 1956: Die Pécelér Kultur. *Archaeologia Hungarica* 35, Budapest.
- BARTOSIEWICZ L. AND HERTELENDI E. AND FIGLER A. 1994: Seasonal dating of hand-collected fish remains from a prehistoric settlement in Hungary. In: (Ed.: W. van Neer) *Fish exploitation in the Past. Annales du Musée Royal de l'Afrique Centrale, sciences zoologiques, No. 274:* 107-114.
- BAYER J. 1928: Die Ossarner Kultur, eine äneolitische Mischkultur in östliche Mitteleuropa. *Eiszeit und Urgeschichte* 5: 60-91.
- BEHRENS H. 1953: Ein Siedlungs- und Begrabnisplatz der Trichterbecherkultur bei Weissenfels an der Saale. *Jahresschrift Halle* 37: 67-108.
- BEHRENS H. 1963: Die Rindskelettfunde der Pécelér Kultur und ihre Bedeutung für die Erkenntnis Historischer Zusammenhänge. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 15: 33-36.
- BEHRENS, H. 1964: Die neolithisch-frühmetallzeitlichen Tierskelettfunde der alten Welt. *Studien zu ihrer Wesensdeutung und historischen Problematik.* Veröffentlichungen des Landesmuseums für Vorgeschichte in Halle 19, 1964, Berlin.
- BELÉNYESY K. AND HORVÁTH T. 2004: Balatonöszöd-Temetői dűlő (M7/S-10). In: *Somogyi Múzeumok Közlemények* 16: 23-26.
- BENECKE, N. 1994: *Der Mensch und seine Haustiere. Die Geschichte einer jahrtausendealten Beziehung.* Theiss Verlag, Stuttgart.
- BLOEDOW E. 2003: – The significance of the goat in Minoan culture. *Praehistorische Zeitschrift* 78/1: 1-60.
- BONDÁR M. 1999: A badeni kultúra újabb és „elfelejtett” idolkai. The latest and the „forgotten” idols of the Baden Culture. *Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve XXI:* 39-59.
- BONDÁR M. 2002: A badeni kultúra kutatási helyzete Magyarországon (Vázlat). *Der Forschungsstand der Badener Kultur in Ungarn (Abriss).* *Studia Archaeologica VIII:* 7-30.
- BÖKÖNYI S. 1951: Untersuchung der Haustierfunde aus dem Graberfeld von Alsónémedi. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 1: 72-79.
- BÖKÖNYI S. 1968: Die Wirbeltierfauna der Siedlung von Salgótarján-Pécskő. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 20: 59-101.
- BÖKÖNYI S. 1971: The development and history of domestic animals in Hungary: The Neolithic through the Middle Ages. *American Anthropology* 73: 640-674.
- BÖKÖNYI S. 1974: History of domestic mammals in Central and Eastern Europe. Budapest, 1974.
- BÖKÖNYI S (kézirat) – Az újkőkor és rézkor állattartása. Kézirat, MTA-RI Adattár, K-855/97.
- THE BULL IN THE MEDITERRANEAN WORLD. Myths and Cults. Hellenic Ministry of Culture, Hellenic Culture Organization SA, Cultural Olympiad, 2001-2004.
- BURKERT W. AND COLPE C. 1972: *Homo Necans. Interpretationen altgriechischer Opferriten und Mythen. Religionsgeschichtliche Versuche und Vorarbeiten XXXII:* Berlin-New York.
- CHEBEN I. AND HAJNALOVÁ E. 1997: Neolitische und äneolitische Öfen in der Slowakei aus der Sicht des Archäologen und Archäobotanikers. *Archaeologia Austriaca* 81: 41-52.

- CLUTTON-BROCK J. 1999: A Natural History of Domesticated Mammals. Cambridge University Press, 1999.
- COLPE C. 1970: Theoretische Möglichkeiten zur Identifizierung von Heiligtümern und Interpretation von Opfern in ur- und prähistorischen Epochen. Vorgeschichtliche Heiligtümer und Opferplätze in Mittel- und Nordeuropa. Bericht über ein Symposium in Rheinhausen bei Göttingen vom 14. bis 16. Oktober 1968. Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, 1970, pp. 18-39.
- DRAVECZYK B. 1970: Somogy megye régészeti képekonyve. Somogyi Múzeum 17.
- DRIESCH VON DEN A. AND GERSTNER H. 1993: Tierreste aus der jungneolithischen Siedlung von Mamming, Ldkr. Dingolfing-Landau. Acta Praehistoria Archaeologica 25: 48-55.
- ECSEDY I. 1973: A Lengyeli-kultúra leletei Somogyvárott. Somogy Múzeum Közleményei 1: 277-280.
- ECSEDY I. 1982: Későrézkori leletek Boglártelelről. Late Copper Age finds from Boglártelel. Communicationes Archaeologicae Hungariae 1982: 15-27.
- ENACHESCU C. 2004: Spiritually elements in the Cernavoda III-Boleráz complex. In: Aspects of Spritual Life in South East Europe from Prehistory to the Middle Ages. Eds.: Cojocar, V. – Spinei, V., Iași, 2004. pp. 47-62.
- ENDRÓDI A. (szerk.) 2004: Hétköznapi és vallásos élet a rézkor végén. A Baden-kultúra 5000 éves emlékei Budapesten. - Everyday life and spirituality at the end of the Copper Age. 5000 years old remains of the Baden Culture in Budapest. Budapest Történelmi Múzeum, 2004.
- ENDRÓDI A. AND GYULAI F. 1998-2000: Hearths and other finds of the Late Copper Age Baden Culture at Budapest-Csepel Island. (Gynaecomorphic vessels, archaeobotanical remains). Archaeológiai Értesítő 125: 9-44.
- ENDRÓDI A. AND VÖRÖS I. (kézirat) 1997: Késő rézkori szarvasmarha temetkezések Magyarország területén. Kézirat – 1997. október 14.: lezárva a Patay-emlékkötet számára. Studien zur Metallindustrie und Glaubenswelt der Kupferzeit Mitteleuropas. Festschrift für Pál Patay zum 85. Geburtstag. in print
- ENDRÓDI A. AND VÖRÖS I. (kézirat) 1998: A bádeni kultúra hitvilágának emlékei Budapesten. Kézirat – 1998. április 22. lezárva.
- DAWSON A. 1998: Reflections on the Interactions between People and Pigs. In: Nelson 1998. pp. 5-11.
- DOUGLAS M. 2003: Rejtett jelentések. Antropológiai tanulmányok. Implicit Meanings. Essays in Anthropology. Budapest, Osiris könyvtár, 2003.
- FÁBIÁN SZ. 2004: Balatonkeresztúr-Réti dűlő. In: Somogyi Múzeumi Közlemények 16: 10-15.
- FALUS R. 1976: Az antik világ irodalmi. Budapest, 1976.
- FIGLER A. AND BARTOSIEWICZ L. AND FÜLEKY GY. AND HERTELENDI E. 1997: Copper Age Settlement and the Danube Water System: a case study from North Western Hungary. In: (Eds.: Chapman, J. – Dolukhanov, P.) Landscapes in Flux Central and Eastern Europe in Antiquity. Oxbow Books 1997. pp. 209-230.
- FILIP J. 1966: Enzyklopädische Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas. I. 1966.
- FÜZES M. 1990: A földművelés kezdeti szakaszának (neolitikum és rézkor) növényleletei Magyarországon (Archaeobotanikai vázlat). Die Pflanzenfunden in Ungarn der Anfänglichen intwicklungsfase des Ackerbanes (Neolithikum und Kupferzeit). Archaeobotanische Skizze. A Tapolcai Városi Múzeum Közleményei 1: 139-239.
- GIMBUTAS M. 1982: The Goddesses and Gods of Old Europa. Myths and cult images. London, 1982.
- GODOWSKA M. 1973: Die Kultur mit kannelierter Keramik (Mittel- und Spätphase) in Polen. Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur. Bratislava, 1973. pp. 67-78.
- GOLDZIEHER I. 2003: Mítosz a hébereknél és történelmi fejlődése. Mitológiai és vallástörténelmi tanulmányok. – Der Mythos bei den Hebräern. Leipzig, Brockhaus 1876, Budapest, 2003.
- GRAMMENOS D. V. (ed.) 2003 – Recent Research in the Prehistory of the Balkans. Publications of the Archaeological Institute of Northern Greece, Nr. 3, Thessaloniki, 2003.
- GRBIĆ M. et al. 1960: Porodin, kasnoneolitsko naselje kod Bitolja. Bitolj, 1960.
- GRANTHAM B. 1995: Dinner in Buqata: The Symbolic Nature of Food Animals and Meal Sharing in a Druze Village. In: Ryan-Crabtree 1995. pp. 73-79.
- GRIFFIN P. B. 1998: An Ethnographic View of the Pig in selected Traditional Southeast Asian Societies. In: Nelson 1998. pp. 27-39.
- HARKAI I. 2000: Újabb késő rézkori leletek Hódmezővásárhely-Bodzáspartról. Neue spätkupferzeitliche Funde im Hódmezővásárhely-Bodzáspart. Studia Archaeologica VI: 7-24.
- HARTYÁNYI B. AND NOVÁKI GY. 1965-1968: Növényi mag és termésleletek Magyarországon az újkőkortól a XVIII. századig. Samen- und Fruchtfunde in Ungarn von der Jungsteinzeit bis zum XVIII. Jahrhundert. Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1967-1968: 5-82.
- HEGYI D. 1998: A görög Apollón-kultusz. Apollo Könyvtár 19. 1998.
- HILLERY G. A. 1955: Definitions of community: areas of agreement. Rural Sociology 20. 1955.
- HOLLÓS M. 1993: Bevezetés a kulturális antropológiába. ELTE, Budapest, 1993.
- HORVÁTH F. 1998: The zoomorphic figurines of the late neolithic Gorzsa group and their South-East European relations. In: (Eds.: Anreiter, P. – Bartosiewicz, L. – Jerem, E. – Meid, W.) Man and the animal World. Studies in Archaeozoology, Archeology, Anthropology and Paleolinguistics in memoriam Sándor Bökönyi. Archaeolingua, Budapest 1998. pp. 285-307.
- HORVÁTH L. 1974:– Óskori hordó alakú edény Szigligetről. – A prehistoric barrel-shaped vessel from Szigliget. Archaeológiai Értesítő 101: 55-64.
- HORVÁTH L. A. 1996: Egy különleges rézkori agyagtárgy. Ein besonderer kupferzeitlicher Gegenstand. Zalai Múzeum 6: 161-169.
- HORVÁTH L. A. 2001: Interpretationsmöglichkeiten der urzeitlichen Kultgruben. Az óskori kultuszgödörök értelmezésének lehetőségei. (Egy rézkori kultuszhely régészeti és vallástörténelmi elemzése). Studia Archaeologica 7: 43-83.
- HORVÁTH T. 2002: A unique antropomorphic representation of the Baden culture. Antaeus 25: 423-427.
- HORVÁTH T. 2002a: Késő rézkori agyagmaszk Balaton-öszödről. A Late Copper Age clay mask from Balaton-öszöd (Transdanubia). Órégészeti levelek 4 (2002) 31-40.
- HORVÁTH T. 2004a: A new human representation from the Baden culture: a Mask from Balatonöszöd. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 55: 179-237.
- HORVÁTH T. 2004b: Late Copper Age Settlement in Balatonöszöd, Hungary. Acta Archaeologica Carpathica XXXIX: 59-85.

- HORVÁTH, T. AND JUHÁSZ, I. AND KÖHLER, K. 2003: Zwei Brunnen der Balaton-Lasinja Kultur von Balatonöszöd. *Antaeus* 26: 265-301.
- HORVÁTH T. – K. ZOFFMANN Zs. 2004: Emberi vázakat tartalmazó objektumok Balatonöszöd-Temetői-dűlő badeni településéről. - A badeni népesség Balatonöszöd lelőhelyéről való embertani leleteinek ismertetése. *Somogyi Múzeumok Közlemények* 16: 71-111; 111-127.
- HORVÁTH, T. AND GHERDÁN, K. AND HERBICH, K. AND VASÁROS, ZS. 2004 in print: A badeni kultúra épületei Balatonöszöd-Temetői dűlő lelőhelyen. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 2006 in print.
- HORVÁTH, T. AND GHERDÁN, K. AND HAJNALOVA, M. AND HERBICH, K. 2005 in print: Techno-típológiai megfigyelések a balatonöszödi badeni település fazekasáruin. *ΜΩΜΟΣ* IV, in print.
- HOTI M. 1989: Novi nalazi konsekrativnih nogora na Vučedolu. *New Finds of Consecrational Hornes of Vučedol. Opuscula Archaeologia* 14: 33-42.
- IVANOV V. 1984: *Nyelv, mítosz, kultúra. Gondolat, Budapest, 1984.*
- JEREM E. 2003: Animal sacrifice and ritual deposits of the Iron Age. Ritual treatment of animals: a case study from Sopron-Krautacker NW Hungary. In: (Hrsg.: Jerem, E. – Raczky, P.) *Morgenrot der Kulturen. Frühe Etappen der Menschheitsgeschichte in Mittel- und Südosteuropa. Festschrift für Nándor Kalicz zum 75. Geburtstag. Archaeolingua, Budapest 2003. pp. 541-567.*
- JURISIĆ M. 1989: Ukopi životinja na Vučedolu. *Animal Burials on the Site Vučedol. Opuscula Archaeologia* 14: 17-31.
- KALICZ N. 1999: A késő rézkori Bäden kultúra temetője Mezöcsát-Höröcsögösön és Tiszavasvári-Gyepároson. *Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 37: 57-103.
- KALICZ N. 2002: Eigenartige anthropomorphe Plastik der kupferzeitlichen Badener Kultur im Karpatenbecken. A rézkori Baden kultúra sajtáságos ember alakú plasztikája a Kárpát-medencében. *Budapest Régiségei* 36: 11-55.
- KALICZ N. AND KOÓS J. 2000: Település a legkorábbi újkőkori sírokkal Északkelet-Magyarországról. Eine Siedlung mit ältestneolithischen Gräbern in Nordostungarn. *Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 39: 45-75.
- KALICZ N. AND RACZKY P. 1980-1981: Siedlung der Körös-Kultur in Szolnok-Szanda. *Mitteilungen des Archäologischen Institutes der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 10-11: 13-24.
- KALICZ N. AND RACZKY P. 1981: The precursors to the „horns of consecrations” in the Southeast European Neolithic. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 33: 5-21.
- KALICZ N. AND RACZKY P. 1984: Preliminary report on the 1977-1982 excavations at the Neolithic and Bronze Age tell settlement of Berettyóújfalu-Herpály. Part 1: Neolithic. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 36: 85-137.
- KALICZ-SCHREIBER R. 1981: Opfergruben aus der Frühbronzezeit in der Umgebung von Budapest. *Slovenska Archaeologia* 29: 75-86.
- KELET ÉS NYUGAT HATÁRÁN. - On the Borders of East and West. A magyar Nemzeti Múzeum állandó régészeti kiállítása. The Permanent Archeological Exhibition of the Hungarian National Museum. 2002, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest.
- KÉZIKÖNYV A BIBLIÁHOZ – The Lion Handbook to the Bible. Budapest, 1992.
- KLENCK J. D. 1995: Bedouin Animal Sacrifice Practices: case Study in Israel. In: Ryan-Crabtree 1995. pp. 57-73.
- KOREK J. 1968: Eine Siedlung der spätbadener Kultur in Salgótarján-Pécskő. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 20: 37-59.
- KOREK J. 1983: Közép-Kelet-Európa a rézkor végén. *Doktori disszertáció, Budapest, 1983.*
- KOREK J. 1984: Ásatások Szigetcsép-Tangazdaság I. lelőhelyen. A későrézkori település leletei. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1984: 5-29.
- KOREK J. 1986: The Grave of an Artisan in the Copper Age Cemetery at Budakalász. In: ed.: T. Biró, K.: *Papers for the International conference on prehistoric flint mining and lithic raw material identification in the Carpathian Basin, Budapest-Sümeg, 1986. pp. 317-323.*
- B. KOVÁCS I. 2002: A méhi istentárs és népe. *Gömör-Kishont az őskorban. (I.) Rimaszombat, 2002.*
- KÖNINGER J. AND KOLB M. AND SCHLICHTERLE H. 2001: Elemente von Boleráz und Baden in den Feuchtbodensiedlungen des Südwestdeutschen Alpenvorlandes und ihre mögliche Rolle im Transformationsprozess des lokalen Endneolithikums. In: P. Roman – S. Diamandi (Hrsg.): *Cernavoda III. – Boleráz – Ein Vorgeschichtliches Phänomen zwischen dem Oberrhein und der unteren Donau. Symposium Mangalia/Neptun, 18 - 24. Oktober 1999. Studia Danubiana, ser. Symposia 2. Bucuresti 2001. pp. 641-672.*
- KÓVÁRI K. 1985: A tahitótfalui késő rézkori gödör. *Studia Comitatensis* 17: 7-14.
- KÓVÁRI K. 1993: Kisvác-Liliom u. 17.31/65. *Magyarország Régészeti Topográfiája* 9: 483-484.
- KRUK J. AND MILISAUSKAS S. 1991: Utilization of cattle for traction during the later Neolithic in southeastern Poland. *Antiquity* 65: 561-566.
- LADENBAUER-OREL, H. 1964: Das jungsteinzeitliche Idol von Lang-Enzersdorf bei Wien. *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich* 1: 51-57.
- LARSSON L. 1990: Dogs in fraction – symbols in action. In: Vermeersch, P. M. – Peer, Ph. v.: *Contributions to the Mesolithic of Europe. Leuven, 1990. pp. 153-160.*
- LAZAROVIC G. 1979: *Neolithic Banatului. Cluj-Napoca, 1979.*
- LAZAROVIC G. 1989: Das neolithische Heiligtum von Parta. In: *Neolithic of Southeastern Europe and its Near Eastern Connections. Ed.: Bökönyi, S. Szolnok-Szeged, 1987, Varia Archaeologica Hungarica* 11: 149-155.
- LEACH M. (ed.) 1949: *Dictionary of Folklore, Mythology and Legend. New York, 1949.*
- LENNEIS E. AND NEUGEBAUER-MARESCH CH. AND RUTTKAY E. 1999: *Jungsteinzeit im Osten Österreich. Wissenschaftliche Schriftenreihe Niederösterreich, St. Pölten-Wien, 1999.*
- LEONE M. P. 1982: Some Opinions about Recovering Mind. *American Antiquity* 47: 742-760.
- LEVY J. E. 1995: Animals Good to Think: Bronze Age Scandinavia and Ohio Hopewell. In: Ryan-Crabtree 1995. pp. 9-200.
- LOBBAN R. A. 1998: Pigs in Ancient Egypt. In: Nelson 1998. pp. 137-148.
- A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM RÉGÉSZETI KIÁLLÍTÁSÁNAK VEZETŐJE. Kr.e. 400000-Kr.u. 804. Kelet és Nyugat határán. A magyar föld népeinek története. Helikon Kiadó. Főszerk.: Kovács Tibor, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 2002.
- MAKKAY J. 1959: Adatok őskori állatplasztikánk déli kapcsolataihoz. *Archaeológiai Értesítő* 86:2: 123-138.
- MAKKAY J. 1963: Adatok a péceli (badeni) kultúra vallásos elképzeléseihez. *Archaeológia Értesítő* 100: 3-16.

- MAKKAY J. 1968: The Chalcolithic Male Relief from Villánykövesd and the earliest Male Figurines in the South-East-Europa. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve XIII*: 39-63.
- MAKKAY J. 1975: Über neolithische Opferformen. *Valcamonica Symposium' 72. Actes du Symposium International sur les Religions de la Préhistoire, Capo di Ponte. 1975. pp. 161-173.*
- MAKKAY J. 1978: Mahlstein und das rituelle Mahlen in den prähistorischen Opferzeremonien. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae XXX*: 13-36.
- MAKKAY J. 1982: The earliest use of the helmets in South-East Europa. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 34*: 3-23.
- MAKKAY J. 1983: Foundation Sacrificies in Neolithic Houses of the Carpathian Basin. In: (ed.: E., Anati) *Valcamonica symposium III, 1979: Proceedings the Intellectual Expressions of Prehistoric Man: Art and Religion. 1983. pp. 157-167.*
- MAKKAY J. 1984a: Bauopfer in der Lengyel-Kultur und seine Beziehungen zu den Bauopferformen der Körös-Kultur und der Linienbandkeramik. *Internationales Symposium über die Lengyel-Kultur. Nové Vozokany 5-9. November, 1984, Nitra-Wien, 1986. pp. 169-175.*
- MAKKAY J. 1984b: Chronological links between Neolithic cultures of Thessaly and the Middle Danube Region. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 36*: 1-29.
- MAKKAY J. 2001 – Néhány régészeti kapcsolat a mükénéi világ és a Kárpát-medence között. *Archaeological contacts between the Mycenaean world and the Carpathian Basin. Jóna András Múzeum Évkönyve XLIII*: 75-94.
- MRT 6: Ecsedy I. and Kovács L. and Maráz B. and Torma I. 1982: Békés megye régészeti topográfiája. *Magyarország Régészeti Topográfiája IV/1, 1982.*
- MRT 9: Dinnyés I. and Kóvári K. and Kvassay J. and Miklós Zs. and Tettamanti S. and Torma I.: Pest megye régészeti topográfiája. *A szobi és a váci járás. Magyarországi Régészeti Topográfiája XIII/2. kötet, 1993.*
- MARINGER J. 1980-1981 – Der Hund in der Mythologie der vorgeschichtlichen Menschen. *Acta Praehistoria Archaeologica 11-12*: 37-42.
- MAYER C. 1995: Klassische Badener Kultur. In: ed.: Lenneis –Neugebauer-Maresch-Ruttkay: *Jungsteinzeit im Osten Österreich. Wissenschaftlichen Schriftenreihe Niederösterreich, 1995, St. Pölten-Wien, pp. 161-176.*
- MRE 2003: *MAGYAR RÉGÉSZET AZ EZREDFORDULÓN. Főszerk.: Visy Zsolt, Budapest, 2003.*
- MYLONAS G. E. 1961: *Eleusis and the Eleusinian Mysteries. Princeton, New Jersey, 1961.*
- NELSON S. M. (ed.) 1998: *Ancestors for the Pigs: Pigs in Prehistory. MASCA Research Papers in Science and Archaeology, Vol. 15, Pennsylvania, 1998.*
- NELSON S. M. 1998: *Pigs in the Hongshan Culture. In: Nelson 1998. pp. 99-109.*
- NĚMEJCOVÁ-PAVŮKOVÁ V. 1968: *Äneolitische Siedlung und Statigraphie in Iža. Slovenska Archaeologica XVI*: 2: 353-435.
- NĚMEJCOVÁ-PAVŮKOVÁ V. 1998: *Die Badener Kultur. In: Das Neolithikum in Mitteleuropa. Kulturen – Wirtschaft – Umwelt vom 6. bis 3. Jahrtausend v.u.Z. (Hrg.: J. Preuss) 1998, Band 1, 383-400.*
- NĚMEJCOVÁ-PAVŮKOVÁ V. AND BÁRTA J. 1977: *Äneolitische Siedlung der Boleráz-Gruppe in Radošina. Slovenska Archaeologica 25*: 433-447.
- NEMETH D. J. 1998: *Privy-Pigs in Prehistory? A Korean Analog for Neolithic Chinese Subsistence Practices. In: Nelson 1998. pp. 11-27.*
- NIKOLOV B. 1974: *Gradešnica. Sofia, 1974.*
- PAVELČIK J. 1982: *Drobné terrakoty z Hlinska u Lipníku (okr. Přešov) I. Kleine Terrakotta aus Hlinsko bei Lipník (Bez. Přešov). Památky Archaeologica LXXIII*: 2: 261-292.
- PETKOV N. 1957: *Životinski dekorativni elementi v eneolitna keramika pri Gornj Pasarel. Izvestija 21*: 291-294.
- PERTOVIĆ J. – JOVANOVIĆ B. 2002: *Gomolava. Naselja Kasnog eneolitisa. Gomolava. Settlements of the Late Eneolithic. Novi Sad-Beograd. Gomolava Knjiga 4 2002.*
- PLEINEROVÁ I. 2002: *Hostovice: Animal and Human Skeletons from an Early Eneolithic Settlement. Památky Archaeologica XCIII*: 5-27.
- POLLEX A. 1999: *Comments on the interpretation of so-called cattle-burials of Neolithic Central Europe. Antiquity 73, No. 281: 542-550.*
- ROLLE R. 1991: *Städte auf Rädern zur Entwicklung des nomadischen Wohnwagens. In: Gold der Steppe. Archäologie der Ukraine. Hrg.: R. Rolle, M. Müller-Wille, K. Schitzel, Schleswig 1991. pp. 85-92.*
- ROWLEY-CONWAY P. 1986: *Between the painters and crop planters: aspects of the temperate European Mesolithic. In: (Ed.: Zvelebil, M) Hunters in Transition. Mesolithic societies of temperate Eurasia and their transition to farming. Cambridge 1986. pp. 17-32.*
- RUSHDIE S. 1988: *Sátáni versek. Konzorcium Kiadó, 1988.*
- RYAN K. AND CRABTREE P. J. (eds) 1995: *The symbolic role of animals in archaeology. MASCA Research Papers in Science and Archaeology, Vol. 12, Pennsylvania, 1995.*
- SCHIBLER, J. 1987: *Die Stichprobenanalyse des Tierknochenmaterials. In: E., Gross (ed.): Zürich „Mozartstrasse“. Neolithische und bronzezeitliche Ufersiedlungen Band 1, Zürich, Berichte der Züricher Denkmalpflege, Monographien 4: 190-197.*
- SCHMIDT R. R. 1945: *Die Burg Vučedol. Zagreb, 1945.*
- SHERRATT A. 1981: *Plough and pastoralism: aspects of the secondary products revolution. In: (Eds.: Hodder, I. – Isaac, G. – Hammond, N.) Pattern of the Past. Studies in honour of David Clarke. Cambridge 1981. pp. 261-306.*
- SHERRATT A. 1983: *The secondary exploitation of animals in the Old World. World Archaeology 15*: 1: 90-104.
- SHERRATT A. 1997: *Economy and Society in Prehistoric Europe. Changing Perspectives. Edinburgh University Press, 1997.*
- Ślask starożytny epoki kamienia i początek epoki brązu. *Muzeum Miejskie Wrocławia, Wrocław 2003.*
- ŠMÍD M. 1979: *Feststellungsgrabung auf der äneolitischen Höhensiedlung Obrova noha bei Otaslavice/Bez. Prostějov. Přehled výzkumů 1979 (1981), 18.*
- SÓFALVI A. 2004: *Balatonlelle-Országúti dűlő és Balatonlelle-Felső-Gamász. In: Somogyi Múzeumi közlemények 16: 18-23.*
- SÓFALVI A. and Nagy B. and Skriba P. 2003 in print: *Balatonlelle – Felső-Gamász; Balatonlelle – Országúti dűlő. In: (Hrg.: Belényesy, K. – Honti, Sz. – Kiss, V.) Falvak és sírok az autópálya alatt. Régészeti feltárások az M7 autópálya Somogy megyei szakaszán (Zamárdi-Ordacsehi). (Archäologische Notbergungen am Balaton, entlang der Autobahn M7 im Gebiet des Komitats Somogy, in Vorbereitung, 2003.)*
- SOMOGYI K. 2004: *Előzetes jelentés a Kaposvár – 61-es elkerülő út 29. számú lelőhelyén, Kaposújlak-Várdomb-dűlőben 2002-ben végzett megelőző feltárásról. Somogyi Múzeumi Közlemények 16: 165-178.*
- STANKOVIĆ S. 1986: *Žrtvenici i prosopomorfni poklopci iz Vinča. Altars and prosopomorphic lids from Vinča. Beograd, 1986.*

- STENDEL L. P. AND OEHMICHEN G. 1890: Die griechischen Sakralaltertümer und das Bühnenavescen der Griechen und Römer. Handbuch der Klassischen Altertumswissenschaft. V:3, München, 1890.
- STRUHÁR V. 2001: K výskytu zvieracích depónií v badenskej kultúre. Zum Vorkommen von Tierdeponien in der Badener Kultur. In: (ed.: M. Metlička) Otázky neolitu a Eneolitu našich Zemi 2000. Západočeské muzeum v Plzni, 2001. pp. 191-201.
- SÜGER H. AND CASTENFELDT S. AND FENTZ M. 1991: Small functional items and regeneration of society, dough figurines from the Kalsh people of Chitral, northern Pakistan. Folk 33: 37-66.
- SÜMEGHY V. 1958: Egy thessaliali bronzérem és a budakalászi kocsiedény. Numizmatikai közlöny LVI-LVII: 3-8.
- SÜMEGI P. AND BODOR E. AND JUHÁSZ I. AND HUNYADFALVI Z. AND MOLNÁR S. AND HERBICH K. AND SZEGVÁRI G. AND IMRE M. AND TIMÁR G. 2004: A Balatoni déli autópálya régészeti lelőhelyeinek környezettörténeti feldolgozása. MŰMŰS III, Szombathely, 2004. pp. 399-420.
- SZ. KÁLLAY Á. 1988: Rézkori áldozati leletegyüttes Füzesabony határában. Agria XXIV: 21-50.
- SZABADFALVI J. 1971: Az extenzív sertéstenyésztés emlékei Magyarországon. Überlieferungen der extensiven Schweinezucht in Ungarn. Déri Múzeum Évkönyve LI: 283-330.
- SZABADFALVI J. 1997: A honfoglalás kori magyarság állattenyésztő technikája. In: (szerk.: Kovács, L. – Paládi-Kovács, A.) Honfoglalás és néprajz. A honfoglalásról sok szemmel IV: 69-85.
- SZABÓ GY. (szerk.) 1973: Mediterrán mítoszok és mondák. Bukarest, 1973.
- SZABÓ J. GY. 1983: Késő rézkori telep és középkori falu leletmentése Gyöngyöshalász határában. Agria 19: 5-34.
- TAKÁCS I. 1982-1982: Gyöngyöshalász-Encspusztai késő rézkori település halcsont leleteinek elemzése. Fischknochenfunde der spätkupferzeitlichen Siedlung Gyöngyöshalász-Encspusztai. Agria XIX: 63-73.
- TOČÍK A. 1963: K otázke mladého eneolitu na juhozápadnom Slovensku. Zur Frage des späten Äneolithikums in der Südwestslowakei. Študijné Zvesti AUSAV 11:1963 5-20.
- TOMPA F. 1936: Budapest őskora. TBM 4 (1936) 1-18.
- TORMA I. 1973: Die Tierstatuetten der Boleráz-Gruppe von Pilismarót, Basaharc. In: Prähistorische Idolkunst. Kultbilder und Opfergaben aus Ungarn. Ausstellungskataloge der Prähistorischen Staatssammlung, Hrg.: H.-J. Kellner, München, 1973. pp. 24-27.
- TORMA I. 1973a – Die Boleráz-Gruppe in Ungarn. In: Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur. Bratislava, 1973. pp. 483-512.
- TURNER V. 2002: A rituális folyamat. Struktúra és antistruktúra. A Rochesteri Egyetemen (Rochester, New York) 1966-ban tartott Lewis Henry Morgan-előadások. (The Ritual Process) Osiris Kiadó, Budapest, 2002.
- VERES P. 1997: A honfoglaló magyarok életmódjának vitatott kérdései. In: (szerk.: Kovács, L. – Paládi-Kovács, A.) Honfoglalás és néprajz. A honfoglalásról sok szemmel IV: 109-135.
- VIGA GY. 1981: Népi kecsketartás Magyarországon. Borsodi kismonográfiák 12.
- VIGA GY. 1982: A kecske kultuszához. Néprajzi Tanulmányok 1982: 604-620.
- M. VIRÁG Zs. 2004: Településtörténeti és kronológiai kutatások a Dunántúlon és Budapest környékén a középső rézkor első felében. Ph.D. disszertáció, Budapest, 2004.
- VLADÁR J. 1979 – Praveká Plastika. Ars Slovaca Antiqua. Tatana, 1979.
- VÖRÖS I. 1979 – Szarvasmarha áldozat a péceli kultúra Pilismaróti telepén. Dunai Régészeti Közlemények 1979: 21-27.
- VÖRÖS I. 1982: A boglárlellel későrézkori gödör állatsontleletei. Communicationes Archaeologicae Hungariae 1982: 27-31.
- VÖRÖS I. 1983: Gyöngyöshalász-Encspusztai késő rézkori település állatsontleletei. – Tierknochenfunde der spätkupferzeitlichen Siedlung Gyöngyöshalász-Encspusztai. Agria 19: 35-61.
- VÖRÖS I. 1985 – Késő rézkori szarvasmarhaáldozat Tahitótfalu-váci révnél. Studia Comitatus 17: 15-29.
- VÖRÖS I. 1986: Animal remains from the funeral ceremonies in the Middle Copper Age cemetery at Tiszavalk-Tettes. Folia Archaeologica 37: 75-96.
- VÖRÖS I. 1988: A Szigetcsép-Tangazdaság őskori település állatsontleletei. Communicationes Archaeologicae Hungariae 1988: 19-28.
- VÖRÖS I. 1988a – Rézkori sacralis hely állatsontmaradványai Füzesabony-Szikszópusztán. Agria XXIV: 51-57.
- VÖRÖS I. 1988b – Késő bronzkori állatáldozat a várkastély területén. Bérei Balogh Ádám Múzeum Évkönyve XIV: 271-273.
- VÖRÖS I. 1996 – Dog as building offering from the Bronze Age Tell at Jászdózsza. Folia Archaeologica XLV: 69-90.
- VÖRÖS I. 2001: A Csongrád-Bokros, bokrospusztai középső rézkor végi telep állatsontleletei. Tierknochenfunde vom Ende der mittleren Kupferzeit von Csongrád-Bokros, Bokrospusztai. Studia Archaeologica 7: 96-115.
- VÖRÖS I. 2002: Sacrificial cattle remains from the Early Bronze Age settlement at Soroksár. Budapest Régiségei 36: 247-257.
- VÖRÖS I. 2005: Neolitikus állattartás és vadászat a Dél-Alföldön. – Neolithic animal husbandry and hunting in the Great Hungarian Plain. In: (szerk.: Bende, L. – Lőrinczy, G.) Hétköznapi Vénuszai. Hódmezővásárhely 2005. pp. 203-245.
- WOHIN DIE TOTEN GEHEN – Kult und Religion in der Steinzeit. Ausstellungskatalog, Isensee Verlag, Oldenburg, 2000.
- ZALAI-GAÁL I. 1994: Betrachtungen über die kultische Bedeutung des Hundes im mitteleuropäischen Neolithikum. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 46: 33-59.
- ZALAI-GAÁL I. 1998 – Das Rindergrab von Endrőd 130. Neu Angaben zum Tierkult der mitteleuropäischen Kupferzeit. In: Man and the animal world. Studies in Archeozoology, Archaeology, Anthropology and Paleolinguistics in memoriam Sándor Bökönyi. Archaeolingua, 1998. pp. 545-569.



49. kép: Csiszolt csonteszközök és csiszolt balták az állatáldozatokat tartalmazó gödrökből. Fotó: Horváth Tünde

Függelék:

A lelőhelyen vizsgált objektumok archeozoológiai meghatározása

VÖRÖS ISTVÁN

Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti osztály, Budapest, Múzeum krt. 14-16. H-1018

2. táblázat: Balatonőszöd-Temetői dűlő, 53 áldozati gödör állatcsont leletei (db, egyed)

Faj	Objektumok száma	Egyedszám			Darabszám	Megsemmisült
		Összes	Csv/Csvr.	M.		
Szarvasmarha	44	72	36	36	2602	2 csv
Juh	37	134	71	63	3572	1 csv
Kecske	1	1	1		84	
Sertés	31	52	22	30	1266	2 csv
Kutya	16	24	13	11	660	3 csv
Ló	4	6	2	4	6	2 csv
Háziemlős		289	145	144	8190	10
Őstulok	2	2		2	2	
Gímszarvas	2	2		2	4	
Őz	2	2		2	2	
Vadmacska	1	1		1	4	
Mezei nyúl	1	1		1	5	
Vademplős		8		8	17	
Összesen	53	297	145	152	8207	10

3. táblázat: Balatonőszöd- Temetői dűlő, állatfajok objektumok szerinti megoszlása (faj és egyedszám)

Obj.	Szarvasmarha		Juh		Sertés		Kutya		Egyéb
	Csv/r.	M.	Csv/r.	M.	Csv/r.	M.	Csv/r.	M.	
334.	1								
1493.	1								
1839.	1								
2491.	1								
1431.			1						
1781.					1				
2058?					1				
578.							1		
229.									Ló csv.
497.									Ló csv.
2635.									Őstulok 1
1272.		1		1					
1334.		1		1					
1339.	1			1					
1583.	1		1						
1860.	1			1					
1899.	1			1					
2668.	1			1					
426.	2		6						Kecske csv.
1657.	2	1		1					Vadmacska 1
1795.	1				1				
1796.	1	1			1	2			
1856.	2	1						1	
1849.					2			1	
1882.					1			1	
203.	1		10			1			
1143.	1	1		2		2			
1237.	1	1		1		1			
1331.	1		1	1		1			
1402.		1		1	1				
1769.		1		1	2				
1794.		2		1	1				
1825.		1	2	1		1			
1841.	1	1		1		1			
1886.	1	2		1	1	2			
1896.	1	1	1			2			
1915.		1		1		1			
2614.		2	1	4		1			
1608.	2	1		9	1	2			gímszarvas 1., hal 2
1772.	1	1		1	1				ló 1.
1904.	1	1		1		1			őz 1.
1847.		1		1			1	1	
1079.		1	1	1			1		
1649.		1		1				1	
1843.	1	4				1		1	Ló 3,
1036.	1		9			2		1	
1106.		1		1		1		1	
1497.		1		1	1	1	1		
1499.	1	1	4	9	5	2		1	
1844.	2			1		1	1		
1451.	1	1		4		1		1	őz 1.
1770.	1	2		1	2	1		1	mezei nyúl 1,
1612.	1	1	34	10		2	8		őstulok 1., gímszarvas 1.
	36	36	71	63	22	30	13	11	

Jelmagyarázat: Csv./Csvr. – csontváz/ak/, csontváz-rész/ek/ száma = egyedszám,

M. – csontváz/ak/on kívül előforduló csontmaradvány/oka/t szolgáltató egyed/ek/ száma.

Az állattemetkezések objektumaiból előkerült pattintott kőeszközök

ZANDLER KRISZTIÁN

Budapest, Erdősor u. 6. H-1046

Az állati csontvázakat tartalmazó gödrökből előkerült pattintott kőeszközök leírása:

- 1036. objektum:

Hegy: atipikus, háromszög alakú, a bal él distális végén látható unifaciális retusálás, a jobb élet a proximális vég felől eltávolították. Talon nincs, a teljes hátlacon vékonyítás nyoma látszik. Pengén készült? Szentgáli radiolarit. (27)×(14)×6 mm. (L 97/200) 50. kép/1.

Háromszög alakú nyílhegy: atipikus, a bal él, valamint a bázis unifaciálisan retusált. A jobb él sérült. A bázis konkáv. Szilánkon készült. Bakonyi (szentgáli?) radiolarit. 23×20×5 mm. (L 97/200) 50. kép/2.

Fogazott élű egyszerű kaparó: a jobb él ívelt, fogazott retusú, a distális vég letört, talon nincs. A hátlacon a distális végén leválasztások negatívjai. Pengén készült. Szentgáli radiolarit. (44)×40×10 mm. (L 97/200) 50. kép/11.

Retusált szilánk: a jobb élen részleges, váltakozó retus, az előlapon leválasztások negatívjai, a hátlacon vékonyítás nyoma. A talon sima. (Magkőmaradék?). Szentgáli radiolarit. 35×34×10 mm. (L 97/200) 51. kép/6.

Mikropenge magkő: ortogonális, az elő és hátlacon a leválasztások tengelye egymásra merőleges. A leütési felületet nem preparálták. Szentgáli radiolarit. 34×20×10 mm. (L 97/200)

Szilánk: talon nincs. Szentgáli radiolarit. 33×16×14 mm. (L 97/200)

Szilánk: talon nincs. Szentgáli radiolarit. 28×16×6 mm. (L 97/200)

Penge: talon nincs. Szentgáli radiolarit. 32×13×8 mm. (L 97/200)

Pattinték: az előlapon korábbi leválasztások negatívjai, talon nincs, keményütővel választották le. Szentgáli radiolarit. 12×15×4 mm. (L 97/200)

Pattinték: kéregeltávolító pattinték. Mecseki (Hosszúhetény-Csengőhegy) radiolarit. 13×15×7 mm. (L 94/112)

- 1079. objektum:

Ferdén csonkított penge: a csonkítást hátlaapi retussal készítették. Az elő és hátlacon egyaránt leválasztások negatívjai. Talon nincs. Szentgáli radiolarit. 29×13×6 mm. (L 97/200)

- 1143. objektum:

Ferdén csonkított penge: distális végét hajlítással töréssel eltávolították, ferdén csonkították. A hátlacon vékonyítás nyoma. Talon nincs. Bakonyi (Bakonyicsernye-Tűzkövesárok) radiolarit. (25)×13×7 mm. (L 86/012) 51. kép/4.

- 1362. objektum:

Völgylet keresztelű kaparó: a talonnal szemben lévő él retusált. A talon sérült, keményütővel választották le az eszközzé alakított szilánkot. Szentgáli radiolarit. 21×34×7 mm. (L 97/200) 51. kép/1.

Retusált szilánk: (sarló betét) a jobb él ívelt, unifaciális retusú, az előlapon sarlófény látható. Talon nincs. Szentgáli radiolarit. (24)×12×3 mm. (L 97/200) 50. kép/6.

Mikropenge magkő: unipoláris mikropenge magkő maradéka. A bal élen részleges retusálás. Szentgáli radiolarit. 30×14×9 mm. (L 97/200)

Szilánk: a bal oldali, ívelt élen használatból származó részleges retusnyomok? A talon sérült, a szilánkot keményütővel választották le. Szentgáli radiolarit. 53×27×10 mm. (L 97/200) 51. kép/3.

Penge: mediális szakasz. Szentgáli radiolarit. (23)×9×4 mm. (L 97/200)

Penge: proximális szakasz, a talon preparált, lágyütővel készült. Szentgáli radiolarit. (17)×16×4 mm. (L 97/200)

Pattinték: talon nincs. Szentgáli radiolarit. 11×9×3 mm. (L 97/200)

Pattinték: talon nincs. Szentgáli radiolarit. (13)×16×8 mm. (L 97/200)

- 1430. objektum:

Egyenesen csonkított szilánk: a csonkítás, illetve a bal él distális vége retusált. Talon nincs. Keményütővel választották le. Szentgáli radiolarit. (28)×21×9 mm. (L 97/200) 51. kép/5.

Retusált szilánk: (sarló betét) szilánk mediális szakasza, az egyik él retusált, illetve sarlófényes. Szentgáli radiolarit. (15)×20×6 mm. (L 97/200) 50. kép/7.

- 1499. objektum:

Magkőmaradék: vagy leválasztott magkőgerinc. Szentgáli radiolarit. 25×11×8 mm. (L 97/200)

Pattinték: Szentgáli radiolarit. 11×11×2 mm. (L 97/200)

- 1608. objektum:

Háromszög alakú nyílhegy: az egyik él sérült, a másik él, valamint a konkáv bázis bifaciális retussal megmunkált. Szilánkon készült. Bakonyi (hárskút-közöskúti) radioláriás kova. 18×(12)×4 mm. (L 87/112) 50. kép/3.

Retusált penge: (sarló betét) ívelt jobb éle retusált, sarlófényes, distális vége letört, talon nincs. Szentgáli radiolarit. (26)×14×5 mm. (L 97/200) 50. kép/9.

Retusált szilánk: (sarlóbetét) a bal él bifaciálisan retusált, sarlófényes, a distális vége letört. A talon preparált. Szentgáli radiolarit. (24)×15×7 mm. (L 97/200) 50. kép/8.

Magkőmaradék: unipoláris szilánkmagkő maradéka, a leütési felület preparált. Szentgáli radiolarit. 37×21×9 mm. (L 97/200)

Szilánk: talon nincs. Bakonyi (hárskút-édesvízmajori) radiolarit. 28×18×4 mm. (L 86/87)

Szilánk: talon nincs. Bakonyi (hárskút-édesvízmajori) radiolarit. 22×16×7 mm. (L 86/87)

Szilánk: talon nincs. Szentgáli radiolarit. 23×9×8 mm. (L 97/200)

Szilánk: talon nincs. Szentgáli radiolarit. 23×21×6 mm. (L 97/200)

Szilánk: talon sima. Szentgáli radiolarit. 22×28×4 mm. (L 97/200)

Szilánk: talon diédre. Szentgáli radiolarit. 16×12×3 mm. (L 97/200)

Szilánk: talon nincs. Szentgáli radiolarit. 30×22×9 mm. (L 97/200)

Szilánk: talon nincs. Mecseki (hosszúhetény-csengőhegyi) radiolarit. 28×14×8 mm. (L 94/112)

Penge: Talon nincs. Szentgáli radiolarit. 36×12×5 mm. (L 97/200)

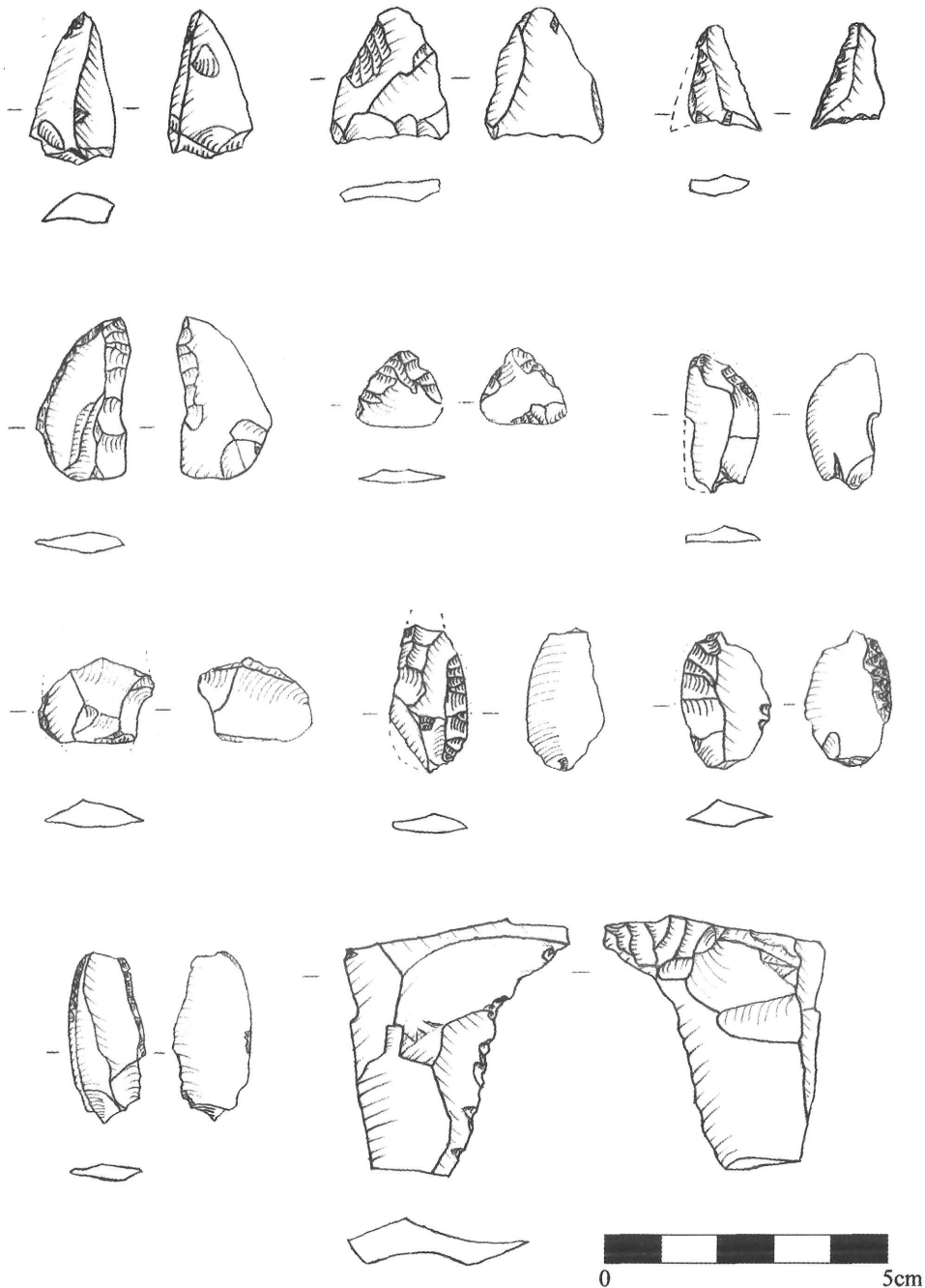
Penge: Talon nincs. Szentgáli radiolarit. 45×15×8 mm. (L 97/200)

- 1794. objektum:

Hegy: mindkét éle ívelt, a bal unifaciális, a jobb bifaciális retusú és sarlófényes. A talon sima. Szilánkon készült. Szentgáli radiolarit. 30×16×4 mm. (L 97/200) 50. kép/4.

- 1825. objektum:

Magkőgerinc: jobb élen használati retus, distális vége letört, talon nincs. Megégett. Szentgáli radiolarit. (44)×21×11 mm. (L 97/200) 51. kép/7.



50. kép: Pattintott kőeszközök: 1-2: B-1036, 3. B-1608, 4. B-1794, 5. B-1856, 6. B-1362, 7. B-1430, 8-9. B-1608, 10. B-2614, 11. B-1036. Rajz: Zandler Krisztián.

Pattinték: Mecseki (hosszúhetény-csengőhegyi) radiolarit. 11×11×2 mm. (L 94/112)

- 1847. objektum:

Pattinték: Mecseki (hosszúhetény-csengőhegyi) radiolarit. (17)×17×4 mm. (L 94/112)

- 1856. objektum:

Háromszög alakú nyílhegy: csak az éleket retusálták egy kivétellel bifaciálisan, bázisa egyenes. Pattintékon készült. Szentgáli radiolarit. 14×14×3 mm. (L 97/200) 50. kép/5.

Penge: proximális vége, talon nincs. Szentgáli radiolarit. (27)×18×5 mm. (L 97/200)

- 1886. objektum:

Penge: talon nincs. Szentgáli radiolarit. 27×9×6 mm. (L 97/200)

- 1896. objektum:

Penge: talon sima. Szentgáli radiolarit. 17×7×2 mm. (L 97/200)



51. kép: Pattintott kőeszközök: 1. B1362, 2. B-1899, 3. B-1362, 4. B-1143, 5. B-1430, 6. B-1036, 7. B-1825.
Rajz: Zandler Krisztián

Pattinték: talon pontszerű. Szentgáli radiolarit. 12×10×2 mm. (L 97/200)

- 1899. objektum:

Keresztélű kaparó: (trapéz) a munkaél részlegesen retusált, a bal élen völgyelés, a jobb élen hátlapi retus vagy preparáció látható. A talon sérült, kemény ütővel választották le. Szentgáli radiolarit. 28×44×10 mm. (L 97/200) 51. kép/2.

- 2058. objektum:

Szilánk: talon nincs. Szentgáli radiolarit. 19×16×4 mm. (L 97/200)

Pattinték: talon nincs. Szentgáli radiolarit. 15×7×3 mm. (L 97/200)

- 2614. objektum:

Retusált penge: (sarlóbetét) a bal élen részlegesen retusált penge. A proximális végét hajlításos töréssel eltávolították. Szentgáli radiolarit. (30)×12×3 mm. (L 97/200) 50. kép/10.

A tipológiai besorolásnál Cs. Balogh Éva (CS. BALOGH 2000, 49-50.), valamint Urs Leuzinger (CAPITANI et al. 2002, 22-40) meghatározásait vettük alapul.

A nyersanyagok meghatározásakor az alábbi típusokkal találtunk egyezést a Lithotheca I-II. kötetek alapján:

I. kötet:

L 86/12 – Bakonycsérnye-Tűzkövesárok (Bakony): sárgás-vörös színű radiolarit. üledékes, középső Jura

L 86/87-88 – Hárskút-Édesvízmajor (Bakony): vörösesbarna radiolarit, üledékes, Jura

L 87/112 – Hárskút-Közöskúti átjáró (Bakony): fehér kérges radiolariás kova, üledékes, alsó Kréta.

II. kötet:

L 94/112 – Hosszúhetény-Csengőhegy (Mecsek): szürkés, vöröses-barnás fénytelen radiolarit, üledékes, felső Jura

L 97/200-202 – Szentgál-Tűzköves (Bakony): vörös, vörösesbarna, világos-sárgásbarna radiolarit, üledékes, középső Jura.

Összesen 51 db pattintott kő került elő az állattemetkezési gödrökből. A leletanyag 19 db retusált eszközt, 4 db magkővet, 11 db szilánkot, 8 db pengét, 9 db pattintékot tartalmaz.

Hegy: 2 db található az anyagban, mindkettő háromszög alakú, éleik íveltek, az unifaciális és bifaciális éretus egyaránt jellemző. Az egyik eszközön sarlófény is látható. A talon csak az egyiknél állapítható meg, mely sima. Az egyik szilánkon, míg a másik pengén készült. Mindkettő nyersanyaga szentgál-tűzkövesi radiolarit.

Nyílhegy: 3 db ismert, mindegyik háromszög alakú, kettőnek a bázisa konkáv (homorú), a harmadiknak egyenes. Minden nyílhegynek csak az éleit retusálták vagy bifaciálisan, vagy unifaciálisan. Kettő szilánkon, míg egy pattintékon készült. Kettő nyersanyaga szentgál-tűzkövesi radiolarit, a harmadiké hárskút-közöskúti (bakonyi) radiolariás kova.

Kaparó: szintén 3 db került elő ebből a típusból, egy közülük fogazott élű, a másik kettő pedig keresztélű kaparó. Az egyik keresztélű kaparó bal éle völgyelt. A két keresztélű kaparó szilánkon készült, a fogazott élű pedig pengén. A talon egyiknél sem állapítható meg, kettőt keményütővel választottak le. Mindhárom nyersanyaga szentgál-tűzkövesi radiolarit.

Retusált szilánk: ebből a típusból 5 db-ot tartalmaztak a gödrök. Hármat közülük biztosan sarlóbetétként használtak, ezt bizonyítja a retusált éleken látható sarlófény. Unifaciális és bifaciális éretus egyaránt előfordul ezen darabokon. A nem sarlóbetétként használt darabokra a részleges, illetve váltakozó retus jellemző. Ezeket valószínűleg csak alkalmi eszközként használhatták. A munkaélek íveltek, két esetben a bal, kettőben a jobb él megmunkált. Csak egy esetben állapítható meg a talon, mely preparált. Mindegyik eszköz nyersanyaga szentgál-tűzkövesi radiolarit.

Retusált penge: 3 db ismert, melyből kettő sarlóbetétként funkcionált, egyiknek a bal, a másiknak a jobb élét munkálták meg. A harmadik eszköz nem tipikus penge, hanem leválasztott magkőgerinc, jobb élén látható használatból származó retusnyom. Mindhárom szentgál-tűzkövesi radiolaritból készült.

Ferdén csonkított penge: a típust 2 db képviseli. Mindkettőnek a distális végét csonkították, az egyiknél hátlapi retussal. A talon egyiknél sem állapítható meg. Az oldaléleket nem retusálták. Az egyik nyersanyaga szentgál-tűzkövesi, a másiké bakonycsérnye-tűzköves-ároki radiolarit.

Egyenesen csonkított szilánk: 1 db ismert ebből a típusból, a distális végét csonkították, a hosszanti élek nem retusáltak, keményütővel választották le, talon nincs. Nyersanyaga szentgál-tűzkövesi radiolarit.

Magkő: 4 db került elő. Ezek közül kettő mikropenge magkő, az egyik ortogonális, a másik unipoláris. A harmadik unipoláris szilánkmagkőként azonosítható. A negyedik közelebről nem meghatározható magkőmaradék. Mindegyik nyersanyaga szentgál-tűzkövesi radiolarit.

Szilánk: a 11 db-ból kettőnek állapítható meg a talonja. Egy sima és egy diédre. A nyersanyagok közül 8 db szentgál-tűzkövesi (bakonyi), 2 db hárskút-édesvízmajori (bakonyi) és 1 db hosszúhetény-csengőhegyi (mecseki) radiolarit.

Penge: a 8 db-ból csak egynek állapítható meg a talonja, mely preparált. Mindegyik nyersanyaga szentgál-tűzkövesi radiolarit.

Pattinték: a 9 db-ból egynek állapítható meg a talonja, mely pontszerű. Hatnak a nyersanyaga szentgál-tűzkövesi radiolarit, háromnak pedig hosszúhetény-csengőhegyi (mecseki) radiolarit.

Irodalom

- CS. BALOGH É. 2000: Rézkori pattintott kőeszközök a Magyar Nemzeti Múzeumban. Copper Age Chipped Stone Artefacts from the Hungarian National Museum. Communicationes Archaeologicae Hungariae 2000: 49-67.
- CAPITANI A. DE AND DESCHLER-ERB U. AND LEUZINGER U. AND MARTI-GRÄDEL E. AND SCHIBLER J. 2002: Die jungsteinzeitliche Seeufersiedlung Arbon-Beliche 3. Funde. Archäologie im Thurgau 11.

- LITHOTHECA I.: T. BIRÓ K. AND T. DOBOSI V. 1991: Lithotheca. Comparative raw material collection of the Hungarian National Museum. Budapest.

- LITHOTHECA II.: T. BIRÓ K. AND T. DOBOSI V. AND SCHLÉDER ZS. 2000: Lithotheca II.: Comparative raw material collection of the Hungarian National Museum, 1990-1997. Budapest.

Animal-burials in the Late Copper Age Baden Site: Balatonőszöd-Temetői dűlő

TÜNDE HORVÁTH

MTA – Régészeti Intézet, Budapest 1014, Üri u. 49. E-mail: valdemar@archo.mta.hu

In this study we publish the sacrificial pits from the settlement of the Baden culture at Balatonőszöd-Temetői dűlő, which contain animal skeletons, with a description of the features and their find-material, a typological analysis of the latter, and an archaeozoological study of the faunal remains. We distinguished the following types of archaeological features containing a number of animal skeletons:

- human and animal sacrifice in the same pit
- the skeletons of various animals in the same pit
- the skeleton of one animal species in a pit, distinguished according to species (cattle, caprids, pig, dog, horse)

All cases can be identified as blood, more exactly – according to the archaeological observations – burning sacrifices. These rites could, however, be rather varied, since we can observe a number of choreographies. We think that the religious background of these sacrifices can be studied through the investigation of the species of the animals used, the mythological beliefs connected to them, and their age and sex ratios as the possible reasons for the choice for sacrifice. Based on these we created various categories of sacrifice, emphasizing that their prehistoric interpretations could have been very different from those we came up with through a certain logic 5000 years later.

Be that as it may, we think that the choice of animal categories reflects the social hierarchy of Late Copper Age society. We can envisage a society where animal husbandry played a very important role, and based on their frequency in sacrifice, the following order of the significance of animal species could be reconstructed: caprids, cattle, pig, dog, and horse. We have to emphasize, however, that those who regard the society

of the Baden culture as nomadic are on an erroneous path: there is a huge difference between societies with a dominant pastoral component and nomadic societies, and in the case of the Late Copper Age only the former can be taken into account.

Finally we have to note that the greatest role among these sacrificial animals was played by cattle due to its large weight. This, however, might be misleading, since the number of sacrificed caprids is twice as large as that of cattle. We think that sacrificial pits containing caprid-remains have not been given due attention in research, which might be misleading when hypothetically projecting faunal categories onto human societies.

Despite this – however, misleading it may be – it is cattle burials and sacrifices that can be studied in a larger area of Europe (Danube region or Central Europe) in a wider chronological horizon. It is remarkable that – according to the new chronological data – it is in the Funnel Beaker, Baden-Pécel and Globular Amphora cultures where such phenomena occur with greater frequency and in many varieties. These are three cultures that have a contact zone in various phases in Southern Germany and Poland (with sites with mixed material, e.g. Bronocice). This is evidence for the survival of a multicultural religious tradition with a strong and considerable social base, which might have provided solutions for coping with the problems and conflicts of people living in a very similar geographical environment, and had strong connections with the use of animals for traction and transport (carts) and their mystification as solar symbols.

Translated: Vajk Szeverényi

